

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА III

БРОЈ 3

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

---

---

# THE SASA LIBRARY FORUM

**YEAR III**  
**VOLUME 3**

Accepted on December 9<sup>th</sup> 2014, at the 9<sup>th</sup> meeting of the SASA Department of  
Languages and Literature, following the reviews of academician  
*Nada Milošević Đorđević* and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief

Corresponding member  
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE  
2015

# ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

**ГОДИНА III**

**БРОЈ 3**

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности  
од 9. децембра 2014. године, на основу рецензија академика  
*Наде Милошевић Ђорђевић* и академика *Предрага Пийера*

Уредник

дописни члан

**МИРО ВУКСАНОВИЋ**

БЕОГРАД

2015

Издаје  
*Српска академија наука и уметности*

Технички уредник  
*Мира Зебић*

Тираж 450 примерака

Припрема  
НМ либрис, Београд

Штампа  
Службени сласник, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2015

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ  
28. I 2014 – 23. XII 2014.

Уредник  
дописни члан Миро Вуксановић

Стручни сарадници  
Биљана Јоцић и Стасја Церовић



## САДРЖАЈ

<i>Планетѝа Дунав / Љубомир Симовић</i> .....	9
„Тийаник“ у акваријуму : 6. мај 2007 – 6. мај 2013. / Љубомир Симовић .....	9
<i>Срби у Угарској 1790–1918. / Василије Ђ. Кресѝић</i> .....	19
<i>Нормативна граматиѝка срѝског језика / Предраг Пићер,     Иван Клајн</i> .....	31
<i>Дарови наших рођака. Књ. 5 / Владеѝа Јероѝић</i> .....	49
<i>Срѝска енциклопедија. Том 2, В – Вишеѝечка</i> .....	57
<i>Fractional calculus with applications in mechanics :     vibrations and diffusion processes / Teodor M. Atanacković,     Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica</i> .....	69
<i>Fractional calculus with applications in mechanics : wave propagation,     impact and variational principles / Teodor M. Atanacković,     Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica</i> .....	69
<i>Персијекѝиве развоја села : зборник радова са научног скуѝа     одржаног 17–18. аѝрила 2013. године / уредник Драган Шкорић</i> .....	77
<i>Друшѝивено-ѝолиѝичка и научна мисао и делатносѝи     Симе Марковића : зборник радова са научног скуѝа одржаног     28. марта 2012. године / уредник Александар Косѝић</i> .....	91

<i>Дан Библиотеке САНУ</i> .....	105
<i>Трибуна Библиотеке САНУ. Год. 1, бр. 1 /</i> <i>уредник Миро Вуксановић</i> .....	105
<i>Трибуна Библиотеке САНУ. Год. 2, бр. 2 /</i> <i>уредник Миро Вуксановић</i> .....	105
<i>Синџага / Маџија Власџар; са српскословенског језика</i> <i>превела Таџијана Субоџин-Голубовић ; уредник Косџа Чавошки</i> .....	119
<i>Огледи о џолиџичкој моћи у Визанџији : чиниоци и ослонци /</i> <i>Љубомир Максимовић</i> .....	133
<i>Сабрана дела. [Књ. 1–12] / Маџија Бећковић</i> .....	141
<i>Сусреџ и сукоб са науком / Зоран Л. Ковачевић</i> .....	143
<i>Исџоријска лингвистџика : когнитивно-џиџолошке студије /</i> <i>Јасмина Грковић-Меџор</i> .....	155
<i>Косовско-меџохијски зборник. 5 / уредник Михаило Војводић</i> .....	167
<i>Иконописци српских сеоба = The icon painters of the Serbian</i> <i>migration / Динко Давидов</i> .....	185
<i>Просџаџа / Томислав П. Пејчић, Јован Б. Хаџи-Ђокић,</i> <i>Драгослав Т. Баџић</i> .....	193
<i>Aquatica : књижевност, кулџура / уредници</i> <i>Мирјана Деџелић, Лидија Делић</i> .....	207
<i>Српска демографска библиографија : 1945–2012. /</i> <i>уредник Часлав Оџић</i> .....	221
<i>Регистџар имена, уредника и говорника</i> .....	233



**Планета Дунав** / Љубомир Симовић. – Београд : Београдска књига ; Смедерево : Међународни фестивал поезије Смедеревска песничка јесен, 2012

и

**„Титаник“ у акваријуму** : 6. мај 2007 – 6. мај 2013. / Љубомир Симовић. – Нови Сад : Издавачки центар Матице српске, 2013

**Говорили:** академик Никола Хајдин, председник САНУ  
Богдан А. Поповић  
проф. др Миливој Ненин  
академик Љубомир Симовић

У Београду, уторак 28. јануар 2014. у 13 часова

#### ПОЗДРАВНА РЕЧ НИКОЛЕ ХАЈДИНА

Част ми је и велико задовољство да Вас поздравим и отворим прву Трибину Библиотеке САНУ у 2014. години.

У 2013. години било је осамнаест добро припремљених програма на којима су приказана Академијина издања, књиге чланова Академије и публикације Академијиних института и центара. Деветнаест књига и зборника, из науке и уметности, из свих одељења, по вредносном критеријуму одабрани, на Трибини су показали домете издавачке делатности.

На прошлогодишњим трибинама Библиотеке САНУ говорило је педесетак чланова Академије, професора универзитета и других стручњака. Слушало их је око 2.200 посетилаца.

Желим да истакнем да је Председништво САНУ донело одлуку да у 2013. години буде покренута нова серија издања САНУ, годишњак *Трибина Библиотеке САНУ*, у којој ће бити објављивани текстови о приказаним књигама.

Данас ће бити приказане две књиге академика Љубомира Симовића. Захваљујем се на пажњи.

### ПАПИЋА ГУМНО И „СИЊАЈЕВИНА“

Новинарка је упитала академика Љубомира Симовића зашто у свом *Памтљивеку* често помиње Папића гумно, а песник дао одговор објављен и у књизи „*Тийаник*“ у *акваријуму*:

„То је гумно Момчила Папића с Јелове горе, од кога сам купио плац за викендицу. С тог гумна се отвара огроман видик. Сам Момчило је имао обичај да каже да се с његових сена може видети Авала. Одушевљен тим видиком, један од мојих пријатеља је рекао да се с њега види пола Србије. А други је, као у шали, додао да ће се, ако се настави овако како је почело, с тог гумна једног дана видети цела Србија“.

На питање да ли је то „мало горка шала“, Симовић је, по свом обичају – с разложним упозорењем, казао:

„С тим се није шалити. Поготову кад видите да је проглашење независности Косова неке осоколило а неке ничему није научило“.

Човека који је рођен и одрастао на планини источно од Дурмитора, питали су коју песму о својој планини хоће да одабере. Он је из књиге *Планеџа Дунав*, из тамо смештене збирке *Тачка*, наглас прочитао песму „Сињајевина“ Љубомира Симовића, с песниковим питањима да ли је то „сиња Евина зеница“, „Или, још лепше, сиња Евина коса“, па о сињој гори додао:

„Некад се, у свитање, у јутру без облачка, с нашег Јаблановог врха, с највише сињајевинске коте, са 2203 над морем метра, голим оком могла слободно гледати Црна Гора – наша, а сада се с истог места може кришом гледати иста Црна Гора – његова.

Говорили смо да се он шали, али је сва Црна Гора као од шале постала заиста његова. То се најбоље дознало, кад је потрчао, без питања шта мислимо, да пре осталих призна независно Косово“.

Чули сте. Ово је само један могући начин дозивања двеју књига академика Симовића о којима ће говорити Богдан А. Поповић, који је двадесетак година, у истом недељнику, најугледнијем, у сваком броју, приказивао песничке збирке и који је написао поговор песничкој трилогији *Планеџа Дунав*, и проф. др Миљивој Ненин, који је као рецензент написао први приказ књиге „*Тийаник*“ у *акваријуму*. На завршетку ће вам се обратити академик Љубомир Симовић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

## БОГДАН А. ПОПОВИЋ

Дозволите ми да своје саопштење о новој песничкој књизи академика Љубомира Симовића почнем од почетка са каквим-таквим изгледима да крај неће бити сувише далеко. А почетак који имам на уму није ништа друго до основна информација о делу о коме ће ићи говор.

Објављене током последњих петнаестак година, своје три збирке песама – *Љуска од јајеџа*, *Тачка* и *Планеџа Дунав* – Љубомир Симовић је прередио у мери коју је сматрао неопходном како би их што тешње међусобно узглобио. По себи је разумљиво да му то не би пошло за руком да, док је радио на трима за самостално објављивање предвиђеним збиркама, у виду није имао будућу велику поетску целину, велику поетску форму. Новонастала песничка трилогија објављена је под заједничким насловом *Планеџа Дунав* с јесени 2012. године... Зашто је нову трилогију песник именовао насловом треће збирке, *Планеџа Дунав* – то је питање које овој, основној информацији неминовно следи – а не насловом прве, *Љуска од јајеџа*, или друге, *Тачка*?

У неколико прилика, па и у књизи „*Тиџаник*“ у *акваријуму*, о којој ће бити речи кад се ја склоним са овог места, Симовић је скренуо пажњу на континуитет у настајању ове три збирке песама, колико и на њихову међусобну повезаност. А у једном новинском разговору је довољно подстицајно саопштио да је оно што је „садржано“ и „наговештено“ у првим двема збиркама, у трећој „настављено“ и „закључено“. Да ствари заиста тако стоје наговештавају, а неретко и потврђују, мотивско-тематски планови првог и другог дела трилогије који се у трећем сажимају у поетске синтезе највишег реда.

Да ли то значи да би сад, у трилогији *Планеџа Дунав*, требало откривати и пратити таквом разумевању сагласне континуитете и трансформације унутар њих? То би, без сумње, било изводљиво, Симовићев поетски текст нуди такве могућности, али би трајало неприхватљиво дуго. Зато ћу се, како бих ово дело представио прилици примеренијим поступком, за помоћ обратити ономе ко је у материју најупућенији – самом аутору. Симовић, наиме, у књизи разговора *Рукопис времена* открива да од „идеје“ коју у песми најчешће читавамо, од њеног „садржаја“ и, не дај боже, од њене „поруке“, неупоредиво више држи до песничких слика, до „садржајних“ и речи са „највише последица“. И, да његово становиште неовлашћено развучем, до речи изразите многозначности и симболичке носивости.

У првом делу трилогије, у некадашњој збирци *Љуска од јајеџа*, такве су речи *вода*, *снег*, *планеџа*, *нула*. Али носећа, реч са највише последица, ипак је *јаје*. Симовић свакако има у виду да *јаје*, између осталог, симболизује зачетак, првобитну стварност, а и оно што је Мирча Елијаде мислио кад је констатовао да у космогонији *јаје* има улогу „слике – обрасца свеукупности“. У сваком случају, ова реч озрачује први део трилогије множином својих

симболичких значења, било да су посредована песмом као целином, или фрагментима који сугеришу екстремне, па и међусобно опречне ситуације какве су, рецимо, „безбедност“ у јајету и „љуска од јајета“.

Лирски јунак ове стваралачке реалности, кога видимо као представника племена, изложен је кошмарним сновима, опседају га гротескна бића и утваре. А драма колектива се одвија на више планова: призорима потопа који, попут казне одозго, угрожава Београд, Горњи и Доњи град, духовну и културну сферу колико и профану свакодневицу, песник дочарава опште историјске и друштвене околности којима није било могућно одупрети се. Али и узроке рушевности садржане у националном бићу, у једва променљивом стању духа, у менталитету. Песник нас, заправо, уводи у један херметично затворени свет са чудовишном динамиком у својој унутрашњости, свет у извесном смислу налик јајету, јер је и „првобитни хаос“ међу његовим симболичким значењима.

Поред „садржајних“ и речи „са највише последица“, неопходно је пажњу усредсредити на још једно, рецимо то без уобичајеног опреза, пресудно важно начело Симовићеве поетике. У трећој по реду песми *Љуске од јајета*, у поетском медаљону „Ђурђевдан“, паучина „разапета међ буквама“ именована је као „свилени свемир“ у коме, да се то наслутити, кључа особени живот пун динамичности и драматичности. Треба, дакле, разумети да песник у посебном настоји да види опште, да регионално уздиге на ниво глобалног, да у тачки успева да сагледа планету, у Једном – Све.

Минимистичка *џачка* у наслову другог дела трилогије заправо је средиште значењски све обухватнијих концентричних кругова. Судимо ли, међутим, по броју песама у којима се појављују и по снази и обухватности њиховог симболичког дејства, речи *Дунав* и *вода* су у овом делу трокњижа готово равноправне са *џачком*. Штавише, „простор догађања“ овог дела, па и целе трилогије, у окриљу је текуће воде која носи силе креације и деструкције, симболизује човеково постојање, „протицање“ и обнављање... Али, да се ипак вратимо речи највеће симболичке носивости о овом делу Симовићевог поетског текста. У песми с почетка некадашње истоимене збирке говорни субјект се пита да ли Сизиф (онај митски, мада унеколико другачије замишљен) покушава „тачку“ на „врх брега и бога“ и да ли га она, постајући све тежа, с врха брега сурвава у подножје и „под ђонове божје?“ А у песми „Упоришна тачка“, која финализује други део трилогије, вели да је све невоље које од искона прате људски род успео да преживи „загледан у тачку“, у ону све даљу и све сјајнију која „обухвата и садржи све!“ Између ових двеју, граничних и опречних, варијаната тачке – могло би се разумети: између колосалног неуспеха привидно све већих наших моћи и све удаљенијег упоришта које једино још извор метафизичке светлости може да понуди – одвија се временом неомеђена, судбинска човекова драма.

Песме сложене у завршни део трилогије на више начина транспонују и поентирају – песник је рекао „настављају“ и „закључују“ – мотиве и теме, појаве и ситуације на смеру ка сједињавању развијане у збиркама *Љуска од јајета* и *Тачка*. Реч је, тачније, о множини песама које транспонују, чудесним песниковим моћима згуснута, антрополошка, историјска, филозофска, религијска, друштвена и понајвише егичка обележја удеса овог нашег простора у временском распону од неолита до ових дана. Дунав је, несумњиво, магистрала у којој се пресецају просторне и временске димензије ове стваралачке реалности. А појаве о којима Симовић у завршном делу трилогије пева указују нам се као „београдске“ и „дунавске“ подједнако као и планетарне.

Како не бих злоупотребио ваше стрпљење задржаћу се само на једној таквој песми. На песми која – тако се мени чини – израста из целине ове трилогије. Да ли је, пита се песник, све више нарушавајући јединство са природом и блискост са својим боговима, чукунунук наших праука био „уверен да ће бити више човек, / ако мање буде био вук, // и да ће самом богу бити ближе / ако од змије буде био даље?“. То је, казано језиком неупоредиво мање сугестивности од Симовићевог, питање смисла свеколиког, понајвише моралног напретка од праисторије до нашег доба ако смо ми, овакви какви смо данас, били његов циљ и постали његов исход?

И, на крају, о једном темељном обележју Симовићеве *Планете Дунав* сасвим сведено... Нестандардну појаву да песник своју замисао реализује трима међусобно повезаним књигама покушавамо објаснити поетиком дугорочно заданих смерова и циљева певања који се негде укрштају са тежњом модерног песника да обнови једну „немодерну“ форму. Сврховитост и постојаност таквих подухвата у многим европским књижевностима посведочују песничка дела кадра да понесу неке, макар и трансформисане и модернизоване претпоставке епске поезије. Разуме се, у таквим песничким делима, а то важи и за ову трилогију, фабуларно јединство епске грађе надокнађено је визијом историје и времена, у њима лирски елементи видно преовлађују над епским. Реч је о великим формама које најчешће финализују један историјски и културни циклус. У њима песници попут Симовића, песници највећег формата, збрајају своја стваралачка искуства успевајући да проникну судбину народа и тоталитет живота.

МИЛИВОЈ НЕНИН

Долазим у искушење да настанак *шестаменија* Доситеја Обрадовића сместим у 1813. годину, иако је општепознато да је Доситеј умро две године раније. Добро би ми дошла та срачуната лаж, јер бих од тог *шестаменија*

лакше почео причу о књизи Љубомира Симовића „*Титаник*“ у акваријуму – која би се, из тог угла гледано, појавила тачно два века касније.

Имао бих материјал за причу о јубилеју и за једно лепо поређење. А и наслов Симовићеве књиге би нам био ближи.

Наиме, у *шеснаестом* Доситеј Обрадовић, мислећи на новостворену државу, говори о броду који је дуго био потопљен и који је сада угледао сунце. Доситеј се нада да тај брод никада више неће бити потопљен, да никада више „мудро вођен“ „јарост судбине неће искусити“. И ту бих се сада лако, неосетно, природно, пребацио на слику једног другог брода; дошао бих до нашег Титаника, који је тако мудро вођен (да јарост судбине не искуси) да би, каже то Симовић, доживео бродолом и у акваријуму.

То поређење ми недостаје на почетку ове приче. Али, да бих извео то поређење морам кривотворити, лагати, фалсификовати. Одустајем од тога, јер се зна ко у овој земљи има право на лаж. („А има ли нешто о чему нас нису лагали“, одсечан је Симовић. Јасно је на кога мисли.)

Наиме, ми смо доведени у неко посебно стање. Стално смо у стању предизборне кампање. А лаж је тада легитимно средство. Лаж је у функцији, јер је у тесној повезаности са борбом за власт. А „власт и није власт ако није доживотна и апсолутна“. О политичарима, види се из приложеног, нема ниједне лепе речи: нису дорасли проблемима у којима се Србија налази. Једноставно су неспособни. (Узгред, прочитао сам недавно: да се изборима нешто мења, политичари би их забранили.)

Постоји у овој књизи једно фудбалско поређење. Теже је промашити него погодити, често чујемо. Симовић каже, бранећи се од тога да је пророк, у једном интервјуу, да је теже не видети него видети шта ће се догодити. (Датуми интервјуа, као и датум испод напомене уз ову књигу, показују да овде нема накнадне памети. Све је ту вруће; испод наковња.) Од тренутка када се појавила ова књига до данас, неке ствари су се промениле. Нимало случајно Симовић их је наговестио. Промена власти у неким градовима наше земље, на пример. Теже је промашити, него погодити понекад.

Али, у овој књизи и редитељ *смрти* отима од редитеља *животи* неке текстове. Оно што је било писано лепим поводом претвара се, понекад, у некролог. Мислим на текст о Ружици Сокић. (Узгред, има неколико лепих анегдота у овој књизи, којима Симовић или завршава текст, о Ружици Сокић, на пример, или га почиње, о Петру Краљу, односно о Краљ Петру и Симовићу.)

Љубомир Симовић у овој књизи пише да би се бранио и да би нешто одбранио. Брани се од политике, а брани књижевност, позориште, филм. Ето, отуда и наслов овог текста: *Одбране Љубомира Симовића*.

Пише Симовић о одликама нашег времена – говори о незнању и некомпетентности. (Има опоре ироније у овој књизи: кад пише о незнању, онда то није обично незнање, већ „темељно и систематично“, или, боље рећи, наше,

незнање које је легализовано.) Говори исто тако и о осиромашењу језика. (Реч „hao“ заменила је и „добар дан“ и „збогом“ и „уздравље“ и „довиђења“.)

Не бих говорио о „аполитичности“ Матице српске и о неком покушају да буде изван и изнад политике. (Чини ми се да је ова књига прави пример како се односити према политици.) Ово је, да сада сузим на контекст књига које смо објавили у едицији МАТИЦА Издавачког центра Матице српске, најживља књига. Најживља у оном смислу да се читалац осећа позваним и прозваним да учествује. Одједном сам будан и спреман да реагујем на најразличитије „изазове“ свакодневице... Одједном бих да учествујем.

Одједном осећам потребу да се побуним против оних који нам причају како су неки бизнисмени основали нову фирму. Али, то није нова фирма; или подфирма, фирма Б или Ц – већ ни мање ни више него ЋЕРКА фирме. Па зар и то мало речи које вреде да нам узму?

Одлика нашег времена је и то да се новинари лако убијају. (Узгред, што после убиства новинара, што после првих смрти новинара, њихови текстови нису сакупљени у књигу и дељени бесплатно уз све дневне новине? Без изузетка. Мада, када сам код новинара, не могу а да им не предложим и награду, коју би сами додељивали, за најполтронскији текст.)

У овој књизи „реч је о животу који литературу превазилази у апсурду“. То је оно што све чешће чујемо – како литература не може да измисли оно што може живот. Да ли је литература, на пример, могла да измисли ЈАТАКА НАД ЈАТАЦИМА, који путем свих медија опомиње ситне јатаке да се мало припазе?

Али, после тих опорих делова, дотакнимо се и смисла писања – дотакнимо се онога због чега Симовић ратује са нашом стварношћу и због чега пише.

Имао сам прилике да ми, пре него што почнем да пишем текст, траже резултате истраживања. Одговарао сам да ја, када бих знао до чега ће ме писање довести, не бих ни писао. Исто то, мада прецизније речено, налазим у одговору Љубомира Симовића на питање да ли је задовољан оним што је урадио: „Више сам окренут оном што бих још могао да урадим. Волео бих да још који пут осетим оно узбуђење које човека обузме кад открије нешто ново, [ЖИВО], нешто неочекивано, нешто чему се није надао“.

Ја сам и несвесно, преписујући ту реченицу из Симовићевог интервјуа датог *Полиџици* убацио једну једину реч, која се сама после читања ове књиге наметнула, а које у одговору заправо нема. Та реч је *живо*. И по мени је то кључна реч за читање ове књиге: Симовић тражи оно што је живо. Експлицитно ће на једном месту у књизи рећи: да би уместо „модерна“ или „авангардна“ поезија користио формулацију *жива поезија*. Артикулисаће то као кључно питање, цитирајући сопствени стих: „По коме закону / мртво лови живо“.

Можда се најбоље види како мртво лови живо у тексту у којем Симовић исписује химну пијаци као химну непобедивом животу... Пијаца се ту указује као жива мртва природа. (Узгред, Немци за мртву природу кажу „тихи живот“; међутим, овде би тај тихи живот био бучни живот.) Чита се у овој књизи повишена вера у природу. Готово се радује Симовић кад се усред бомбардовања догоди нешто што нема везе са људима – а реч је била о јакој олуји. „Долазак те олује сам доживео као долазак правде, као повратак природних сила и закона“... Ако из тог угла гледамо, онда нам је јасан и онај тренутак у којем Симовић види „како се радосно црвене трешње и свежњеви ротквица, и како се веселе зелене главице зелених салата и везе младог лука“. То је тај тренутак кад Симовић зна да ће живот – у овом случају оличен у трешњама и ротквама, окупаних кишом и обасјаних сунцем – победити.

Негде око половине књиге писац прави одмор од политике, од тешких тема, од учествовања у друштвеном животу. Води нас, усред лета, у своју кућу на Јеловој гори. Води нас у своју Аркадију. Ту Аркадију чувају „седамдесетак густо засађених планинских чемпреса [...]“ Али, тек што је стигао, песник, – јер све време је пред нама песник – почиње да броји дане када ће се из раја вратити у пакао „у метеж, буку и смог Београда“. Једноставно, жели да учествује.

Пише Симовић и о филму. Наслов текста је „Више од филма“, а текст о филму „Монтевидео – Бог те видео“ завршава причом да овај филм поред уметничке има и неке друге вредности. Нуди нам тај филм – чини ми се – одговор на питање не како преживети, него како даље живети; звучаће патетично, али као што су народне епске песме давале одговор на питање како даље живети, исти тај одговор тражи и ова књига – како даље живети; односно како вратити изгубљени поредак ствари. (Узгред, кад год помињем изгубљени поредак ствари имам пред собом Душана Радовића, који са децом на Првомајској паради поред званичних транспарената – „Живео Први мај“, „Живео друг Тито“, „Живела ЈНА“ – носи транспаренте на којима пише: „Живеле маме“, „Живеле тате“, „Живело млеко“.)

Можда је тренутак да код овог „изгубљеног поретка ствари“ лагано приводим овај текст крају и да објасним због чега је паметно да га сада приведем крају. Али и да признам шта сам све пропустио. О чему нисам писао. Као и да кажем неку реч о ономе шта сам имао, а нисам искористио.

Каже на једном месту Симовић како постоји граница „она граница коју човек мора да постави кад пише или кад говори о себи“. Ту границу Симовић није прешао. А да сам наставио да пишем овај текст вероватно бих ја прешао ту границу. Написао бих, сигурно, како сам један од првих „озбиљнијих“ текстова посветио баш Симовићевој песми „Спомен путовања по доњим пределима Дунава“. (Желео сам да пошаљем прву књигу – са тим текстом – Симовићу. Не знам да ли сам то учинио.) Можда бих се занео па забележио



у којој књизи сам чувао новац оне чувене 1993. године када смо их све победили у инфлацији. Била је то Симовићева књига *Дујло дно*. (Који би лопов узимао књигу која има дупло дно?)

Можда бих почео причу о Симовићевом тексту о Војиславу Илићу. О томе како се Војислав Илић више не обраћа небесима, боговима, народима, будућим поколењима већ гледа како „весело пуцкара ватра у скромној избици нашој“. И ту бих сигурно поставио питање коме се обраћа Љубомир Симовић и вероватно бих се запетљао.

Да сам наставио да пишем овај текст, сигурно бих почео да делим и савете... Не само Љубомиру Симовићу већ и госпођи Симовић. Наиме, кад пише о Јеловој гори и кад набраја врсте цвећа, поменуће и како „на сунцу из све снаге цвета пркос“. Сад долазимо до савета: најбоље на сунцу успева ВИНКА.

Долазим и до онога што нисам успео да уденем у текст. Наиме, плашио сам се да не одлутам. Нисам писао о МЕРИ Љубомира Симовића, о тактичности са којом прилази конкретним проблемима. Види се то на примеру давања имена једној школи у Босни. Није паметно тој школи дати име Србија, паметније је, каже Симовић, да је та школа понела име Алексе Шантића. Променио би Симовић и преговараче са Хрватском. С разумним разлогом. (Али то онда не бисмо били ми.) Ту сам се плашио да не почнем причу о томе како је Аустроугарска посредно „уређивала“ *Српски књижевни гласник*. Наиме, *Српски књижевни гласник* је водио рачуна да не повреди северног суседа, због српских читалаца ван Краљевине Србије. Није патриотизам буцање у груди, већ разумни поступци.

Стоји испред мене – док пишем овај текст – и једно духовито писмо Лазе Костића у којем честита Ђорђу Поповићу Даничару седамдесет и пет година живота. „Највише Вам честитам што Вам је попустио и вид и слух, те не видите ових грдила и не чујете ове бруке што се сваки час дешавају око нас“.

Ето, ни то Костићево писмо не могу да искористим, јер Симовић – показала је то ова књига – није изгубио, већ изоштрио и вид и слух... И, надам се да ћете се сложити да сам на време прекинуо текст.

ЉУБОМИР СИМОВИЋ

Аутор је казивао своје песме.



**Срби у Угарској 1790–1918.** / Василије Ђ. Крестић. – Нови Сад : Матица српска, 2013

**Говорили:** Иван Негришорац  
доц. др Мира Радојевић  
академик Василије Ђ. Крестић

У Београду, уторак 11. фебруар 2014. у 13 часова

### КЊИГА ЗА ДУГО ПАМЋЕЊЕ

Постоје књиге које смо дужни да напишемо због свог порекла, родословних таблица и историјских кругова око тих таблица, због места у којем су се породичне генерације смењивале, памтиле и писана сведочења остављале, због првих казивања која су нас окренула да се бавимо послом којим се бавимо, због завичајних доживљаја, одјека и оданости.

Таква књига, као велика синтеза свега малочас наговештеног, јесте књига *Срби у Угарској* академика Василија Крестића.

Постоји на сијасет места записана истина да сваки писац заправо не ради ништа од првог до последњег објављеног рада осим што пише једну те исту књигу и да се све што је урадио може склопити у једну целину, као што постоји безброј пута поновљена истина да научници у читавом свом путу тражења и проналажења увек имају један резултат који остаје – велики ако су толико даровани, с малим резултатима око оног средишног, или читав низ малих достигнућа која се могу повезати у чвор из исте руке, као што постоје историчари који бирају и тумаче различите области, периоде, личности и догађаје, али иза њих остаје главна књига, главно дело, као целина, као њи-

хов први знак, као податак који ће се понављати и изучавати као нешто што је изучено за пример, за углед.

Такву књигу је написао академик Крестић. И док је друге своје значајне монографије припремао и завршавао, чини се да је, у десетинама година, више од пола века, радио за своју животну књигу, и то за ову под именом *Срби у Угарској*, у распону од Темишварског сабора 1790. до краја Првог светског рата, до уједињења Војводине са Србијом.

Дуго ће у српској историографији остати књига о којој ће говорити Иван Негришорац и проф. др Мира Радојевић. Своју реч ће казати и академик Крестић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

#### ИВАН НЕГРИШОРАЦ

Стара, античка поука гласи да је историја учитељица живота. Та изрека (*Historia est magistra vitae*) не каже, међутим, каква је та учитељица и какве су користи у погледу животних сазнања која од ње стичемо. Лако се можемо сложити да и код историографа, као и код учитеља од којих смо учили прва слова и прве лекције о животу и свету, и начин мишљења, и начин излагања, и непосредни ефекти сазнајног процеса могу бити веома различити. Од неких историографа (као и од учитеља) можемо се научити мноштву занимљивих чињеница, а да притом не успемо да стекнемо баш најбољу представу о томе шта је од суштинске а шта од споредне важности. Од неких, опет, добијамо заплетена објашњења у којима увиди нису најјасније вербално изложени, чак и кад се учини да је мисао ваљано вођена. Од неких, надаље, стичемо сазнања која, без обзира на овакву или онакву занимљивост, ипак не померају суштински нашу слику догађаја, епохе и света које описују.

Василије Ђ. Крестић је, по свему, права супротност овом, управо описаном, хипотетичком портрету и фотороботу једног могућег историографа. Крестић је историограф који нас учи неким изузетно важним, суштинским истинама српске историје. Он, осим тога, све то чини на начин савршено јасног и прегледног излагања, насталог као последица дугог и мукотрпног пробијања кроз тмушу лажи, полуистина и мистификација које се плету око истраживане историјске стварности. Коначно, његова сазнања битно померају слику догађаја, појава и личности којима се бавио, а интерпретативна перспектива и моћна аргументација које он нуди су такве да би то морало да изазове све оне који мисле другачије. Историографија Василија Ђ. Крестића представља велики сазнајни резултат чије вредности су у струци довољно

јасно перципиране, али које би тек требало да буду чвршће уграђене у шири простор друштвене мисли, а поготово практично-политичке делатности.

Крестићев историографски рад изузетно је широко постављен и веома обиман. Реч је, просто казано, о плодном истраживачу, а резултати његовог рада испољавају се у неколико основних области. У свима њима Крестић је остварио изузетно вредне резултате. Као научник који своја историјска сазнања гради на строгој критици извора, он је велику пажњу посветио архивским истраживањима и – било ауторски или коауторски – објављивању непознате или недовољно познате грађе. У тој грађи налазе се драгоцене извори сазнања о, примера ради, историји Србије у XIX веку, о њеним међународним односима и унутрашњој ситуацији, као и извори сазнања за историју пречанских Срба (више него драгоцене књига *Грађа о Србима у Хрвајској и Славонији*, Београд 1995; потом *Леци на српском језику (1848–1849)*, Нови Сад 1998; *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*, Нови Сад 2009). У том контексту изузетно су важна и мемоарска дела која је Крестић приређивао (Владимир Јовановић, *Успомене*, Београд 1988; Симо Поповић, *С краљем Николом из дана у дан (1916–1919)*, Београд 2002; Тодор Стефановић Виловски, *Мемоари*, Нови Сад 2010), као и запостављена или чак прогањана дела попут *Меморандума САНУ* (Београд 1995), *Magnum crimen*-а Виктора Новака (Јагодина 2011) или *Историографских сѝиса* Јаше Томића (Нови Сад 2007).

Своју пуну научну делатност Василије Ђ. Крестић је започео поготком у само средиште проблема који се најдиректније тиче положаја српског народа унутар Хабзбуршког царства, а који је касније имао снажних рефлекса на судбину Срба и у временима после пропасти тог царства. У свом докторату *Хрвајско-угарска нагодба 1868. године* (Београд 1969) Крестић разматра један од кључних догађаја који сведочи о кризи и преустројавању Аустријског царства по моделу дуалне монархије, у чијем склопу су и Хрвати и Срби тражили специфичне облике обезбеђења сопственог положаја кроз договоре и уговоре са Угарском као другим чланом државног поретка. Из ових докторандских истраживачких увида уследиће замашан, изузетно богат Крестићев историографски рад који ће се разгранати у више праваца и више научних жанрова.

У читавом низу краћих расправа, а изложених у књигама тематски обједињених радова, Крестић је систематски истражио природу српско-хрватских односа, те положај ова два народа у Аустријском и Аустроугарском царству, као и у заједничкој држави Јужних Словена. У тим студијама (*Српско-хрвајски односи и југословенска идеја 1860–1873*, Београд 1983; *Српско-хрвајски односи и југословенска идеја у другој љоловини XIX века*, Београд 1988; *Из историје Срба и српско-хрвајских односа*, Београд 1994) указао се јасан профил и целокупна сложеност српско-хрватских напетости, у којем

се утврђује представа о Србима као реметилачком фактору унутар Аустријске царевине и као главном противнику који спречава реализацију њених интереса на Балкану. Истовремено се прогон, етничко чишћење и геноцид над Србима показују као константна и јасна намера хрватског национализма, те стално искушење којем су широки слојеви хрватског народа, у одређеним историјским приликама, веома лако подлегали.

Колико се права природа српско-хрватских односа скривала и како се веома тешко долазило до суштинских увида Крестић је анализирао на примерима неколико српских врхунских стваралаца из различитих области. Тако је у књизи *Знаменићи Срби о Хрвајцима* (Нови Сад 1999) описао успоне и падове у разумевању ових односа код Илије Гарашанина, Јована Суботића, Светозара Милетића, Јована Јовановића Змаја, Јакова Игњатовића, Димитрија Руварца, Јована Скерлића, Слободана Јовановића и Јована Дучића. Због изградње двосмисленог и веома комплексног односа, те фалсификовања политичке стварности и сачињавања лажног имица, Крестићу је нарочито био занимљив случај бискупа Јосипа Јураја Штросмајера, човека који се најчешће приказивао као заштитник југословенских идеја, али којег треба видети пре свега, као заступника идеје хрватства на нежнији и дискретнији начин од отворених хрватских националиста. Такву, сасвим нову слику овог важног протагонисте хрватске и југословенске политике Крестић је изложио у књигама: *Бискуп Штросмајер у светлу нових извора* (Београд, Чачак 2001) и *Бискуп Штросмајер: Хрвај, великохрвај или Југословен* (Јагодина 2006). После ових истраживања више није могуће градити једнострану и неутемељену југославистички мит о познатом ђаковачком бискупу.

Своје краће расправе о проблематици српско-хрватских односа и о специфичностима унутрашњег устројства Аустријског царства Василије Крестић је умео да изложи и у оквирима тематски усмерених, а доста сажетих расправа на одређене теме. У том смислу је веома важна и у практично-политичком смислу изузетно поучна студија *Геноцидом до Велике Хрвајске* (Нови Сад, Београд 1998): ова књига је написана да на малом броју страна изложи генезу геноцидне идеје и њене практичне ефекте, а ту идеју су хрватски националисти јасно дефинисали као руководно начело за коначно решење српског питања на тлу Хрватске, тј. за елиминацију Срба са овог простора. Из сличних разлога засебно је објављена као мања књига, заправо нека врста плакете под насловом *Хрвајске њрејензије на Војводину и Босну и Херцеговину од 1848. до данас* (Београд 2012). У тој књизи је описан континуитет хрватских политичких идеја и њихове трајне амбиције усмерене ка освајању и оних територија на које немају готово никакво било историјско било етничко право. Обе ове танушне, али богато информативне књиге је, рекло би се, Василије Крестић написао и објавио превасходно зато да би читаоци са не много напора и мало читања стекли велике сазнајне користи. Тиме је

историчар пошао у сусрет оним читаоцима који нису људи из струке него припадају широкој читалачкој популацији.

Тема српско-хрватских односа је, дакако, најпотпуније изложена у великој историографској синтези *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*. (Београд 1991). У тој књизи су пажљиво описани политички процеси који су у Хрватској и Славонији доводили до све веће маргинализације српског народа, као и до све изразитијег поступка дискриминације којим се њихова природна брига о сопственим интересима све више проглашавала реметиљачким фактором и непосредном сметњом не само за хрватске интересе него и за очување Аустријског царства, тачније за његове освајачке, империјалне амбиције. Такав начин мишљења о Србима као сметњи постао је у потоњим временима доминантно заступљен код хрватских националиста који су, инсистирајући на свом „историјском“ државном праву и заступајући идеју једног јединог политичког народа на оцртаном државном тлу, радикално оспоравали право Србима да елементарно опстану на простору Хрватске и Славоније.

Опстанак Срба на хрватском простору могућ је само уз услов денационализације и губитка свих културолошких особености, те уз потпуну асимилацију или, пак, физичку елиминацију са поменутог простора. Не треба ни напомињати да би бар део тог политичког простора, по много чему, могао и морао бити крајње проблематичан и споран, али је хрватски национализам себе јачао тиме што је редовно своје интересе удевао у мисионарске намере Ватикана, у империјалне амбиције Аустроугарске и Немачке, а у новије време и читавог западног блока и НАТО пакта. Отуда су хрватски злочини геноцида и етничког чишћења редовно миноризовани и постепено брисани из памћења, а починиоци се никада до сада нису систематичније суочили са пуним санкцијама за почињена недела. То је доследно изведено и на Хашком трибуналу као политичком суду који треба да насилно успостави пожељне размере злочина и казни унутар укупне укрштенице балканских постсоцијалистичких сукоба.

Друга крупна тема Крестићевог рада тиче се положаја српског народа на простору Угарског дела Аустријског царства. Та тема је потпуно природно и присно повезана са питањем српско-хрватских односа јер су оба ова народа настањивала простор обележен амбицијама угарске политичке мисли да право политичког народа припадне само Мађарима, а да други народи буду маргинализовани и, по могућству, сасвим уклоњени из сфере равноправних политичких чинилаца. Како је реч о веома сложенем питању, њиме се Крестић бавио веома дуго, а успутно је обављао крупне истраживачке послове.

Својеврсном припремом овог подухвата, али и обликом заснивања једног засебног, важног сегмента историјских истраживања, можемо сматрати студију *Историја српске штиамје у Угарској 1791–1914*. (Нови Сад 1980).

Овом студијом Крестић је, настављајући Скерлићеве пионирске радове, започео детаљно истраживање штампе као незаобилазног извора историјских сазнања. Потпуније објашњавање радова који се односе на положај српског народа у Угарској аутор је обавио у књизи *Из прошлости Срема, Бачке и Баната* (Београд 2003). Потом је, бавећи се Јашом Томићем, приредио његове сабране историографске списе (Нови Сад 2007), те објавио студију *Јаша Томић: њолинички њорџреџ* (Нови Сад 2006). Све те важне радове Крестић је уградио у своју најновију књигу *Срби у Угарској 1790–1918*. (Нови Сад 2013), бриљантну историографску синтезу која се складно допуњује са студијом *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*. Ове две студије, слободно можемо закључити, представљају сам врхунац Крестићеве историографије и богато извориште драгоцених сазнања до којих је овај научник дошао, обарајући многе митове, разграђујући разноврсне конструкције и мистификације, те раскивајући окове предрасуда.

Василије Ђ. Крестић је две крупне, а прилично болне теме српске историје, теме које се тичу опстанка српског народа на средњоевропском геополитичком простору, обрадио на изузетно убедљив и осмишљен начин, са импресивном научном утемељеношћу и чињеничном заснованошћу. Када се томе дода и податак да је он један од кључних учесника национално изузетно важних пројеката попут *Енциклопедије Југославије*, *Меморандума САНУ*, шестотомне *Историје српског народа*, *Енциклопедије српске историографије*, па све до *Српског биографског речника* и *Српске енциклопедије*, онда се лако може сагледати колико су Крестићеве доприноси широки, обухватни и поступно развијани, али доследни. Уз то, важно је констатовати и да је реч о аутору бритког пера и сјајног полемичара који се одлучно борио за историографске истине до којих је постепено дошао (видети *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*, Нови Сад 2009). И у неким другим жанровима, рецимо у интервјуима, он је кроз разговоре с новинарима стрпљиво излагао и образлагао своје увиде (Милош Јевтић, *Истовести Василија Крестића*, Београд 2001; В. Ђ. Крестић, *Историچار у времену њреломних и судбинских одлука*, Нови Сад 2011), па отуда одиста импресионира колико је Крестић настојао да и људима изван струке образложи важност сазнања до којих је дошао.

Најважнији Крестићеви доприноси научном сазнању и националној самосвести усмерени су ка описивању историјских процеса дугога трајања. Истражујући Аустријско царство XIX и почетка XX века, он је детаљно описао процесе у релативно раној фази настанка, али те процесе можемо и морамо пратити још од ранијих епоха па све до дана данашњег, укључујући и оне фазе када су ти процеси долазили до свога пароксизма. Тако је, примера ради, Крестић са сјајном подробношћу описао настанак геноцидних намера хрватског национализма у односу на Србе, а описом настанка идеје ми ћемо



и сами лако учити све развојне фазе тог процеса. Тај се политички програм потпуније почео обликовати од 60-их година XIX века; идејно је довршен у време Првог светског рата; акутни геноцидни облик испољио је током Другог светског рата, а брутални процес етничког чишћења довршен је у пост-социјалистичким ратовима на тлу разорене СФР Југославије. Цео циклус програмиране елиминације Срба са простора Хрватске биће завршен када не само жртве буду заборављене него и кад се утврди наводна и искључива српска кривица за све што се у овим догађајима збивало. Отуда задатак за све самосвесне Србе јесте да се такав заборав и пасиван прихват кривице спречи пуном научном аргументацијом.

С обзиром на то да је реч о процесима који се брижљиво прикривају, а у то прикривање је уложена огромна пропагандна машинерија, силни државни апарати најјачих земаља света и посебне институције попут Хашког трибунала, Крестићева сазнања су више него драгоцене. Она имају функцију не само да нас опомену на оно што се у прошлости дешавало него и да опомену на оно што ће у будућности бити реалан и опасан изазов са којим се српски народ мора суочити. Са историјом дугог трајања догађаји теку тако да сасвим бледи питање личне одговорности за овакав или онакав ток ствари. Говорећи о томе једним другим поводом, Фернан Бродел се запитало: „Зар она не ограничава (не кажем укида) како слободу тако и одговорност људи? Јер они и не стварају баш историју, већ је она та, она нарочито, која њих ствара и самим тим их ослобађа кривице.“ (Фернан Бродел, *Идентичитет Француске*, превео Владимир Павловић, ЦИД, Подгорица – Филозофски факултет, Никшић 2010, стр. 793). У таквим процесима чини се да постоји нека надлична и надколективна воља која одлучује о току историјских процеса, па зато томе не може и не треба ни да се стане на пут. Другим речима, намеће се мутна идеја да постоје неки виши разлози због којих Србе треба увек оптерећивати комплексом кривице, а најпоузданији пут за реализацију злочиначких намера је да управо они сами, Срби, почну тако да мисле. Такви процеси трају већ вековима, а у времену у којем живимо они се драматично интензивирају, па је управо данас суштински важно питање: хоће ли ти процеси најзад почети да се заустављају и сузбијају или ће сами Срби поклекнути и почети да се коначно нуде као жртве?

Српски интелектуалци који, данас и овде, нису спремни да се суоче са овим драматичним питањима, постају саучесници у никада објављеном, али непрестано спровођеном рату против српског народа. Повремено трагични исходи тога рата јасно доказују да постоји не само почетна идеја о томе шта чинити са Србима него је та идеја јасно операционализована и преведена у низ стратешко-тактичких поступака које морамо добро упознати да бисмо их знали колико-толико успешно неутралисати. За почетак би било довољно да бар на најодговорнијим местима у држави и друштву елиминисемо

све облике наивности (о класичном издајству, па и отвореној корупцији и да не говоримо), јер они имају непријатну и страхотну цену у погледу укупне судбине српског народа.

Отуда Крестићеве књиге не треба да читају само људи из струке и фаха него и сви други који се занимају за историју и њене тајновите путеве. Без Василија Ђ. Крестића и његових историографских сазнања, данас и овде, никако не би ваљало, а ми бисмо као народ остали наивно стадо погодно за будуће жртвене обреде. Са Крестићевим сазнањима није баш сигурно да ћемо те обреде успети да избегнемо, али имамо услова да порастемо и сазремо до нивоа који пружа наду за будућност. Због тога свака сугестија која налаже да се прећуте и из видног поља елиминишу Крестићеве увиди садржи јасан став о неопходности успављивања Срба и припреме за нека страшна догађања. Уколико хоћемо да водимо дијалог са светом и поготово Европом, тај разговор не можемо и не смемо обављати уз услов одбацивања драгоценних увида наше историографије. Управо обрнуто, на сазнања наших историчара морамо се ослањати и суочавати их са увидима који нам долазе из других националних, политичких и културних центара.

Крестићева сазнања су подоста горка, понекад крајње сурова, али је још суровија стварност коју он описује. Истина о тој суровој стварности делује ипак отрешњујуће и благотворно, јер на том сазнању можемо градити програме наше не само одбране него и поступног укључења у заједнице у којима се активно решава питање наше колективне судбине. За тако нешто неопходна су нам не само поуздана научна сазнања него и идејна визионарност, политичка луцидност и организациона ефикасност. За почетак читајмо историографе какав је Василије Ђ. Крестић! Тако ћемо разумети како историја, одиста, јесте права учитељица живота!

#### МИРА РАДОЈЕВИЋ

Као и друга велика историографска дела, и ова је књига настајала постепено, кроз неколико деценија, током којих је професор Василије Крестић непрестано истраживао, сакупљајући сазнања о историји Срба у Угарској од краја XVIII до првих деценија XX века. У српској историографији ово није једина значајна књига чије су граничне године 1790. и 1918. Исти временски оквир има и двотомно *Стварање Југославије 1790–1918* професора Милорада Екмечића, што нам изнова потврђује важност ових историјских датума, али и чињеницу да је историја српске нације тешко одвојива, односно да су је нераскидиво повезивали историјски догађаји и процеси. Па ипак, мало је историчара који су се осмелили да остваре овакав научни подухват, будући да захтева огroman, вишегодишњи труд, научно знање и искуство. Непојамно

је тешко, али и величанствено, кретати се кроз тако дуго раздобље, разумети како је Јужна Угарска изгледала 1790, а како 1918. године, коликим и каквим је променама била захваћена.

Срби са овог простора нису, како је написао професор Крестић, напустили XVIII век „сасвим празноруки“. Имали су осигурану верску толеранцију, грађанску равноправност, малобројну, али национално свесну грађанску класу, која је омогућавала даљи културни и национални развитак, неколико средњих школа, учитељску школу, ћирилску штампарију... Мада све заједно није било мало, јавни живот протицао је у непрекидној борби за одбрану и проширење стечених привилегија. Времена која су долазила доносила су нова историјска искушења: Први српски устанак, који је приближио Србе из Аустрије и Србије, трасирајући пут којим ће потом ићи, револуцију из 1848–1849. године, стварање и укидање војвођанске аутономије, Источну кризу, династичке борбе и смену династија у Краљевини Србији, анексиону кризу, Балканске ратове, Први светски рат и настанак јединствене југословенске државе. У том згуснутом низу преломних догађаја упознавали су се и међусобно помагали Срби насељени на супротним обалама Саве и Дунава, а Срби из Јужне Угарске морали су да утврде свој однос према четири велика државна и политичка центра од којих је зависила њихова будућност – Будимпешти, Загребу, Бечу и Београду. Пресудан утицај на његово формирање извршила је револуција из 1848. године, која због своје важности представља средишњи део књиге професора Крестића. То јој је место припало по броју српских жртава, величини материјалне штете, смени феудалних и успостављању нових, грађанских и демократских власти, снази идеје војвођанске аутономије, национално-политичком науку изведеном из чињенице да су Срби бесрамно преварени и злоупотребљени, вишеструкој помоћи добијеној од Србије, која је управо од тог доба сматрана српским Пијемонтом.

Крај XVIII века, цео XIX и почетак XX века због свих тих разлога чине период пребогате националне, политичке, верске, друштвене, културне и просветне историје, чији нам је приказ обећао професор Крестић у свом скромно написаном предговору. Један је, међутим, од малобројних историчара који су успели да испуне дато обећање.

О овим је збивањима писао пре свега на основу својих личних, упорних и често мукотрпних истраживања. С друге стране, поштујући и усвајајући научне резултате до којих су дошли други историчари, показао је да је наука којом се с више или мање успеха бавимо заједнички посао више истраживачких генерација. Истовремено, његово је излагање, иначе углавном мирно и достојанствено, понекад сликовито, готово страшно, при чему се може осетити искрено изречени национални и људски револт. У том препознатљивом стилу подсетили смо се многих израза које полако заборављамо. Професор Крестић користио је речи попут „прегли“, „кадри“, „иноземство“,

„противности“, „зановета“ и друге, одговарајуће времену о коме је писао и тону целе књиге, која нас враћа у протекло време. Изнад свега пак, што је јесте најважније, ово је дело написано на темељу поуздане и проверене научне аргументације, на једва савладивој изворној и историографској основи, јединој која је могла да пружи легитимност личном ставу, присутном на скоро свакој страници. Данас је много оних који имају потребу да изнесу своје погледе на прошлост и будућност, али је мало оних који су то право заслужили својим радом и односом према национално-политичким питањима. Професор Василије Крестић је међу тим ретким појединцима, зато што је његов став све време био потпуно јасан, како онима који деле иста мишљења, тако и другима који верују у нешто сасвим противно. Износио га је са личном грађанском и научном храброшћу у временима у којима је патриотизам осуђиван као непожељан, потврђујући да историјска наука припада моралним дисциплинама и да има право да буде национално ангажована уколико не одступа од својих научних метода.

Следећи таква научна опредељења, професор Крестић је могао да кроз своју књигу истакне како су Србе из Угарске, упркос свим историјским и националним изазовима, уједињавали и усмеравали високо развијена национална свест и духовно јединство. Он сам посматрао је и анализирао ову појаву у раздобљу од Првог српског устанка до стварања Југословенске краљевине, а на простору од Саксоније до Русије. Историју Војводине сагледавао је у њеној историјској судбини северне српске покрајине, која је Србију спајала са Европом, а војвођанским Србима, суоченим са покушајима денационализације, германизације и мађаризације, наметала упорну борбу за право на националну посебност и политичка права. Током више од једног века овај је део српске нације тражио најбољи пут, врло често србовао за себе и за друге, чак и служио да би опстао. Његова историја није увек била праволинијска нити без погрешних избора, али јој опрост није давао професор Крестић, који је пратио процес националног и политичког сазревања војвођанског грађанства, него њен незахвалан положај на граници српства, изложен туђинским плановима и амбицијама. У том оквиру, идеја војвођанске аутономије стигла је јасан и племенит задатак: служење српским националним, верским, културно-просветним и политичким интересима. Следећи своју тежњу да овом књигом подсети на прошлост и њена искуства, професор Крестић је тај национални смер и историју идеје упоређивао са будућим временима, подсећајући да су се догађаји немилосрдно поигравали са жељом Срба из Угарске да имају аутономију: 1848–1849, 1860, 1945. и 1974. године, завршавајући ово подсећање закључком да је данашња све супротно и оштром осудом оних који је безочно злоупотребљају. Управо зато поређење прошлости са садашњим тренутком у коме обележавамо стогодишњице национално-ослободилачких ратова, приморани да се суочимо са савременим кризама, изазива

болно непокојство. Како, на пример, не осетити зебњу и стид док читамо оно што је 9. новембра 1918. године изговорио Игњат Павлас, потпредседник Српског народног одбора у Новом Саду, приликом уласка српске војске у „српску Атину“: „Нико нас више раставити неће, нико нас више раставити не сме“?

Кроз ову смо књигу ближе упознали делатност и погледе неколико десетина најзначајнијих личности националног и политичког покрета Срба у Угарској: Лукијана Мушицког, Стевана Стратимировића, патријарха Рајачића, Ђорђа Стратимировића, Стевана Шупљикца, Светозара Милетића, Михаила Полит Десанчића, Јашу Томића и др. У овом кратком „представљању“ књиге издвојили бисмо оно што је као савет тадашњем времену и поука за будућност остало од политичке мисли Јаше Томића, будући да се управо у њој налази барем један део опредељења и веровања професора Крестића. Вођу војвођанских радикала он је приказао кроз целокупност његовог деловања, са свим предностима и манама, преносећи нам оно најзначајније. Много пута оспораван, Јаша Томић је, на пример, усред југословенског уједињења упозоравао да у новој држави не треба радити онако како су то чиниле дотадашње власти, јер ће судбина водити истоветној пропасти. Упоредо с тим, истицао је да народе не раздвајају вештачке међе, него крв, језик и обичаји, због чега Дунав и Сава нису могли и не могу бити границе. Подједнако важно било је његово веровање да народ коме се убије прошлост неће имати будућност. Током Првог светског рата, међутим, Срби у Угарској дошли су „на пола пута“ у губљењу сопствене прошлости, што се у извесном смислу српском народу дешава и данас.

Због изнетих и других разлога књига професора Крестића важан је догађај у савременој српској историографији. Њена ће појава, верујмо, подстаћи настанак других великих историографских синтеза које нам недостају. Већ данас, она је дело из кога можемо много научити о сопственој прошлости, суочавајући се са сазнањем да смо често били њени лоши ученици. Генерацијама историчара које тек долазе она је уједно и користан путоказ за учење историјског метода и разумевање одговорности коју преузимамо пред прошлошћу, садашњим тренутком и будућношћу сваки пут када своје историографске радове предајемо читаоцима. Напокон, остаје нам и нада да ће књигу о Србима у Угарској од 1790. до 1918. године прочитати што већи број читалаца, међу којима и они чије су одговорности веће од историчаревих.



**Нормативна граматика српског језика** / Предраг Пипер, Иван Клајн. –  
Нови Сад : Матица српска, 2013

**Говорили:** академик Милорад Радовановић  
проф. др Срето Танасић  
академик Предраг Пипер  
академик Иван Клајн

У Београду, уторак 25. фебруар 2014. у 13 часова

## ПИСМЕНИЦА

На почетку, пре уласка под насловницу књиге коју ћемо данас приказати, само два податка.

Први податак је из 1814. Те године, у Бечу, одакле су Вукове књиге најчешће стизале јер је тамо однео нашу реч, изреку и стих, тамо је, тада, пре две стотине година, штампана српска простонародна *Пјеснарица*, и тамо је, истодобно, штампана и *Писменица* српског језика. Обе књиге је потписао Вук Стефановић Караџић и тако започео свој утростручени пут. *Пјеснарица* је најавила моћ српског стиха, народног, о којем је и Гете казао похвалу. *Писменица* је Вуково логично и лепо име за граматiku, за почетно увођење правила у савремени српски језик. Умео је Вук да казује редом, једноставно а тачно. Зато и јесте у слову које пишемо и у речима које изговарамо.

Други податак је у називу данашњег разговора, јер се подесило да баш сада, два века после Вукове *Писменице* јавности приказујемо *Нормативну грамаику српског језика*, објављену пред сами почетак 2014. године. Тако су писци ове свакоме ко хоће у вуковску писменост неопходне књиге, на уверљив начин, за све нас и у име свих који мисле, говоре и пишу српски,

одменивши савременике којима је први посао изучавање српског језика, прославили двестогодишњицу Вукових књига, понајпре његове *Писменице* која се именује као прва цигла, као темељни камен. И подсетили су, у исти мах, на сродне подухвате Александра Белића, Михаила Стевановића, Милке Ивић, Митра Пешикана и осталих претходника њиховог граматичког „законика“ у 1565 параграфа, с реченицом на завршетку, као примером у курзиву:

*Чини добро – не кај се, чини зло – надај се.*

Сведочимо да су се академик Предраг Пипер и академик Иван Клајн дуго припремали, кроз објављене радове и друкчије, као што научном послу следује, да својом *Нормативном грамаџиком српског језика* обележе век и по од Вуковог одласка и век и по од доласка издавача књиге из Пеште у Нови Сад, где је Матица српска објавила и *Правоиис српског језика* и једнотомни *Речник српског језика*. Аутори све три књиге, *Правоииса*, *Речника* и *Грамаџике*, чланови су САНУ или су стручњаци Академијиног Института за српски језик.

Саме су се овде нанизале годишњице и векови, јер се књиге као што је *Нормативна грамаџика* пишу једном у животном веку, а допуњавају и дорађују док има њихових поновљених издања. Зато прва реч о овом првом издању мора бити честитка академику Пиперу и академику Клајну, о чијој *Грамаџици*, пре њихових речи, говоре академик Милорад Радовановић и проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ

Поштовани часници и чланови Српске академије наука и уметности, драге колеге и пријатељи. Казаћу вам део, онај општији, из рецензије за књигу коју данас представљамо. Изоставићу низ детаља, будући да је, као и свака рецензија што претендује на то да буде плодотворна и у том смислу барем ваљана, те писана у доброј намери, и ова садржавала и низ опажања и примедби које су аутори углавном у међувремену узели у обзир. Но, и додаћу нека општа разматрања која нисам ауторима имао намеру упућивати, али их је у оваквој прилици и прикладно и корисно изнети. Да буду подсетник за размишљање о неким темама и у неким правцима. Ево, дакле, најављеног општег и само делимично посебног осврта на књигу.

На двовековном путу бриге о српском књижевном/стандардном језику на новоштокавској основи, коју (бригу) називамо планирањем језика, тачније *планирањем језичкога коријуса* (језичког система по свим његовим нивоима



– кроз дескрипцију тј. описивање, прескрипцију, што значи у ужем смислу нормирање односно кодификацију тј. прописивање, кроз елаборацију тј. разрађивање, евалуацију тј. вредновање и реконструкцију тј. преправљање) – писање речничких и граматичких приручника заузимало је значајно место, додуше, мање систематично, више спорадично – на линији дескриптивно-нормативних граматика и речника (као и уз другачије језичке приручнике разних врста и намена), којима су нас даривали аутори синтеза, од Вука Караџића, Ђуре Даничића, Томе Маретића и Александра Белића, преко Михаила Стевановића до Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, те Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић, затим Ивана Клајна и других (додати овоме ваља Матичине правописне приручнике и речнике попут шестотомника Матичиног, једнотомника Матичиног, као и велики речник САНУ). Јасно, наша тема данас, као и тема књиге што је овде сада представљамо, није област *планирања језичкога сѝајѝуса*, тј. област глотополитике (у коју би спадали акцептација тј. прихватање, имплементација тј. примењивање, експанзија тј. ширење и култивација тј. неговање књижевног/стандардног језика, док би селекција језичке и дијалекатске, евентуално социолекатске основице за књижевни/стандардни језик представљала природни пресек, спону, интерфејс ова два вида планирања језика). У протеклих пола века ова је језичкопланерска брига око *језичкога корѝуса* што је сада у нашем фокусу, попримала и институционалне облике, најпре кроз деловање Матице српске и њенога Одељења за књижевност и језик (поменути правописни приручници и речници), а затим кроз рад Одбора за стандардизацију српског језика (на фонологији, морфологији, творби речи, синтакси прости и сложене реченице и другим делима, у облику тзв. „прилога граматички српског језика“). Другим речима казано, књига коју овде представљамо прикључује се језичкопланерским пословима на изради и разради *ексѝициѝне норме* (савременог) књижевног/стандардног језика српског, тачније пословима на *планирању језичкога корѝуса*. Уз лексичку и правописну норму (кодификацију, прескрипцију), ово је она граматичка (прозодијска, фонолошка, морфофонолошка, морфолошка, творбена и синтаксичка). А важна особина сваког језичког варијетета, рецимо језика, дијалекта, социолекта, функционалног стила или сл., јесте у томе да сви они имају *имѝициѝну норму* тако да би *ексѝициѝна језичка норма*, као културни чин писмених средина, према тој имплицитној имала вредност и улогу попут писаног кодификованог права према обичајном, писаног кодекса понашања типа протокола, „правила службе“ или „бон тона“ – према обичајним нормама о понашању, васпитањем и угледањем стицијаним правилима понашања, или сл.

Аутори овога приручника јесу од наших најкомпетентнијих језичких стручњака, академици Предраг Пипер (лингвиста-слависта, граматичар и синтаксичар, притом актуелни секретар Одељења језика и књижевности САНУ

и главни уредник *Јужнословенског филолога*) и Иван Клајн (лингвиста-романиста, граматичар, лексикограф и нормативиста, притом и актуелни председник Одбора за стандардизацију српског језика). А институционални оквир раду на овој књизи-синтези давали су, понајвише, Матица српска (Одељење за књижевност и језик), САНУ (њено Одељење језика и књижевности и њен Институт за српски језик), те Одбор за стандардизацију српског језика.

Притом су, ваља то истаћи, од Вука Карацића наовамо, мање-више, све граматике српскога језика биле у основи – истовремено – и дескриптивне и прескриптивне, дакле нормативне (што значи спајање два посла у један, две језичкопланерске фазе у једну, два корака у двокорак). Какве су биле историјске и културне потребе, такав је бивао и филолошки одговор на њих. *Нормативна граматика српског језика* коју овде сада представљамо стога је и сама уравнотежено и дескриптивна и нормативна (процес језичке промене је вечит, па норма, када је, иначе „еластично стабилни“, стандардни језик културе у питању, тѐ процесе открива, описује, пописује, вреднује и предвиђа, верификује, усмерава, а њихове последице прихвата/прописује или не прихвата/не прописује). Зато о овоме аутори мудро у предговору књизи веле: „Ова нормативна граматика српског језика, настала на иницијативу Одбора за стандардизацију српског језика, јесте прва српска граматика чија је нормативна намена стављена у њену основу, концепцију, структуру, па и у наслов. Али то није једина њена функција. Ниједна граматика која се користи у нормативне сврхе није само нормативна. Обично се неке веће описне граматике користе као мање-више имплицитно нормативне. И у овој граматици даје се и опис граматичких структура и функција савременог српског језика, и објашњење тог описа, али се поврх свега дају експлицитне нормативне оцене граматичких појава тамо где је нормативна оцена посебно важна, тамо где постоје колебања и грешке у употреби граматичких облика. Такве напомене су у овој књизи по правилу видљиво издвојене и одштампане су друкчијим слогом да би се лакше уочиле. Скоро све напомене у овој граматици су нормативне природе. Само неке напомене, по изузетку, представљају граматички коментар појединих специјалних појава у граматичком систему српског језика. Нормативне квалификације које се дају у овој граматици ослоњене су како на језичку грађу тако и на богату нормативистичку литературу о српском и српскохрватском језику (језички приручници, саветници, поучници и сл., чији је библиографски опис дат на крају књиге) и на актуелну теоријску мисао о језичкој стандардизацији и нормативистици“. То изнијансирано прожимање „описа са прописом“ овде је нарочито видљиво у систематски разрађиваним оценама о учесталости језичких појава, тачније, о „степенима нормативне исправности“ њихове, на СКАЛАМА од прихватљивог до неприхватљивог, од исправног и препоручљивог до неисправног и не препоручљивог (преко „допустиво“, од узорног до толерисаног, од општеприхватљивог до

функционалностилски обележеног, и сл. У свим наведеним смисловима, дакле, за разумног читаоца ова *Нормативна граматика српског језика* јесте више *проскриптивна* (окренута будућности језика и културе), него *прескриптивна/проскриптивна*! Књига стога садржи и одличан теоријски увод у тему: „О нормативној граматици и нормативној лингвистици“. Уз све, опрезно се констатује како су једнако у установљавању и одржавању језичке норме важни и агенси њених „едукатора“, „кодификатора“ и, разуме се, „реализатора“. А језички налази и нормативне квалификације, сугестије, предлози и процене у *Граматици* ослањају се, видели смо већ, „како на језичку грађу тако и на богату нормативистичку литературу“ нашу (приручници, саветници, поучници и сродна дела).

Садржај књиге чине поглавља (у оквиру тих поглавља, по одељцима и подељцима, хијерархијски складно сређено – подробније): Увод (О нормативној граматици и нормативној лингвистици, Српски књижевни језик данас: штокавска основа, екавски и ијекавски изговор), Графија (Српска ћирилица и српскохрватска латиница, Фонолошки принцип српске графије); Фонологија (Самогласници, Сугласници, Сонанти, Акценти, Ненаглашени слогови, Клитике); Морфонологија (Сугласничке алтернације, Самогласничке алтернације); Морфологија (Граматика и лексика, Састав речи, Врсте речи, Граматику речи и граматику реченице, Именице, Заменице, Придеви, Бројеви, Глаголи, Прилози, Предлози, Везници, Речце, Узвици); Творба речи (Суфиксација, Префиксално-суфиксална творба глагола, Префиксација, Творба речи слагањем основа /композиција/, Скраћенице, Творба променом врсте речи /конверзија/); Синтакса (Синтаксичке јединице, Врсте речи и синтаксичке функције, Проста реченица /Синтаксички односи у простој реченици, Реченични чланови, Реченични додаци, Синтакса падежа, Синтакса глагола, Врсте простих реченица, Ред речи у простој реченици/, Сложена реченица /Опште одлике сложене реченице, Напореднослложена реченица, Зависнослложена реченица, Редослед делова зависнослложене реченице, Асиндетска реченица/). Ту су и Основна литература, Символи и скраћенице, Регистар и Садржај.

Дакле, са изузетком области *семантике*, *прагматике*, *стила* и *дискурса*, у књизи је представљен укупни језички систем (поменуће области, дакако, строго гледајући и не улазе у граматички систем). Организација књиге, с нумерацијом параграфа, и одговарајућом хијерархизацијом наслова, подналова, те одељака – употпуњују добро мишљење о урађеном капиталном делу српске лингвистике и културе. Једном речју речено, праву МЕРУ оцене за књигу дала би реч МЕРА управо! Опрезно и разумно оперисање напоменама инкорпорисаним у текст и распоређиваним у њему, поткрепљују већ изнесени суд о добром балансу дескриптивног и прескриптивног, описа и прописа у представљању процеса промене у српском језику и његовом стандарду (разуме се, да поновим, са узимањем у обзир језичке прошлости, садашњости и

будућности, те њиховога свеприсутнога, непрекиднога и темељнога преплитања). Додатна добра особина књиге, с обзиром на њену намену, јесте и складан баланс између традиционалног и модерног у примени лингвистичке научне терминологије, као и симболизације, уз њих, крајње је рационализовано и позивање на одговарајућу литературу односно упућивање читаоца на њу (у том смислу приложена мала, селективна, а темељна тематска библиографија на крају књиге јесте управо веома драгоцен). Што се тиче могућних рецензентских критичких опаски и сугестија ауторима, вреди унапред рећи како овако важна дела са трајном наменом за будућност, с једне стране, и треба да се у потоњим издањима њиховим разрађују и дограђују, слéдећи тако и сталне процесе у језичком, па и стандарднојезичком корпусу, а са друге, у сваком новом издању постају и боља и чистија, слéдећи примедбе, питања и дилеме шире стручне и читалачке публике (које тек очекујемо)! (Уз све, и иначе је аутор овога осврта склон да каже студентима како „нема књиге без низа погрешака и барем неколико логичких неспретности“.)

Рецимо, у том смислу би типична начелна примедба рецензента могла бити како би „Синтакса падежа“, мислим, могла бити дата у краћем облику, јер овако екстензивна (безмало 250 одељака на шездесетак страница текста) она неком злонамернику који није добре воље може личити на нормирање назива појединих класа синтаксичке употребе именица (а штошта се ту решава и рекцијом, валенцијом, комплементацијом, расправом о предлозима и другачије). Свакако да у таквом једном поглављу ваља оставити расправу о дублетним формама и језичким могућностима и процесима у том погледу (када је падежна синтагматика у питању, рецимо у случају тзв. „словенског генитива“, § 878, и његовога опстанка у савременом језику у конкуренцији са акузативом: „Словенски генитив је знатно чешћи у старијем језику, нпр. у епској поезији“ /.../; „У данашњем српском језику словенски генитив по правилу може бити замењен акузативом без предлога“; нпр.: „Нису имали разлог(а) за одлазак“ и сл. ).

За књигу је карактеристична ОПРЕЗНА, ОБАЗРИВА И ОДМЕРЕНА природа ауторског приступа језичким питањима када су незавршени граматички процеси у току (притом аутори избегавају радикалне нормативне резове у односу на традицију кад год је то могућно). Такав приступ да се у књизи препознати у низу примера нормативистичког поступања са граматичким категоријама и језичким процесима. Рецимо, у избору кратком за ову прилику (без подробног доношења примера), када су у питању: неодређени вид придева (нпр.: добра човека / доброг човека), имперфект (нпр.: Он причаше / је причао нешто), плусквамперфект (нпр.: плусквамперфект пасива типа Бејак био / био сам затечен), потенцијал 2 (нпр.: био бих дошао / дошао бих), декомпоновани предикат (нпр.: вршити пренос / преносити), парадигмирање кардиналних бројева (нпр.: Дошла је са двама пријатељицама / са две пријатељице),

статусни/социјални фемининативи (нпр.: филолошкиња, театролошкиња), употреба глагола *требати* (нпр.: Требају ми лекови / Треба да им помогнем), послеакцентатске дужине (нпр. [амбасадор], [читамо]), преношење акцента на проклитику (нпр.: [уград], [наводу], [искућē], [идруги], [недām]), (помињана) судбина словенског генитива (нпр.: Нисмо схватили ни речи / ни реч), временски акузатив (типа: Учи целу ноћ / целе ноћи), и тако даље.<sup>1</sup>

Да закључим: У питању је књига од капиталног значаја за српску лингвистику и српску културу, настајала на основу темељног знања и великога труда, од ауторā најкомпетентнијих. Матица српска је штампањем њеним знатно употпунила своја дела и своје послове када је неговање српског књижевног/стандардног језика у питању (особито у његовој источној, урбаној верзији београдско-новосадског узуса). А ми смо сви овом важном књигом добили експлицитну норму за понашање у једној од најважнијих области људскога, друштвенога и културнога живота – у овом случају за наше споразумевање (српским књижевним/стандардним) језиком у његовом говореном и писаном лику.

#### СРЕТО ТАНАСИЋ

Српски лингвисти могу бити задовољни што су имали разлог за привилегију да се у последња три месеца трећи пут о резултатима њихова рада говори под кровом ове угледне куће. У новембру смо представили јубиларни број *Јужнословенског филолога* – сто година од покретања, потом зборник *Ка изворима речи*, којим смо обележили тридесет година од заснивања етимолошких изучавања у Институту за српски језик САНУ. Данас, ево, говоримо о *Нормативној граматици српског језика*, делу добијеном из руку академикā Ивана Клајна и Предрага Пипера.

Повод данашњег окупљања јесте једина књига те врсте код нас која у наслову има придев *нормативна*. Та чињеница говори да су аутори себи поставили задатак да управо нормативна страна буде присутнија у њиховој граматици. У то се можемо уверити и у *Уводу*, који има поднаслов: „О нормативној граматици и нормативној лингвистици“ (стр. 5–15), који највећим делом представља текст академика Предраг Пипера објављен пре пет година у Зборнику Института за српски језик САНУ. То значи да је писању ове граматике претходила и озбиљна теоретска припрема. Језичка норма се ту види као један значајан елемент добро уређеног друштва: „За постизање циљева примењене нормативне лингвистике битно је виšekратно наглашавати да од стабил-

<sup>1</sup> Подробније илустрације нормативистичког поступања с наведеним граматичким класама чињеница дају се у часописном приказу књиге.

ности књижевнojeзичке нормe у доброј мери зависи стабилност књижевног језика, као што од стабилности књижевног језика доста зависи стабилност националне културе, и као што у крајњој линији од стабилности националне културе доста зависи укупна друштвена стабилност у неком друштву. Наравно, овде се мисли на еластичну стабилност језика, а не на стабилност која би спутавала развој језика и динамику његовог функционисања“ (стр. 9).

Након граматике академика Михаила Стевановића ми пола столећа нисмо имали нових великих граматика, а значајан добитак представљају приручници који су настали последњих десетак година под окриљем Одбора за стандардизацију српског језика. Књига која је пред нама представља целивиту граматiku српског језика са наглашеним нормативистичким приступом. У наставку ћемо показати нека од својстава ове књиге која је, по нама, чине вредним доприносом нашој нормативистици и по којима се она разликује од других.

У *Нормативној граматици српског језика* аутори су дали граматички систем у складу са данашњим стањем у српском језику, у складу са сазнањима до којих је дошла наука о савременом српском језику, теоријским погледима на стандардни језик, разуме се – у складу са својим виђењем тих ствари. Отуда у књизи изостају осврти на приступе и погледе аутора других граматичких дела, на ставове научне литературе о појединим питањима. Једном речју, у овој *Граматици* нема дискусије. Очито је да аутори, с правом, полазе од става да научна дискусија треба да се води у другим публикацијама, а да у граматици није пожељна.

Као што је напоменуто, у овој *Граматици* опис језичког система даје се с наглашеним нормативистичким приступом. Тако се говори о оним језичким датостима које су већ добро нормативно дефинисане и у нашим ранијим грамамакама и приручној литератури, као што је, на пример, творба футура првог помоћу конструкције *да+ћрезенић*, уместо инфинитива уз краћи облик помоћног глагола *ћићенић* (стр. 173), али и неке новије. Подробно је, рецимо, описан један тип предиката који се образује кад је на делу тзв. декомпоновање глагола. Доскора ова појава није сматрана прихватљивом у српском књижевном језику (о њему се доста говори и у *Синтакси савременог српског језика* из 2005. у издању Института, Матице српске и Београдске књиге).

Оно што у погледу нормативистичког приступа ово дело чини посебним јесте чињеница да се у њему налази велики број издвојених напомена нормативистичког карактера и по томе се ова грамакама издваја од претходних. *Синтакса савременог српског језика* из 2005. године такође има доста издвојених напомена, али оне најчешће нису нормативистичког карактера. Оне су распоређене у целој књизи, и њихова фреквенција је различита. Честе су у одељку о морфологији, што је и разумљиво; то је област у којој има

многу различитих разлога за нормативну процену појединих облика. Нормативне напомене су различите врсте, од указивања на то да нешто не припада стандардном језику, преко подсећања да нешто има предност у савременом српском језику или да је нешто застарело до усмеравања језичког понашања – као што је то случај нпр. с напоменом која се односи на појаву парцелације (стр. 317). Ова појава је карактеристична за савремени српски стандардни језик – за књижевноуметнички и разговорни стил, али не за научни и административни.

У *Нормативној граматици српског језика* има, рекосмо, напомена у којима аутори скрећу пажњу на неприхватљивост различитих језичких појава којима је стандарднојезички статус и раније оспораван. Доста случајева срећемо у одељку о морфологији или у синтакси (нпр. *ожењених жену*, те поједине синтаксичке конструкције с глаголом *ћребаћи* и др.). Исто тако, ту је много напомена којима се неким облицима и конструкцијама оспорава статус у књижевном језику, а којима се наша граматичка литература није уопште бавила или се о њима мање изјашњавала. Тако је, на пример, са данас врло честом конструкцијом предлога *за* уз инфинитив типа *за очекиваћи је* (стр. 298), о којој је понегде и писано у језичким поукама, а што није било довољно да се она истисне из књижевног језика. Такође, овде се указује на погрешну употребу акузатива ближег објекта уз неке непрелазне глаголе, као што је у примеру *ћао физику* (стр. 277), која је такође данас распрострањена, или на такозвани квазипасив (*Марка се хвали* – према исправном: *Марко се хвали*) – опет неприхватљива синтаксичка конструкција коју не познаје систем српског језика – до актуелне појаве социјалних фемининатива везане за категорију именица о којој се даје добро одмерена оцена (стр. 55).

Количина ових напомена у складу је с актуелношћу појава на које се у њима скреће пажња; преко њих би се могло закључивати и о стању наше језичке културе. Свакако су и аутори свесни да су могли унети још оваквих опаски. Ја овом приликом предлажем за неко будуће издање и напомену о неприхватљивости конструкције *од + генићив* у функцији исказивања агенса рефлексивних пасивних конструкција; иако наша средњошколска граматика истиче неприхватљивост те конструкције у овим реченицама (а то чине и неке друге граматике), она све више узима маха. Зато свакако не би била сувишна напомена о томе.

Последњих деценија двадесетог века у многим озбиљније заснованим студијама о различитим питањима српског језика указивано је на чињеницу да је он функционално раслојен. Тако су неке значајне појаве описиване уз уважавање те чињенице: номинализација, глаголска декомпозиција. Истичана је потреба да се при доради и иновацији језичке норме мора имати у виду различита заступљеност и оправданост њихова у различитим функционалним стиловима и да треба одредити статус таквих појава у савременом српском

језику. *Нормативна граматика српског језика* у пуној мери уважава функционалностилску раслојеност српског језика. Такав свој став аутори износе и експлицитно у једној напомени после чланка о вокативном изразу: „Као што наведени примери показују, предмет нормативне граматике и говорне културе није само да ли је или колико је неки граматички облик исправан и прихватљив, него и то да ли је и колико је он прихватљив у одређеном функционалном, експресивном или личном стилу, и у одређеној говорној ситуацији“ (стр. 323). Напомене у вези са стилском разуђеношћу стандардног језика различите су. У неким се говори о неприхватљивости одређених језичких појава у специјалним функционалним стиливима, као што је парцелација, која је карактеристична за књижевноуметнички стил (стр. 317), или је другачије: појава глаголског декомпоновања није карактеристична за књижевноуметнички стил, али је карактеристична за специјалне функционалне стилове (стр. 292).

Овако велики број посебно издвојених напомена представља квалитет *Нормативне граматике српског језика* по коме ће се она издвојити у нашој актуелној граматичкој литератури.

*Нормативна граматика српског језика* доноси нам и других новина. Једна од новина, која ће падати у очи читаоцима, свакако је и распоред падежа. Наиме, и у одељку о морфологији и у одељку о синтакси падежи имају распоред какав није убичајен у нашој литератури: иза датива се даје локатив, а за њима долазе акузатив и инструментал. Аутори већ на почетку поглавља из морфологије, говорећи о категорији падежа, ова два доводе у непосредан контакт. Ту се напомиње да су се у савременом српском језику ова два падежа у наставцима сасвим изједначили, а скоро увек и у нагласку, те да то морфолошки нису два падежа, већ један – датив-локатив: „Датив и локатив су у историји српског језика били засебни падежи, с различитим облицима, али су се данас у наставцима сасвим изједначили, а скоро увек и у нагласку. Зато у морфолошком погледу у савременом српском књижевном језику датив и локатив нису два падежа него један морфолошки падеж датив-локатив, који може имати различита значења и функције“ (стр. 62). Додао бих овој констатацији малу опаску да се нису изједначили увек ни облички – код неких заменица. Наравно, у синтакси се ова два падежа посебно описују, што је и природно. Ова два падежа чувају своје синтаксичке функције, у доброј мери у реченици се употребљавају различито уподобљени у синтаксеме помоћу (добрим делом) различитих предлога, односно датив некад и без помоћи предлога. Поводом ове новине рекао бих да ово није граматица ни за основне ни за средње школе, а они којима је намењена неће се или се неће смети збуњивати оваквим распоредом падежа. Видећемо како ће се оваква интерпретација показати.

У овој граматици сусрећемо се и са неким новим терминима за поједине појмове. Верујем да аутори сматрају да је увођење сваког новог термина



оправдано и да очекују да они временом преузму улогу постојећих. Нисам се посебно бавио питањем шта је добро кад је посреди терминологија: да ли је боље задржавати оне већ устаљене термине или уводити нове који можда боље погађају суштину појма који именују. Зато бих овом приликом могао рећи само то да је време мајсторско решето.

*Нормативну грамаику српског језика* објавила је Матица српска као још једно вредно дело из репертоара темељних инструмената српског стандардног језика. На почетку књиге стоји и напомена да су је аутори урадили у организацији Одбора за стандардизацију српског језика. Ово је лепа прилика да се још једном уверимо колики је значај оснивања Одбора. Заслуга је Матице српске што је обезбедила издавање овог вредног дела, које заједно са неким издањима Института за српски језик САНУ у сарадњи са Матицом и Београдском књигом представљају остваривање циљева и задатака српске лингвистичке науке које је пред њу поставио Одбор за стандардизацију српског језика. С пуно разлога и задовољства треба да честитамо ауторима *Грамаиике*, академицима Ивану Клајну и Предрагу Пиперу, као и Матици српској на вредном поклону србистици и српској култури.

#### ПРЕДРАГ ПИПЕР

Представљање нове књиге јесте, пре свега, прилика да се заинтересованима сажето изложи суштина књиге, а истовремено и суштина шире предметне области којој она припада, да се посебно истакне оно што је у њој актуелно, битно и ново, а за ауторе је то прилика да чују корисне напомене, да изложе кратку ауторецензију свога рада те да га и из тог угла приближе онима за које је књига написана, и да искажу јавну захвалност свима који су допринели да та књига буде објављена.

Полазећи од тако схваћеног дискурса представљања књиге, а говорећи из угла једног од аутора *Нормативне грамаиике српског језика* (Матица српска, 2013), почео бих од захвалности, пре свега, академику Ивану Клајну, с којим сам имао част да напишем *Нормативну грамаику*, што је за мене било корисно и лепо искуство, затим уваженим колегама који су благонаклоно о тој књизи говорили, такође њеним рецензентима као и председнику Матице српске, секретару њеног Одељења за језик и књижевност, техничком уреднику и коректору, за њихову сталну бригу да *Нормативна грамаиика српског језика* буде написана и објављена на што бољи начин.

Захвалност припада и нашим претходницима у овом послу. Академик Иван Клајн сарађивао је са академиком Павлом Ивићем и у САНУ и у другим установама. Њих двојица су, заједно са Митром Пешиканом и Браниславом Брборићем, написали познату књигу из области српске нормативистике

*Језички приручник* (1991), која је имала више издања. Та књига била је један од главних ослонаца у изради *Нормативне грамаџике српског језика*. С друге стране, грамаџикографија је у најужем кругу и мојих научних интересовања. Сви наши успешни претходници у било ком послу обавезују нас да радимо на њиховој висини, или што ближе томе, ако не и боље од тога. Уосталом, сваки људски живот је утолико потпуније осмишљен уколико се у њему стално тежи вишем и бољем, а ако то запазе они до чијег нам је мишљења стало, онда то и охрабрује и обавезује.

Захвалност припада и многима другима који су на различите начине доприносили сталним побољшањима у процесу рада на *Нормативној грамаџици*, а посебна врста захвалности припада свима који су одвојили време да би присуствовали промоцији ове књиге и тиме исказали своју подршку напорима да се српски језик непрестано унапређује и култивише.

\* \* \*

Као што је познато, цивилизација се од културе разликује, пре свега, по постојању градова, одн. грађана (лат. *cives*), правног система и писмености. Оно што је заједничко за та три појма јесте промишљена уређеност односа. Што је та уређеност већа, то су основи цивилизације на вишем нивоу. Уређеност као нормираност одлика је развијеног књижевног језика, његове грамаџике, лексике, стилистике и правописа.

Језик се обично назива најсавршенијим и најсложенијим средством за споразумевање иако је он много више од тога. Језиком се, у дијалогу, увек заједнички *сџвара* нешто ново, и то је у њему најважније. У језику је креативност суштина, а комуникативност је једна од његових функција.

Онима који нису лингвисти, грамаџика може изгледати прилично сувопарно, али то би био површан утисак. Сваки језик има свој систем правила, која се примењују у говору. У животу језика грамаџичка правила се, као и све друго, постепено мењају. Говор је умногоме игра, а игра је живот. Свака игра састоји се од правила и од импровизације у оквирима тих правила. Тако је и у говору. Зато је врло умесна и лепа мисао Романа Јакобсона о поезији грамаџике и грамаџици поезије. За добру игру треба гипкости, живости духа, маште и осећања мере. У начину на који говоримо огледа се личност сваког појединца. И у томе је лепота језика и чудо језика.

Уводни део књиге посвећен је теоријским питањима нормативне лингвистике и нормативне грамаџике. У њему је дат преглед система појмова лингвистичке нормативистике са посебним освртом на појам књижевнојезичке норме, њене отворености и еластичне стабилности, на појмове језичког стандарда и стандардној језика, на значај неговања свести и знања о књижевнојезичкој норми код свих говорних представника књижевног језика, на

кодификаторе, едукаторе и реализаторе и књижевнојезичке норме као и на значај њихове сарадње у неговању и развијању норме, на принципе нормирања и на друга питања.

Нормативна граматика је део нормативне лингвистике, као оног дела науке о језику који има за предмет разликовање исправног од неисправног у књижевном језику. У свакој земљи постоје различити обичаји, али постоји и правни систем. Слично томе, у свакој земљи људи могу да се служе дијалектима истог језика на мање-више уобичајене начине (то је језички узус), али имају и систем књижевног језика, којим би сви требало да се служе на исти начин (књижевнојезичка норма) уз извесна, допуштена одступања. У *Нормативној граматици српског језика* граматички систем је описан и нормиран сагласно сазнањима до којих је дошла наука о савременом српском језику, погледима на стандардни језик у лингвистичкој теорији и ауторским виђењем тих појава.

Нормативност ове граматике је двојака. С једне стране, у њој се подробно описују оне граматичке особине српског језика које аутори предлажу као књижевнојезичку норму, умногоме слéдећи у томе српску граматичку традицију, а с друге стране, у њој се посебно издвојеним многобројним напоменама, указује на случајеве нарушавања норме и дају се препоруке како погрешно заменити исправним. До сада ни код нас ни у другим срединама није било граматике с таквим степеном експлицитне нормативности.

Језичка норма је кичма књижевног језика. Ако нам је језичка норма стабилна, онда је цела српска култура стабилна, а ако је стабилна култура, то је један од главних услова стабилности друштва у целини. Сви желимо да живимо у стабилном и добро уређеном друштву. Разуме се, то мора бити еластична стабилност, каква је неопходна за здравље и живот језика, а не мртва статичност.

*Нормативна граMATИКА српског језика* одликује се и тиме што садржи више нових теоријских решења, којих није било у ранијим граматицама, нпр. у деловима о врстама речи, класификацијама именичких парадигми, концепцијама заменица и бројева као врста речи, о статусу локатива у савременом српском језику, о паукалу, о односу прикључености у простој и сложеној реченици, о раздвајање синтаксичких и семантичких падежних функција у граматичком опису, о синонимији у систему сложених реченица (ономасиолошки приступ сложеним реченицама као допуна традиционалном) итд. Већина тих решења није сасвим нова у теоријској литератури, али је углавном нова у граматицама српског и других словенских језика. Настојало се да се у *Нормативној граматици* поверење поклони ограниченом броју најубедљивијих теоријских иновација како не би било непотребно наглог удаљавања од граматичке традиција и како граматички описи не би, с друге стране, све више заостајали за граматичком теоријом.

Историја српског језика није текла само у једном смеру, нити само под једним називом, али је српски језик сачувао и свој препознатљив идентитет, као јединство суштински истог у времену, и свој интегритет, као јединство суштински истог у простору и друштву. У језику смо заједно с онима који су нам и физички и духовно најближи у садашњости, прошлости и будућности, језик је израз и наше личности и суштине народа којем припадамо. Потребно је неговати свест о значају одговорног односа према језику, али и свест о начинима на који можемо неговати свој језик, а један од њих је поштовање књижевнојезичке норме.

Језик је наше драгоцену заједничку добро, према којем се морамо односити с поштовањем и одговорношћу. Језик треба волети. О здрављу језика треба сви да се старамо, пре свега, поштујући језичку норму и говорну културу. Као што је језик свакога од нас израз личности сваког понаособ, тако је је језик целог једног народа израз суштине тог народа. Ко брине о својој души, бринуће и свом језику и о језику свога народа, трудиће се да говори правилно, лепо и тачно. Надам се да никада нећемо престати да бринемо ни о души, ни о језику.

Однос који свако од нас треба да има према књижевнојезичкој норми српскога језика може се исказати подсећањем на једну посвету коју је, кажу, Иво Андрић написао на примерку романа *На Дрини ћуџија*. Та посвета и порука састојала се од три тачке: 1. Све Дрине овога света су криве; 2. Не можемо их исправити; 3. Не смемо престати да их исправљамо.

#### ИВАН КЛАЈН

Нормирање језика код нас је увек почињало од правописа, а неретко се, нажалост, тиме и завршавало. Тако је било од првог Белићевог правописа 1923. па све до последњих година 20. века. Последица тога је да иначе образовани људи, још и данас, потежу термин „правопис“ и када заправо мисле на проблеме у фонологији, граматички, лексикологији, семантици, па чак и у стилистици.

Било је заиста време да осим правописа стекнемо нормативне приручнике и за друге области лингвистике. Кад би зависило само од наше воље, а не и од финансијских средстава, дужине и тежине израде, мислим да би било најбоље почети од речника. Дobar једнојезични речник (који и не мора званично да носи назив нормативног) увек доноси и основне податке о изговору, акценту и промени речи, као и примере употребе у контексту, чиме покрива неколико језичких нивоа. Матичин *Речник српског језика* без сумње испуњава те функције, само би се морао штампати у лакшем, сажетијем и практичнијем издању, за потребе свакодневне консултације.

У области фонологије оно најважније је урађено, јер од пре четири године имамо велику студију Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић, која би могла послужити као темељ мањим ортоепским приручницима практичне намене. Међу њима би свакако најважнији био акценатски речник. Својевремено је Митар Пешикан намеравао да направи такав речник у сарадњи с једном лекторком из Радио-телевизије Србије, али му прерана смрт није допустила остварење тог плана. Данас имамо *Образложни речник* Мирослава Николића, у коме су све одреднице акцензоване, па би само требало одабрати најважније и поређати их по азбучном реду почетка. Неки млади лингвисти спремали су се да то ураде, али изгледа да интересовање у јавности није било довољно.

Остаје нормативна граматика. Ту обавезу, одавно укључену у планове (данас нажалост замрлог) Одбора за стандардизацију, сада смо покушали да испунимо колега Пипер и ја. Највећи део рада је његов, и првенствено њему припадају заслуге. Подсетићу вас да је он био главни аутор и монументалне *Синтаксе простије реченице* (преко хиљаду страна) у редакцији Милке Ивић, да у својој библиографији има и *Увод у славистику, Граматику руског језика* у поређењу са српским, компаративне студије о српском језику у поређењу с пољским и македонским, као и многе друге значајне књиге. Од тих књига у списку литературе у овој граматици наведене су само две, јер је списак састављао он сам. Последњих година Пиперу је пало у део да у Академији буде, ако се тако може рећи, дежурни лингвиста, јер велика имена, почев од Павла и Милке Ивић, поодавно су нас напустила, мени истиче рок трајања, а млађе колеге углавном имају сваки своју специјалност – ко социолингвиста, ко лексикограф, ко историчар језика, ко етимолог и тако даље.

Полазећи првенствено од учења руске науке, колега Пипер је овој граматици дао неопходну теоријску и општелингвистичку подлогу, као и семантичко-синтаксички приступ, што је посебно видљиво у опширном Уводу. Што се мене тиче, као неко ко се бави медијским језиком још од времена кад тај термин није постојао (тада се звао „језик средстава масовних информација“), ја сам настојао да граматику допуним што већим бројем конкретних проблема и дилема који се јављају у свакодневној пракси, нарочито у комуникацији са читаоцима, новинарима и лекторима.

Посебну пажњу обратио сам на примере којима се илуструју дата правила. Неке од најбољих светских граматика рађене су на основу корпуса припремљених изричито у ту сврху. Још је Маретић, уосталом, све примере узимао из писаца XIX века (претежно Вука и Даничића), а слично, само с новијим изворима, поступио је и Стевановић у својој *Синтакси*. Наша корпус-лингвистика још није толико развијена да бисмо се могли ослонити само на посведочене реченице, али тамо где смо принуђени да измишљамо примере, треба се трудити да они не звуче „убенички“, да имају укус и боју стварног

живота. То значи, између осталог, да треба да буду лексички и тематски што разноврснији, да (мада им је главни циљ да прикажу дати облик речи, односе у синтагми или структуру реченице) треба да потичу из различитих семантичких области, а понекад и да припадају разним стилским регистрима.

Имајући у виду ограничено време, навешћу само неколико карактеристичних малих али важних питања на која смо, можда и први пут у делу оваквог карактера, покушали да дамо одговор. На странама 54–56 бавимо се тзв. социјалним фемининативима, тј. изведеницама женског рода за ознаку занимања или неког другог друштвеног статуса, почев од оних неспорних као *учиџељица*, *џевачица* па до оних чија је исправност под знаком питања, јер су настале из уверења да за сваки друштвени статус без изузетка мора постојати именица женског рода (кованице као *боркиња*, *ексџерџиџиња*, *јаџиџица*, *аџиџица*, *инвалиџиџиња* и сл.).

На стр. 132 осуђујемо придевске облике као у примерима „Ефекат је *засџирашџуџ*“, „Уследио је *изненаџуџ* пораст температуре“, где је у неодређеном виду употребљен придев који има само одређени вид, будући да је настао од глаголског прилога на *-џи*.

На стр. 157 напомињемо да се правило о двострукој негацији мора поштовати и у партиципским конструкцијама као *ничим неизазване санкџије*, *нигде незабележени џодаџи* (мада се у пракси најчешће чује „ничим изазване“ и сл.).

На истој страни, разликујемо нестандардне облике трпних придева (*оџечено место*, *џркнуџа крава*, *неодговорена питања*) од оних који се морају допустити иако су од непрелазних глагола (*џиџломирани студент*, *неекџилоџирана бомба*, *држати се договореног*).

На стр. 267 укратко смо описали грешку коју је први уочио Драго Ћупић, а која је данас све чешћа у медијима: изостављање именице у паровима типа „изједначавање самосталних (– – –) са произвођачима у привреди“.

Нормативна граматика није законик ни правилник. Чак и да су њени аутори велики научници и кад би доживела безброј допуњених и поправљених издања, од ње не би требало очекивати да пружи одговор на сваку могућу недоумицу. Супротно старој флоскули, језик није „жив организам“, језик је друштвена творевина, и као свака људска творевина има своје празнине које се никаквим декретима „одозго“ не могу попунити. Задатак је граматичара, између осталог, и да констатује те празнине. Уместо строге дихотомије „правилно“ – „неправилно“, неки пут је могуће само оценити шта је прихватљивије, шта је мање прихватљиво, а шта се у оквиру дате граматичке структуре уопште и не да изразити, па је једино решење парафраза. Тако, рецимо, мада нема никакве сумње да *џребџи* у споју с другим глаголом мора бити безлично (стр. 165), то правило није могуће испоштовати у односним реченицама типа „Дошли су сви који су *џребали* да дођу“. У реченици „Председник

жирија је честитао *шесторици добитника*“ не можемо добитнике да заменимо добитницама, јер „шесторица“ је тзв. мушколични број, а одговарајући женски облик, променљив по падежима, напросто не постоји. На једно од честих питања, „Како се зове становник тог и тог града?“, граматичар нема увек спреман одговор. Кан, Ница, Бари, Осло, Стокхолм, Минск, Сан Франциско, Лос Анђелес, Буенос Ајрес и др. (стр. 227) – све су то велики и познати градови, али у српском немају изведеницу за становника. О таквим и другим „вансистемским“ појавама требало би да воде рачуна будући корисници ове граматике, а ми обећавамо да ћемо водити рачуна о примедбама, предлозима, сугестијама које ће од њих свакако доћи.





**Дарови наших рођака. Књ. 5** / Владета Јеротић. – Београд : Ars Libri ;  
Задужбина Владете Јеротића, 2013

**Говорили:** Петар В. Арбутина  
дописни члан Миро Вуксановић  
академик Владета Јеротић

У Београду, уторак 11. март 2014. у 13 часова

ПЕТАР В. АРБУТИНА

У данашње време тешко да се неко усуди да не суди. Као да озбиљност изван суда и осуде и не постоји, као да љубав и виши интерес не постоје изван хвалоспева, поготову у тумачењу уметничких дела, књижевних посебно. За избегавање те замке учених али не и научених, неопходан је дар љубави. Љубав а не корисност, праведност а не интерес, суштине су 10 заповести тројичног божанства... А без тога, без те суштине, на коју нас опомиње и јеванђелист Матеј (22, 37–40), не може се очувати ни смисао ни достојанство човеково. Зато су ретки објективни тумачи, зато више судимо а мало разумевамо. Због тога наша „одговорност“ често постаје карикатура научних и уметничких принципа и (пара)етичких мерила. Као што и сам Владета Јеротић каже у књизи *Дарови наших рођака*, петом наставку научне саге о промишљању наслеђа српске књижевности и уметности: „Прави ауторитет у човеку и воли и цени човека, јер познаје своје божанско порекло, лажни ауторитет нити воли нити цени човека, јер му је порекло у гордом Луциферу, а не у смерном Богочовеку“.

Јеротићев начин тумачења и размишљања у овој књизи није ни „објективизам“ ни „идеализам“, „ирационализам“ или „сциентизам“ како би, на

основу погрешно схваћеног приступа ову књигу окарактерисала овдашња критика, потопљена у чаршијски или псеудонационални академизам погрешно и наивно схваћене европске идеје. Православни дискурс није ограничење, како би ти исти тврдили, историја европске цивилизације и већим делом светска је хришћанска али аутор на томе не инсистира, ни у идеолошком ни у вредносном смислу. Не постоји жеља за превредновавањем или стварањем доминантног новог компаративног модела. Јеротићев начин је потреба за разумевањем, дубинска, пре свега интелектуална, сазнајна перспектива. Важно је на овом месту то напоменути јер идеја спасења, разумевања људске и стваралачке драме, у односу на хришћанско наслеђе и дух културе није теоријски модел већ успостављање вишег нивоа тумачења, који нужно не искључује теоријско знање или наслеђе али покушава да оде корак даље у смеру сагласја и дијалога са аутором. Зато што дух културе није могуће градити на гордости и самозаљубљености теорија или идеолошких концепата, већ на разумевању и добронамерности и жељи да се оде даље од искључивости једног дискурса или културолошког стереотипа. Управо на начин на који је Тома Аквински покушавао да филозофску Европу спаси духовне дилеме. Он је сасвим јасно утврдио да хришћанска идеја о Богу *јесће надразумска идеја али није йроийивразумска*. Наравно, за ово су способни само велики духови синтезе спремни и довољно храбри да траже обоготвореног човека а не човека условљености и зависности од различитих пројектованих културних и идеолошких модела. *Дарови наших рођака* спадају, у хегеловском смислу, у синтезу свих теоријских приступа, пре свега укидањем њихових једностраности и обједињења на вишем нивоу, у лику тумача и у његовој одговорности према претходницима (носиоцима дарова, не данајских) и одговорности према оним будућим људима, којима су ти дарови намењени, односно оним којих се наслеђе тиче. То је природан процес, креативан али и нужно регресиван само онда када у себи носи и идеју будућности „путовања у обадва смера“. Неопходно је прожимање религиозног и уметничког на путу индивидуације и генезе уметничке личности. Нису ли све велике спознаје, искуства и стварања религиозни чин?! Не доживљава ли се свака узвишеност кроз откривање божанског у човеку? Човек се враћа Богу тамо где га је први пут наслутио – у природи, у процесу сталног и истрајног рађања и умирања. Разумева га у врховима духа – у уметности, тамо где се најбоље и најјасније види. Само таквим разумевањима човек може у себи да буде и предак и наследник, да препознаје дарове и да их предаје даље. *Слично йроизводи слично а йоследица увек личи на узрок*, кажу тумачи митова. Стигавши до „краја историје“ (Фукујама), човек поново открива себе, стари смисао у „новом“ себи. Они који проглашавају крај (као у есеју са провокативним насловом: „Откривање смисла крај је стварања“, о Миодрагу Павловићу у овој књизи) немају довољно снаге или духа да схвате да краја нема али је неопходно спознати да

ни смрти нема, а за то нам је ипак потребна дубока и искрена вера. Зато идеја човековог трагања и трајања није виталистичка идеја физиолошког одређења човековог живота (свест о порозности и пролазности), већ свест о прецима и потомцима, трагање за оном тачком у којој се сви срећу. Ова књига је путоказ ка таквим местима. Јер да није тако чежња јасно препозната и апострофирана у делима Иве Андрића и Милоша Црњанског била би сентименталистичка и патетична устрепталост а не архетипска чежња за дубинама у себи и око себе. Не би компарација између Андрића и Достојевског – у једној мање познатој и мање навођеној Андрићевој причи: *Чудо у Олову* – била тако делотворна и успешна. Зашто Јеротић у тексту „Како данас размишљати о 'Чуду тајни и ауторитету', поводом приповетке Ива Андрића *Чудо у Олову*“, каже да је ово Андрићева исповедна проза? Шта Андрић у њој „исповеда“? Савремени тумачи би ову тезу прогласили недовољно тачном јер у поменутој причи писац не исповеда ништа лично. Али исповеда нешто много важније, надлично а опет његово. Општу, човеку природјену, веру у чуда и дубоку личну драму док тражимо таква открочења или док се са њима срећемо. Чудо је приказано и тумачено као виталност имагинације или снага праве вере, депресија и декаденција као последица недостатка могућности успостављања сазнајне равнотеже између рационалног и веровања у „оно што не видимо“. На овом примеру јасно можемо да приметимо принцип трагања за *даровима* и жељу да се досегне даље од личног (и пишчевог и тумачевог), нови облик припадања делу и писцу и места која нису „затамњена“ већ толико светла да се не виде за оне који гледају из мрака.

Андрић и Црњански се не срећу у друштвеној или социјалној перспективи свог времена или у заједничким темама, поетичким блискостима, стилском подударностима, већ у чежњи, у осећајности. Текст о *Ламенију над Београдом* је зато сав од осећања и покушаја проницања у емотивну мапу песникову и све оне валаре, сете, туге, носталгије, жеље... које су претходила стварању. „Чежња као Жеља – каже Јеротић тумачећи један део из Андрићевих *Знакова ѿред ѿуша* и „жељу“ пише великим словом – присутна код свих људи али скоро увек, жалосно преокренута Чежња у пожуду, Жеља у безброј жељица.“ На тај начин, околним путевима долазимо до суштине, до становишта са којих се принципи стварања и „муке духу“ јасније и боље виде. Или код Црњанског: „[...] Песма као чежња непрестано извире из непресушног Извора живе воде, загонетног Извора Живота.“ Чежња је оно несазнатљиво, препознато у нагону остварено у стварању. Не треба очекивати од писца да именује своје дубоке тајне јер их често није свестан у њиховој пуноћи постојања, као што није у потпуности свестан кога својим делом цитира или кога, далеко у будућности, ословљава. Зато Јеротић на правом месту цитира Јунга: „Потпуно је неважно какав су живот водили и какви су били велики ствараоци, јер оно што су стварали – дело је надахнућа архетипова њиховог

колективног несвесног.“ Управо дело оних који су им претходили и оних које су они препознали у својим потомцима, у најширем смислу. Јер, ако није тако, чему стварање? Коме пишемо писма из подсвести и ко нам их то и за кога диктира?

Не треба да посматрамо ову књигу као део „нове критике“ јер она то није. Јасно се стиче утисак да то није ни ауторова намера. Он свесно избегава процес који је још давне 1967. описао писац Сол Белоу: „Критика дочекује читаоца запречним баријерама интерпретације. И публика се послушно ставља на располагање том монополу стручњака – оних без којих би било немогуће разумевање књижевности. Критичари су, говорећи у име писца, успешно заменили писце.“ Ова хипертекстуалност у критици би требала да буде део хиперобјективности али није. Егоцентризам научне истине увек стоји између објективног и субјективног као што, на исти начин, запречава путеве од субјективног до истинског постојања, како у науци тако и у животу. Јеротић усваја тезе и постулате ранијих тумача, често их не доводећи у питање. Оне су полазна тачка за путовање (Рајићево „проклетство“ и меланхолија, Дучићев однос према путености и женској лепоти, на пример). Поменуте стереотипе Јеротић у свом тексту аналитички продубљује, супротставља их другом ширем и свеобухватнијем комплексу мишљења, објашњава их и расклапа и поново склапа у кључу новог значења, између старих заблуда и нових увида проширене рецепције, хришћанске, културолошке, филозофске, психотерапеутске, мистичне. Но, треба такође напоменути, у светлу управо реченог, да Јеротић и у избору дела писца којима се бави у овој књизи бира мање позната дела, она која је критика често заобилазила а у којима се путеви за овакво, дубинско тумачење боље виде. Прави пример за то је, када смо га већ споменули, управо Дучић, иако са Десанком Максимовић, Велимиром Рајићем или Милутином Бојићем и осталима није ништа другачије.

Несумњиво је да Јеротић добро познаје дело и биографију Јована Дучића, то се више него јасно види, као што се још на почетку веома добро види да текст о њему неће ићи у смеру већ испрличаних прича о песнику закасне-лог романтизма, надахнутог патриотизма, песнику чулности и путености. Јеротић бира песму „Залазак сунца“ наглашавајући њен пре свега религиозни доживљај, како песников тако и тумачев, суптилну параболу, која креће од чулности и завршава у вери, сагледаној из аспекта мистичног доживљаја, мушко-женске узајамности и отајстава у којима се спајају два пола личности – мушки и женски. Али не као предуслов новог живота, чак не ни као андрогин или не само, већ као предуслов разумевања дуалистичке природе, спознаје која нема никакав полни већ божански предзнак. Свакако нетипично за Дучића каквог смо познавали или каквог су нам га представили у досадашњим изборима и тумачењима.

Такође, веома занимљиви су они делови где Јеротић покушава да изнађе путеве ка писцу чак и онда када му се директно опире. Као, на пример,

у идеји судбине или судбе („владика Николај је волео ту реч“ – Јеротић), када престаје вера а почиње веровање да иза става порицања или нихилистичког заноса постоји дубљи смисао. Или у веома добрим, усуђујем се да кажем веома прецизним, дубинским и смелим тумачењима поезије Милутина Бојића, са којим и почиње ова књига, и Велимира Рајића. Питања: Да ли је Бојић учени скептик или пророк? Да ли је веровао да се нешто може променити у народу или његовој свести? Да ли је назирао путеве избављење или је његова скепса била само почетак мисли о другоме у свом народу недораслом времену које га је затекло? Куда воде његови путеви ка Богу, кроз виђење или песничку осуду?... само су неки високи захтеви тумачења које Јеротић поставља пред себе, и у највећој мери разрешава, у сусрету са овим песником у две његове песме: „Вране“ и „Ход“. „Песму 'Вране' Милутин Бојић је писао седам година пре свог земаљског краја, мада се у неким другим његовим песмама могу открити наслућивања о својој прераној смрти“ – каже у поменутом уводном есеју Јеротић. Да ли је танатолошка раван баш тако уска и једнострана да постоји само на нивоу слутње и профетске визије? Није ли дубинска (не)хришћанска резигнација Бојићева била дубља од слутње о скором крају? На ово питање не налазимо одговор али то не чини овај текст мање свеобухватним, можда само прецизнијим и више фокусираним на нека друга, не мање важна, питања.

Сличан случај је и са Велимиром Рајићем, чији песимизам и индивидуална спонтаност припадају више тадашњој европској песничкој традицији, комплексном доживљају живота и доминантне метафизичке симболике освешћене снажним духовним регистром песника. Поготову у песми „Басна о животу“, где Јеротић прави малу хипертекстуалну семантичку игру наводећи у фусноти одредницу из *Речника српског језика* – у вуковском едукативном тону – где је басна морално поучна прича. Управо отварајући простор за дубинско тумачења песника, који је био много више од сетног меланхолика и загрцнутог лирика, како нам многи овдашњи стереотипи говоре.

Мноштво је других примера који би могли да буду предмет овог читања Јеротићевих читања и предмет разумевања и размишљања о његовим размишљањима. Али за крај треба, истине и Христа ради, нагласити један посебан, откривалачки аспект ове књиге. Поред већ поменутих мање познатих делова из дела познатих писаца, Јеротић читаоцима и тумачима враћа на велика врата Србољуба Митића, заборављеног песника, блистав ум и дело скрајнуто престоничком галамом и подређеном јој теоријом. Тумачење девет посланица „Свецима од здравља“ свакако је један од најбољих текстова у овој књизи и одуживање великог дуга према овом неправедно заборављеном песнику.

Не морамо да схватимо писце да бисмо их волели. Али морамо да волимо да бисмо схватили уметност и свет и себе у том свету на прави начин.

О томе говори ова књига о даровима љубави који путују из „колективног несвесног“ у свесност наше егзистенције, говорећи нам да нисмо сами на свету јер „свако има оног кога нема“, присутног а не отишлог. Али само за оне који јасно виде и дубоко верују, управо као писац ове књиге.

### МИРО ВУКСАНОВИЋ

На самом крају прошле године академик Владета Јеротић добио је још једно значајно признање. Тек установљена Доситејева награда за животно дело природно је припала Јеротићу. У своје доба, у осамнаестом веку, и мало касније, док је стварана млада устаничка Србија, Карађорђева, Доситеј је деловао као просветитељ. То је познато. У наше доба, нарочито после атеистичког периода, готово свакодневно, најпре као лекар који лечи кроз реч и сусрет, потом као професор који студентима тумачи суштинску разлику између религије и вере, потом, и сада, на трибинама где се окупља православни свет, у разговорима за листове, часописе, радио и телевизију, у низовима својих књига које излазе у великим тиражима, увек на једнако доступан и уверљив начин, академик Јеротић, као нико од његових савременика, обавља свој просветитељски посао. И то је познато.

Зато је Доситејева награда, на почетку, у првој додели, постигла редак резултат, пожељан и тешко остварљив, јер се не дешава често да су признање и њен добитник у природном складу и дозиву.

Није овде, разуме се, у средишту Јеротићево најновије одликовање. Његова укупна делатност заслужује много више. И то ће кроз време стизати, у допунама, у низу, као што нам испод руке академика Јеротића стижу књиге, већ пет њих у реду, с присним и поетичним насловом – *Дарови наших рођака*.

Загледајмо се, за тренутак, у три речи из наслова, тако да смо истовремено загледани и у себе. Пре скромног откривања речи, као важну помоћ, требало би да издвојимо две готово редовне Јеротићеве препоруке. Једна, која је универзална по времену и простору, именује човеково заштитно оружје, духовно, разуме се, које смо добили пре две хиљаде година, од Христа, а „то су вера, нада и љубав, и то је доживотан подвиг молитве у којој никада нисмо сами, било да се саборно молимо на литургији у цркви, било да настављамо ову молитву у кући“. Друга Јеротићева препорука није тако свечана, узвишена и лековита. Реч је о његовом открићу да „свако време доноси своје Зло“, да „наше време носи“ више но икад „зло равнодушности“, а да „Равнодушан човек, човек унија, неодговоран је човек“.

У својим налазима Јеротић призива реч Владике Велимировића и Оца Јустина да „једина револуција која човека чини племенитијим то је револуција хришћанства“, да „свака друга револуција чини човека бруталнијим него

што је...“, да је равнодушност гора од познатих „*смрћних грехова* у хришћанству“, гора од некадашњих епидемија неизлечивих болести, да се примери „из нашег свакодневног живота вапијуће неодговорности“ могу једнако наћи и код „најученијег и најнеписменијег, и највиђенијег и најпониженијег“, код свих који улазе у „чамотињу, клонулоост, мрзовољу духа, суморну равнодушност“. Тако смо, у претходним реченицама, из три руке, именовали три добра и једно зло.

Ако се сада вратимо наслову књига у низу академика Јеротића, лако је препознати да се у ономе *Дарови наших рођака* огледају три основна православна добра – вера, нада и љубав, јер то кажу и речи *дар, наш и род*, јер се и ту види тројство којем академик Јеротић доследно и достојно служи. Зато су његове књиге под честим погледима, у рукама, отворене.

Учинило ми се да овде, у петој књизи *Рођака*, на необичан начин, чак и нескривен, борави један уљез. Међу песнике (Бојића, Рајића, Дучића, Црњанског, Пандуровића, Десанку, Павловића и Митића), код Исидоре, Андрића и Павића, песник Новица Тадић дошао је зато што му тако следује, иако је он једини српски писац који је изриком казао да је његов највернији читалац – ђаво, иако је Тадић једини српски песник у чијим стиховима „Ђаволове реформе успевају“ и који каже:

„Ђаволе, твога ти ђаволства  
реци ми нешто честито  
што би те осветлило  
и оправдало.  
Ако можеш  
помери се са дна бездана“.

Тај део песме наводи Јеротић. Додаје, на почетку својих коментара, да се одавно зна да сваки човек „нешто у себи дубоко крије“, да је и новорођенче агресивно према родитељима, да је Новица Тадић био пажљив родитељ и породични човек, али „да узима озбиљно стварно постојање ђавола“, да разговара с ђаволом о праведности које нема, о добру и злу. Јеротић понире у песника, у човека уопште, и пита:

„Па, да ли то ђаво у нама разговара са самим собом?“

Поступно, као да само једноме од нас говори, као да не пише одједном за свакога (а то јесте ретка врлина), Јеротић открива песникову доброту, оно што је успешна слика од речи у стиховима заклонила у њиховом аутору. И нашао је, наравно, какав бисмо друкчији резултат могли очекивати, да је Светом Духу Новица Тадић, познат у књижевности као ђаволов друг, „омогућио слободан пролаз“, тако да је песник Бога видео свуда:

„у самим дубинама  
у инсекту црном.

Видех те у мраву, у ветру и мрви на столу.  
Видех те у клонулости мојој  
свуда си Сведржитељу  
и лист помераш изнад мог гроба“.

Ово је само један пример, извадак из целовитих, вишеструких тумачења песама и стихова познатих српских песника, наговештај тек, како у петој књизи *Дарови наших рођака*, веран вери, уметности, нама и себи, прворедном вештином, својим поступком, Јеротић саопштава како и уклету песник, нераздвојан с ђаволом, у болести и душевним мукама, на онај свет одлази млад и обожен. Не мари како ћемо у његовом стиху препознати себе, јер нам их добротом и просветљеношћу речи приближава Владета Јеротић.



**Српска енциклопедија. Том 2, В – Вшетечка.** – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2013

**Говорили:** академик Владимир Кањух  
академик Предраг Пипер  
проф. др Драган Станић

У Београду, уторак 25. март 2014. у 13 часова

## НА СЛОВО В, ОКО ИМЕНА ВУК

Први српски свезнајући именик саставио је Вук Караџић. Вуков *Рјечник* је нарочита српска енциклопедија, а не само лексикографско и књижевно дело. Академик и писац Бошко Петровић казао је да је то најбоља српска књига. Тако мисле и други, али ћемо се у овој прилици усмерити на једну одредницу, на име Вук, испод којег у *Српском рјечнику* стоји често понављана реченица:

„Кад се каквој жени не даду дјеца онда надјене дјетету име Вук, јер мисле да им дјецу вјештице једу, а на *вука* да не ће смјети ударити (зато су и мени овако име надјели)“. Тако Вук, који је поред свог имена у *Рјечник* унео педесетак српских имена изведених из имена Вук. У *Горском вијенцу* чак шест ликова има име Вук (Мићуновић, Мандушић, Томановић, Раславчевић, Марковић, Љешевоступац), а сердар Вукота изговара клетву. У *Вијенцу* ништа није случајно. Син Вука Бећковића у својој поеми „Вучја тужбалица“, у припевима има три стотине и тридесет имена изведених из имена Вук. Веселин Чајкановић је из мита, предања и култа светих сабрао веровања да је први словенски бог био у лику хромог вука, да је вук српски тотем, српски пагански предак. Чајкановић и остали српски научници забележили су де-

сетине примера у којима је вук српски заштитник. Свети Сава окупља, брани и предводи вукове. Будући јунаци су задајани кроз одсечена вучја уста. Због свега, и због оног што нисмо поменули, Србима је некад било најчешће име – Вук. С изведеницама, разуме се.

Овакав подсетник служи као природни приступ у други том *Српске енциклопедије*. Цео је том, на безмало хиљаду страница, под трећим словом Вукове ћирилице, под словом В које отвара тек објављени свезнајући именик. Тамо је средишно име Вук. Око тог заштитног српског имена, на стотину и шездесет пространих страница, низ три ступца на свакој, у густом тексту, с илустрацијама, испод лексиконских одредница сливају се подаци о људима, појавама, појмовима и местима обележеним у својим називима вуковским знаком као почетком. Највише је на том простору српских презимена. Само енциклопедијска књига, по настанку сторучна, по захвату стостручна, од српског помена до нас, под заштитним именом САНУ и Матице српске, под уредничком бригом њихових чланова, с младим и способним тимом лексикографских редактора, у негованој ликовној опреми, уз државну потпору и издавачко прегнуће Завода за уџбенике, после вишегодишњих припрема, у азбучном поретку где се смењују чињенице из свих области људске делатности, пробране по заслуги, само таква књига, са таквим приступима, може на једном месту да обједини књигу у књизи под најчешћим заштитним српским презименима, изведеним из имена Вук. Све је казано Вуковим језиком, Вуковом речју и словом. Он ће доћи под својим презименом, а описани су његов музеј, сабор, задужбина, награда, певачи.

Једино се читањем може открити шта је све поређано од 819. до 978. странице другог тома *Српске енциклопедије*, где су називнице изведене из имена које је уписано на првој нашој енциклопедији, на Вуковом *Рјечнику*, почетној књизи српског књижевног језика и најопштијег описа, свега што осавременењено, проучено и систематизовано стиже у *Српску енциклопедију* чије прве томове примамо са закашњењем, задовољством и захвалношћу.

О другом тому *Српске енциклопедије* говоре академик Владимир Кањух, уредник, академик Предраг Пипер, потпредседник, и проф. др Драган Станић, председник Уређивачког одбора.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ПРЕДРАГ ПИПЕР

Када је пре сто педесет година Друштво српске словесности донело одлуку о потреби израде *Енциклопедије наука* и усвојило план рада на енци-

клопедији.<sup>1</sup> Та одлука је представљала израз свести српске науке о потреби стварања српске енциклопедије и израз воље да се тај велики посао започне, па се стога одлука Друштва српске словесности о започињању рада на *Енциклопедији наука* може сматрати почетком српске енциклопедистике, иако се она није почела остваривати одмах него знатно касније.

Енциклопедистика, коју неки виде као комплексну научну област, а други као засебну научну дисциплину, са својим циљевима, предметом, теоријом и методологијом, у историји европске цивилизације постоји од друге половине 18. столећа мада је идеја стварања заокруженог система знања знатно старија.

Свака национална енциклопедија јесте огледало друштва у којем настаје, укључујући не само оне који су је написали и уредили, него и однос најшире јавности, пре свега, научне, према таквом пројекту, али такође оне који у држави воде научну, културну и просветну политику. Енциклопедија је, поред осталог, слика о себи коју једно поколење оставља потомцима.

Када је из штампе изашао први том *Српске енциклопедије*, први пут је у културној историји Срба започето објављивање општег типа, које на енциклопедијски начин обједињује научна сазнања о Србима у прошлости и садашњости, о простору на којем је живео и где сада живи српски народ, његовој националној, културној, политичкој, језичкој и свакој другој историји, његовим везама са другим народима, његовим истакнутим личностима и личностима других народа које су по нечему значајне за разумевање српске историје, науке и културе.

Објављивањем овог, другог тома *Српске енциклопедије*, подигнута су оба стуба планиране велике лексикографске грађевине. Они су лице те куће знања о српском народу, на којој ће се истрајно радити док се не доврше, како је замишљено, и други делови исте целине.

Припреме за израду *Српске енциклопедије* почеле су пре две деценије, највише старањем академика Чедомира Попова, али и многих других чланова Матице српске и САНУ, а затим и Завода за уџбенике. Међутим, због познатих тешкоћа у којима се Србија налазила деведесетих година било је прекида у раду на том пројекту, који се сада остварује на основу Закона о Српској енциклопедији, уз финансијску помоћ Републике Србије, односно њеног Министарства за просвету, науку и технолошки развој, а којим руководи уређивачки одбор, чији је председник проф. др Драган Станић.

Ако би се о *Српској енциклопедији* говорило само на нивоу њене концепције и општих одлика, онда се не би имало шта говорити о посебним томовима јер концепција мора бити иста од почетка до краја. Али сваки том

---

<sup>1</sup> 17. маја Димитрије Матић је предложио да се започне рад на Енциклопедији наука, а 29. августа Изабрани одбор донео је план рада на енциклопедији (Гл. СУД 27 (1870) 386–387).

има своје лице, које наравно није само у почетном слову него је још више, и пре свега, у садржају. Почетак и извор сваке енциклопедије је најзвучнији и најчистији глас А, а ћириличке енциклопедије, завршавајући свој ток, увиру на шуштавом и шумном Ш. Читаоци и корисници *Српске енциклопедије* сада су, објављивањем другог тома, добили могућност да плове током енциклопедије кроз пределе на слово В, почев од самог слова В у српској азбуци – до презимена Вшетечка.

У другом тому *Српске енциклопедије* најобимнији је и најсложенији чланак о Војводини. То је заправо блок предметно повезаних чланака, који су готово као књига у књизи, стр. 575–637. Поред тога, овај том, као и сваки други, доноси велики број енциклопедијских чланака о градовима и насељима у којима су живели или у којима живе Срби – нпр. Врање, Врдник, Врњачка бања, Вршац, Вуковар, Вучитрн, али и чланака о десетинама мањих насеља, укључујући многобројна села, она с најмање 500 становника.

Читалац *Српске енциклопедије* наћи ће у њој и више чланака о древним племенима, нпр. Вајунити, Велегезити, Венети, Верзити, која су насељавала касније српске просторе, али и о релативно новијим племенима, нпр. Вasoјевићи. Од мањих етничких заједница у овој књизи доста исцрпно су, у оквирима енциклопедијских могућности, обрађени, на пример, Власи.

Историја је најзаступљенија научна област у *Српској енциклопедији*, а у оквиру ње доста простора добиле су не само познате личности, нпр. Патријарх Варнава, Алимпије Васиљевић, Станислав Винавер, војвода Пријезда, кнез Вукан итд., него и релативно мање познате а због нечега заслужне личности (добротвори, уметници, ратници, научници и многи други), а одговарајуће место добили су и историјски догађаји – нпр. Велика сеоба Срба, бојеви и битке, нпр. код Велбужда или на Вучјем долу, мировне конференције, нпр. у Версају, као и односи Срба са другим народима, нпр. у другом тому су обимни чланци о ватиканско-српским, венецијанско-српским, влашко-српским и другим односима.

Само помињање одредница обухваћених другим томом *Српске енциклопедије* тражило би више простора него што се овде може за то одвојити. То обавезује на селективност, знатно већу и од енциклопедистичке.

Многе личности и многи појмови обрађени у *Српској енциклопедији* били су претходно исцрпно проучавани, други мање или чак нимало. Могућност ослањања аутора *Српске енциклопедије* на постојећу литературу о предметима о којима су писали за први том није била увек једнака не само због различитог обима те литературе него и због различите методологије обраде и квалитета појединих радова. Чланци који се објављују у другом тому, како то бива у сличним подухватима, настајали су на различите начине – од критичких синтеза резултата ранијих истраживања до представљања с трудом прибављених, полузаборављених, а вредних пажње чињеница из привредне историје, историје архитектуре, дијаспоре, спорта итд.

У другом тому *Српске енциклопедије* налази се, поред других, чланак о централном појму сваке па и српске културе, о појму васпитање, а у тој речи префикс *вас-* упућује на уздицање, док други део сложенице упућује на „питање“, тј. на „храњење“ духовном храном. Иако је данас васпитање све дубље у сенци знања и образовања, па се све ређе и помиње, а велико знање у споју са закржљалим моралом може бити опасно, за шта има доста примера, и упркос чињеници да се енциклопедије по правилу вреднују по знању које доносе, а не као средство васпитања; упркос томе, дакле, васпитна функција енциклопедије, која је изворно у њеном називу, не припада само прошлим временима. Она би морала бити трајно актуелна, не само зато што националне енциклопедије доносе податке о стању васпитања у неком народу у прошлости и садашњини, него још више зато што биографски енциклопедијски чланци већином упућују на примере које треба следити, на примере труда и прегалаштва, посвећености идеалима и великим циљевима, спремности на жртву и истрајности у добрим одлукама. Вреди се надати да ће и *Српска енциклопедија* поред научне и образовне имати и васпитну функцију.

Такву функцију имају и чланци који се односе на област духовне културе, на празнике и установе верског живота (од, на пример, Ваведења, Васкрса, Вазнесења или Василија Острошког до, на пример, појма вакуфа).

Када је реч о веровањима и обичајима, у *Српској енциклопедији* се поред теолошког тумачења дају и друга тумачења, пре свега она која се заснивају на проучавању српског фолклора и народне књижевности.

У раду на *Српској енциклопедији* тежи се пре свега поузданој фактографији те одабиру и представљању чињеница у складу са степеном њиховог објективног значаја. Међутим, и научно и уметничко дело сваког појединца одређено је више или мање видљиво његовим погледом на свет. У *Српској енциклопедији* настоји се приказати српска прошлост и садашњост онаквом каква је била и каква јесте, а то значи сложена, па понекад и неусаглашена или противуречна у тумачењима. Зато је остављена могућност да се у чланцима који припадају области шире схваћене духовне културе Срба обраде и оне појаве, предмети или обреди који представљају трагове претходних, паганских поимања стварности, нпр. *вештица*, *вамџир*, *вила* и сл.

Области духовне културе, али и историје уметности и архитектуре, припадају и многобројни чланци о храмовима, као сведочанствима вековног трајања Срба на просторима на којима се они и данас налазе, или на којима су се налазили, понекад донедавно. Читање тих чланака, као и оних из области биологије, историје, географије, медицине, математике, економије и других, вероватно ће многе читаоце навести да помисле како би добро било имати те енциклопедијске податке организоване и као једнотомне енциклопедијске речнике по стручним областима, од археологије до српске филологије. Није искључено да ће и то бити остварено, било у току израде *Српске енциклопедије*, било по завршетку тог пројекта.

Дајући други том, а трећу књигу *Српске енциклопедије* у јавност, њени уредници, редактори и аутори рачунали су, пре свега, на читаоце који заједно с њима желе да поделе радост што се овај значајан енциклопедијски подухват наставља, с много воље и труда, уз подршку – и носилаца пројекта и издавача Матице српске, САНУ и Завода за уџбенике, и уз неопходну финансијску подршку Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије. Разуме се, конструктивне напомене читалаца уредништву добро би дошле у настојањима да квалитет следећих књига, колико је могуће, буде једнак овоме у прва два тома или више.

Треба веровати да ће бити довољно заједничке добре воље, снаге и знања да се рад на *Српској енциклопедији* успешно настави и да се једног дана срећно заврши на корист свима који то дочекају и оних који после њих долазе.

#### ДРАГАН СТАНИЋ

*Српска енциклопедија* је добро организован караван који се упутио зацртаном трасом и стреми свом коначном циљу. Пут је далек, терет прилично велик и драгоцен, а успутне опасности изразите и честе. Циљ је веома пажљиво одабран, траса оцртана крајње одмерено и промишљено, караван сачињен од учесника који тај подухват могу да изнесу, па је напредак у овим пословима и данима више него очигледан. Крећемо се предвиђеним путем, застајемо на одмориштима где се сакупља нова снага и показују постигнути резултати, а кад пристигнемо на коначан циљ, биће потпуно јасно шта је све учињено и какве су огромне користи од овога што сада радимо. На свом путу, међутим, караван не би могао да истраје и да обави све задатке да не постоји много људи добре воље који са својих места и упоришта показују колико је и њима стало да овог каравана и до користи које ће он омогућити. Тиме се чини да муке на овом путу буду подношљивије, а радост због успеха већа.

Идеју о формирању српског енциклопедистичког каравана изнела је Матица српска још 1990. године, свесрдно је прихватила Српска академија наука и уметности, па су две установе заједно радиле на утемељењу овог пројекта чак и у временима, током 90-их, када је или пристизала веома мала финансијска подршка или је уопште није било. У таквим условима, када српска енциклопедистика никако није успевала да обезбеди изразитију не само финансијску него ни политичку подршку, протекло је много времена док се није направио први озбиљнији помак. Тако је тек у децембру 2005. године Скупштина Републике Србије донела Закон о Српској енциклопедији, чиме је дат знак за полазак овог великог каравана.

Идеју о националној енциклопедији општег типа формулисала је српска научна заједница окупљена око две, у научном смислу најизразитије устано-

ве које Срби имају: око Матице српске и Српске академије наука и уметности, а њима се, по слову Закона, придружио и Завод за уџбенике као извршни издавач и драгоцен логистичка подршка овог пројекта. Ове три установе су сасвим довољне за неопходну и ефикасну организациону мрежу која омогућује настанак Српске енциклопедије. Ипак, због своје сложености, овај поухват не може да се изведе без шире друштвене, а нарочито државне подршке: неопходна је, дакле, јасна политичка воља и стратешка процена да је за опстанак српског народа у овом модерном и постмодерном добу неопходно знање, и то оно знање утемељено у врхунским достигнућима науке, а изложено у облику сажетог и језгровитог енциклопедистичког излагања. Зато *Српска енциклопедија* није тек једна од књига међу књигама него је то књига над књигама, а она нам помаже да развијемо неопходне облике језичке, националне, историјске, политичке и духовне самосвести.

О напредовању на пројекту *Српске енциклопедије* и изради другог тома бринуо је, пре свега, Уређивачки одбор сачињен од 24 члана (њих су делегирали САНУ и Матица српска), затим 99 чланова стручних редакција, као и велики тим од 527 писаца текстова и разних других сарадника који су доприносили да се квалитет дела бар за нијансу побољша. Други том *Српске енциклопедије* обухвата цело слово В, а у њему је мноштво веома разноврсних одредница (њих укупно 2186) изложених на близу 1000 (тачније, 978) страница енциклопедијског формата. Овај том започиње кратким описом трећег слова ћирилице, тј. слова В, а завршава се биографском одредницом о Францу Вшетечки, грађевинском инжењеру и индустријалцу, који се из родне Чешке преселио у Србију 1853. и ту је наредних деценија оставио видљиве трагове своје активности.

Стара је поука да је енциклопедија врста књиге која се не чита од прве до последње странице него се читају само оне одреднице које човека тог тренутка интересују. Усуђујем се, међутим, да изнесем тврдњу како се *Српска енциклопедија* може са задовољством читати *in continuo*, текст за текстом, онако како се они нижу од почетка па до краја. Може се читати попут какве збирке песама или приповедака, имајући на уму да је свака одредница у довољној мери заокружена у самој себи, те да није неопходно успостављати линије континуитета између више текстова који следе један за другим. Подразумева се, дакако, и могућност прескакања оних одредница који нас у том низању могу мање занимати. С обзиром на занимљивост и детаљност у изради одредница *Српске енциклопедије*, таквим континуираним, линеарним читањем може се добити несумњиво интелектуално задовољство засновано, пре свега, на високој информативности, убедљивости и заокружености појединачних текстова. Баш као што су то појединачне песме или приповетке унутар ваљаних збирки текстова тога жанра.

Лош је кориснији и ефектнији начин читања који би, осим простог линеарног низања, укључивао и читање по принципу груписања текстова по

начелима који се у лексикологији називају лексикографска гнезда. Таквим поступком читалац би могао пажљивим прегледом целине рукописа другог тома *Српске енциклопедије* да утврди читав низ ланчано повезаних одредница које објашњавају сродне феномене и групишу се око одређених значењских гнезда. Такве су, примера ради, оне одреднице које описују разне аспекте Војске: ту је описана основна структура и њене функције, укључујући и елементе неког ранијег, историјски потврђеног војног система у којем су и Срби учествовали (одреднице: Војска Србије; Војник; Војна крајина; Војни комунитети); ту су одреднице о школском систему у војсци (Војна академија; Војне школе); ту је и опис војно-правне регулативе (Војнички закон), привредни чиниоци (Војна индустрија) и медицински систем (одреднице: Војни санитар; Војне болнице; Војна стоматологија; Војновоздухопловна медицина; Војномедицинска академија); објашњена је војна наука и техника са одговарајућим институтима (одреднице: Војна наука, доктрина и литература; Војногеографски институт; Војноисторијски институт; Војнотехнички завод; Војнотехнички институт; Војни музеј); указано је на коришћење уметничких, медијских и документационих техника у војсци (одреднице: Војни оркестри; Војничке песме; Војничка позоришта; Војна кинематографија; Војна штампа) итд. Због великог броја оваквих одредница могло би се рећи да је српска Војска у многим својим појавним облицима чак главни јунак другог тома Српске енциклопедије.

Истина, има и других феномена који окупљају читав низ одредница и стварају права енциклопедијска гнезда. Тако је, примера ради, доста тога објашњено о систему веровања и религијских представа (одреднице: Вера претхришћанског доба; Васкрсење Христово; Велики петак; Ваведење Пресвете Богородице; Видовдан; Васељенска патријаршија, Васељенски сабори; Валељевска епархија; Врањска епархија; Вршачка епархија; Верске заједнице); описан је читав круг релевантних манастира (Ватопед; Ваведење; Велика Ремета; Витовница; Војловица; Врдник), затим низ појмова из политичке сфере и државног уређења (одреднице: Влада; Врховни суд; Велики жупан; Велики кнез; Војвода; Властела; Властелинство; Властеличићи; Вазална држава; Вардарска бановина; Врбаска бановина; Великокикиндски диштрикт; Великокиндски програм), одреднице о школству, васпитању и образовању (Васпитање; Васпитно-образовни систем; Велика школа; Веронаука; Верске школе; Високе школе; Високе војне школе; Више школе; Више педагошке школе; Војна академија) итд. Врло су важне сложене, схематске одреднице сачињене од више прилога из различитих струка: таква је одредница Војводина, а у њој су описани сви аспекти наше покрајине, од географских чињеница, преко историје, па до система културних институција који својим деловањем доприносе укупном богатству наше републике; схематски су обрађени и сложени појмови какви су, на пример, Време, Вода и сл.



Ни други, не тако обухватни низови одредница нису ништа мање занимљиви: рецимо, низ археолошких појмова (Ватин; Ватинска култура; Винча; Винча – Бело брдо; Винчанска култура; Вучедолска култура; Виминацијум); ту су такође историјски појмови и догађаји (Властимировићи као владарска породица; затим Вукановићи; Војиновићи; Велики Бечки рат; Велика сеоба Срба; Велбуждска битка; Велеиздајнички процеси; Версајски мировни уговор; Венсов план; Венс-Овенов план); обрађене су и неке регионалне целине (Влашка; Васојевићи); затим веома важна, схематски обрађена сфера међународних или међудржавних односа (Ватиканско-српски односи; Венецијанско-српски односи; Византијско-српски односи); чести су и архитектонски и уметнички појмови (Вајат; Варошка кућа; Владичански двор; Вртна архитектура; Владарска иконографија; Владарски трон; Владичански трон); ту су и језички и књижевнотеоријски појмови (одреднице: Варијантност језика; Вишејезичност; Вокатив; Временска реченица; Врсте речи; Версификација); етнолошки појмови (Вампир; Вештице; Вила; Вукодлак; Ватра; Вода; Воденице; Ветрови; Ветрењаче; Врачање; Вашари; Венчање; Веридба; Вертеп и Вертепске песме); одреднице о ваздухопловству (Ваздухопловство; Ваздушни саобраћај; Ваздухопловна индустрија; Ваздухопловни музеј); читав низ медицинских појава (Вакцинација; Вантелесна оплодња; Велике богиње; Венерологија; Ветеринарска медицина; Ветеринарски специјалистички институти; Вирусне инфекције); потом пољопривредни појмови (Вино; Винова лоза; Виноградарство; Воћарство; Вуна); математичке и физичке одреднице (Вероватноћа; Винча – институт за нуклеарне науке); одреднице из области економије (Валутно питање, Ваљаоница бакра Севојно; Вино Жупа; Витал; Војвођанска банка); биљни и животињски свет (Врба; Веверица; Врабац; Врана; Вук); ту су разни географски појмови: градови, села, планине, реке (Ваљево; Велика Хоча; Вишеград; Врање; Врбас, град; Врњачка Бања; Вршац; Вуковар; Вучитрн; Велебит; Венчац; Велика Морава; Врбас, река); природни феномени (Водопади; Врела); неки аспекти урбаног живота (Ватрогаство), спорта (Ватерполо), медијске чињенице (Вечерње новости; Време); културне установе (Вуков и Доситејев музеј; Вуков сабор; Вукова задужбина; Вукова награда; Вукови певачи) итд. Кад се има на уму множина оваквих одредница и њихова значењска и системска повезаност, онда постаје јасно да се и засебан том *Српске енциклопедије* може читати као изузетно занимљив низ текстова о веома разноврсним темама и са великом информативношћу садржине.

Свему реченом би свакако требало додати и низ персоналних одредница, тј. људи из најразличитијих области делатности. Да поменемо само неке од оних који су окончали своје животно дело: ту су владари и племићи (Вукан; Владислав; Вукашин Мрњавчевић; Вук Бранковић; Вук Гргуревић; Вук Лазаревић); црквени јерарси и духовници (свети Василије Острошки; патријарх

Варнава Росић; митрополит београдско-карловачки Викентије Јовановић и митрополит карловачки Викентије Јовановић Видак; патријарх Викентије Проданов, епископ Висарион Павловић), књижевници (Драгиша Васић; Гаврил Стефановић Венцловић; Милован Видаковић; Јанко Веселиновић; Станислав Винавер; Филип Вишњић; Иво Војновић; Јоаким Вујић; Александар Вучо и др.), језикословци (Јован Вуковић; Андре Вајан), философи (Алимпције Васиљевић; Михаило Вујић), археолози (Михаило Валтровић; Милоје М. Васић), историчари (Милан Васић; Павле Васић; Лујо Војновић), уметници (Владимир Величковић; Лазар Вујаклија; Бета Вукановић; Риста Вукановић), музичари и музиколози (Михаило Вукдраговић; Војислав Вучковић), позоришни и филмски ствараоци (Здравко Велимировић; Павле Вуисић), научници (Бождар Вујановић; Миомир Вукобратовић), привредници (Ђорђе Вајферт; Јован Јоца Вујић; Борка Вучић), спортисти (Тодор Веселиновић, Велибор Васовић), штампар Бождар Вуковић и син му Вићенцо; етносоциолог Сретен Вукосављевић итд. Множина биографских података о великом броју личности довољно говори колико *Српска енциклопедија* садржи свеобухватан и широко постављен концепт.

Читањем до сада објављених књига *Српске енциклопедије* (а то су слова А, Б и В) читалац се може свестрано образовати и може стећи поуздана и објективна сазнања о српском народу. А таква сазнања су, неоспорно, први предуслов за стицање поуздане и чврсте националне самосвести која се неће пред првим налетом ветра, као мехур од сапунице, претворити у чисту празнину и ништавило. О националној енциклопедији, отуда, треба сви да бринемо: не само установе које овај пројекат изводе, не само српска научна заједница која обезбеђује врхунски научни ниво ове публикације, него и српска друштвена и политичка заједница која мора бити свесна колико је реч о осетљивом и суштински важном подухвату без којег нема озбиљне и зреле нације. Енциклопедистички послови могу да се изводе само стрпљивом, мрављом упорношћу, у миру и тишини, без превелике нервозе која би могла да поремети радну концентрацију. Уколико желимо да, највише на темељу Матичиних енциклопедистичких постигнућа, и убудуће развијамо српску енциклопедистику, онда би ваљало да на већ постављеним основама обезбедимо нужне услова за даљи рад. Само у саборном духу научне, друштвене и државна заједнице овакви велики подухвати могу да се реализују. И само у потпуној међусобној усаглашености и хармоничности можемо као национална заједница постати истински респектабилан чинилац на Балкану, у Европи и свету.

Зато хвала председнику Републике Србије господину Томиславу Николићу што је недавно показао колико високо цени важност и одговорност послова на којима радимо! Хвала Влади Републике Србије, а нарочито Министарству просвете, науке и технолошког развоја што су (уз само један изузетак –

2009. године, када је министарство водио један недовољно одговоран човек), хвала, дакле, Влади и Министарству што су стајали уз овај пројекат националне енциклопедије и омогућили да се у раду напредује, полако али сигурно. Успешност у изради *Српске енциклопедије* одличан је показатељ како умемо сложено и синхронизовано да делујемо и да таквим деловањем непрестано остварујемо нове, преко потребне резултате. Отуда редовно излагање енциклопедије јесте знак тријумфа не само српске научне него и шире друштвене и политичке заједнице.

Матица српска је дугим радом постала природни, спонтани енциклопедијско-лексикографски центар српске културе. Ту су настајали најважнији српски прилози у овој области, па у томе треба потражити најважније разлоге да се овакви подухвати управо у Матици, а у пуном договору са Српском академијом наука и уметности, планирају и изводе и у будућности. Етика одговорности налаже нам, стога, да о овим установама, о Матици и САНУ, као и о српској енциклопедистици, бринемо са пуном посвећеношћу. Чинећи то, ми бринемо о српском народу, о његовој култури, науци и уметности, а тиме утврђујемо најозбиљније разлоге достојанственог опстанка нашег народа у европској и светској заједници. У тој заједници српски народ би увек требало да партиципира са властитом личном картом по којој може бити препознат и на темељу које и његови стваралачки доприноси могу бити видљивији. *Српска енциклопедија* је таква једна лична карта српског народа.



**Fractional calculus with applications in mechanics: vibrations and diffusion processes** / Teodor M. Atanacković, Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica. – London : ISTE ; Hoboken : Wiley, 2014

и

**Fractional calculus with applications in mechanics: wave propagation, impact and variational principles** / Teodor M. Atanacković, Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica. – London : ISTE ; Hoboken : Wiley, 2014

**Говорили:** академик Владан Ђорђевић  
академик Градимир Миловановић  
академик Теодор М. Атанацковић  
академик Стеван Пилиповић

У Београду, уторак 8. април 2014. у 13 часова

### ПРИМЕР АКАДЕМИКА СТАНКОВИЋА

Данас приказујемо књигу у два замашна тома. Објављена је на енглеском језику. У њој су се сусреле и подржале две науке – класична механика и математика. Издала су је два светски позната издавача. Један је британски, други је амерички. Има четворицу аутора. Примљена је као изузетан догађај и продор српске науке далеко.

Није умесно да било ко говори о нечему што му није познато, да тако чини у било којој прилици, камоли на овом узвишеном месту. Међутим, не би било праведно, кад већ нисмо обележили један редак датум, ако барем не покушамо да навестимо свој дуг. А дужни смо да кажемо: са академиком Теодором Атанацковићем, академиком Стеваном Пилиповићем и њиховим

младим сарадником др Душаном Зорицом, књигу је писао и академик Богољуб Станковић. Рођен је у банатском Ботошу 1924. Као младић је одведен у фашистички логор Дахау. Укупни научни рад посветио је математици, анализи, функцијама и другим областима њеним. Био је професор универзитета, декан, ректор, директор Завода за математику и физику, члан домаћих и страних научних удружења, уредник наших и иностраних часописа, добитник највиших југословенских, француских и других признања, почасни грађанин Балтимора, човек од научне и друштвене каријере. Засновао је Математички институт САНУ, новосадску математичку школу, извео као ментор двадесет и два доктора наука, читав скуп научника. И данас је редовно на катедри којој је оформио.

А још, што циљам као средишни податак: академик Богољуб Станковић је у САНУ њен члан с најдужим стажом. Примљен је 1963, пре педесет и једну годину. Када су му пријатељи и научни наследници прошле године предложили да обележе тај полувековни јубилеј, он није прихватио. Не воли свечарења. Не би био оно што јесте да је дане давао споредним догађајима. Зато је и данас, у деведесетој години, активан. Саставља, решава и задаје, себи и другима, математичке проблеме високог реда. По томе је академик Станковић међу нама јединствен. Захвалност припада толикој посвећености научном послу општег важења. Молим Вас да на почетку овог скупа поздравимо академика Станковића.

О књизи ће говорити академик Владан Ђорђевић и академик Градимир Миловановић, а у име аутора академик Теодор Атанацковић и академик Стеван Пилиповић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

Владан ЂОРЂЕВИЋ

У математици, као и у многим другим областима науке, данас је тешко наићи на неку нову идеју која би могла да се сматра *ајсолоућно* новом, у смислу да о тој идеји до њене појаве никада раније није било речи у научној литератури. По правилу, када се у трагању за могућим пореклом идеје крене „узводно“ доћи ће се до њеног „изворишта“, а оно се обично налази у „скупинама“ великана из далеке прошлости – Галилеја, Њутна, Лајбница, Ојлера, Лагранжа. Фракциони рачун, или прецизније, Рачун нецелих извода у том погледу није изузетак. Још 1695. године познати математичар Лопитал је у једном писму Лајбницу поставио питање да ли се може говорити о нецелом изводу функције. Чини ми се да је то његово питање у томе тренутку имало

чист формалистички карактер и да је проистекло из познате тежње математичара за уопштавањима значења појединих појмова. Наиме, пошто је Лајбниц, као што је то добро познато, био први који је у математичку анализу увео веома прикладне ознаке за изводе и интеграле функција, које су се одржале до данас, Лопиталу се учинило да би било могуће размислити о томе шта би се добило ако би се претпоставило да ред извода није природни број, него неки други. Из одговора на ово писмо може се закључити да је Лајбниц питање које му је постављено схватио *веома озбиљно*. И тако је све почело.

У деценијама, па и вековима који су уследили, у ову дискусију укључили су се многи познати математичари свога доба, као нпр. један од Бернулијевих, Ојлер, Лагранж, Лаплас, Фурије, Риман, Луивил и др., све док у првој половини 19. века појам фракционог извода није коначно математички строго заснован и већина његових особина добро изучена, чиме је у потпуности отворен пут ка његовим применама. Међутим, прва конференција посвећена Фракционом рачуну одржана је тек 1974. године, када је изашла и прва монографија аутора Олдама и Спениера. После тога могли смо да будемо сведоци праве експлозије научног рада у овој, може се слободно рећи, новој области математике, која је довела до појаве огромног броја радова у високо ранжираним часописима, многих нових монографија и конференција.

Пре неког времена Фракциони рачун је ухватио корене и код нас, на Универзитету у Новом Саду. Убрзо после индивидуалних прегнућа појединаца, полако али сигурно почела је да се формира група истраживача, која је стално нарастала, тако да данас броји 15-ак људи. Две књиге које данас овде представљамо чине круну њиховог досадашњег преданог рада. Оне се од осталих до сада издатих монографија у свету разликују по томе што тежиште њиховог садржаја лежи у *применама у механици*, мада том приликом математичке основе Фракционог рачуна, укључујући ту и пословичну математичку ригорозност излагања, нису занемарене.

„Црвена“ књига је посвећена применама у теорији вибрација и теорији разних дифузионих процеса. У оквиру теорије вибрација обрађују се разни случајеви осцилација крутих тела изложених сложеним дисипативним процесима, чија се динамика описује помоћу фракционих извода. Такође, обрађују се осцилације и стабилност вискоеластичних греда начињених од материјала чије се реолошко понашање моделира помоћу фракционих извода. Наиме, као последица наглог развоја науке о материјалима и појаве многих нових материјала у техници, чије реолошко понашање више или мање одступа од класичних закона реологије, појавила се потреба да се оно моделира другачије. Фракциони изводи су се том приликом показали као идеалан математички апарат. То исто важи и за многобројне атипичне процесе дифузије присутне у савременој техници, а посебно код проблема провођења топлоте у чврстим телима. Посебну вредност ове књиге чине успешни покушаји

модификације појединих добро познатих једначина математичке физике, као што су нпр. Бургерова једначина и једначина Кортевег-де Вриза, коришћењем фракционих – нецелих, уместо класичних – целих извода. Тиме се постиже да се једном те истом једначином могу описивати и феномени који се квалитативно потпуно разликују, као што су нпр. дифузија и таласно кретање!

Распростирању таласа кроз вискоеластичне материјале фракционог типа посвећен је добар део „плаве“ књиге. У њој су такође обрађени и многобројни случајеви принудних осцилација система којег чине вискоеластична греда и неко круто тело. Најзад, у овој књизи се третирају и проблеми удара вискоеластичног тела у крути зид и извесне модификације неких варијационих принципа механике укључивањем фракционих извода у њихове дефиниције, што задира у саме фундаменте механике.

Технички, издавачи (ISTE и WILEY) су ове две књиге штампали као независне целине! Обе садрже по две исте главе – оне које се односе на чисто математичке основе фракционог рачуна, као и преглед литературе. Тачније, списак библиографских јединица у обе књиге се разликује само за једну – у „дрвеној“ књизи цитира се „плава“, а у „плавој“ „црвена“, што представља својеврсни куриозитет. Очигледно је да се ради о маркетиншком потезу издавача, којим су они желели да књиге учине приступачнијим већем броју читалаца.

Да би се написала квалитетна монографија, потребно је прво уложити године и године стрпљивог и напорног рада, и тај рад верификовати кроз низ научних резултата штампаних у врхунским специјализованим часописима у свету (аутори ове монографије могу да се похвале бројем од око 60 таквих сопствених радова на које су се позвали у списку литературе, од укупно око 350 цитираних библиографских јединица, што довољно речито говори о њиховој компетенцији). Тек онда следи такође стрпљив и напоран рад одабира тема, писања текста, његове техничке обраде, преговора са издавачем и сл. Може се слободно рећи да су аутори ове монографије, Теодор Атанацковић, Стеван Пилиповић, Богољуб Станковић и Душан Зорица, у свему томе били изванредно успешни и да заслужују пуно признање за свој подухват.

ТЕОДОР М. АТАНАЦКОВИЋ

Књиге које су пред вама резултат су вишегодишњег рада нас аутора и наших сарадника у области фракционог рачуна и његове примене у Механици. У књигама су приказани резултати који се односе на осцилације механичких система, простирање таласа и дифузију у чврстим телима, попречне вибрације еластичних и вискоеластичних штапова, на феномене судара и удара, у механичким системима и, коначно, на интегралне варијационе прин-



ципе механике. Ако би се тражила заједничка црта која спаја презентацију свих ових појава и која је карактеристична за наш приступ решавању тих проблема, онда се са сигурношћу може рећи да је то, осим коришћења нецелих извода, реалног и комплексног реда, које за последицу има опис нелокалних односно меморијских ефеката, *доследно коришћење ограничења која следе из Другог закона термодинамике на конститиутивне једначине које описују процесе који се проучавају*. Нагласак на овим ограничењима је веома важан, доводи до физички прихватљивих процеса и има интересантне последице на једначине које описују процесе. Из ограничења о којима је реч може се закључити да у добро дефинисаном математичком моделу физички закони доводе до система једначина које поседују решења одређених својстава. Формулисање модела у механици који су непротивуречни а у којима се користе фракциони изводи, није увек лако. Наиме физичка или геометријска интерпретација фракционог извода није једноставна. Код целобројног извода, на пример првог, ми знамо да се вредност односи на брзину кретања или на брзину неке промене. Тако једноставна интерпретација за фракционе изводе није могућа. Отуд, за добро формулисан модел у коме се јављају фракциони изводи, потребне су нам и неке додатне информације. Други закон термодинамике управо доноси те додатне информације које модел чине (физички) непротивуречним. У примерима који су разматрани у нашим књигама, дешавало се да Други закон термодинамике налаже да су задовољене одређене неједнакости између коефицијената и функција које се јављају у анализи, а те неједнакости онда аутоматски гарантују егзистенцију решења једначина које описују проблем у одговарајућем простору, који задовољава реалне физичке услове.

Коришћење извода нецелог реда, када је у питању време као независна променљива, значи да су у разматрање узети меморијски ефекти. Прецизније, фракциони изводи описују меморију опадајућег типа (*fading memory*): оно што се десило давно памтимо слабије од онога што се десило недавно. При томе, наравно, давно и недавно је дефинисано преко унутрашњег времена (*endochronic theory*) које је карактеристично за дати систем. Већина маханичких система показује меморијске ефекте у већој или мањој мери.

За случај када је променљива просторна координата, нецели изводи показују нелокална дејства. Поново, за велике класе материјала, нелокална дејства су веома важна. Довољно је да поменемо такозване нано материјале, где су нелокална дејства кључна за опис понашања уопште, а деформација посебно.

Најзад, добро је познато да је Хамилтонов принцип један од дубоких резултата физике. Он, математички, описује став да се сви процеси одвијају на, у одређеном смислу, оптималан начин. Ми смо резултате уопштења Хамилтоновог принципа за системе са фракционим изводима приказали и анализирали. Наиме, у формулацији коју приказујемо у књизи, минимизација

Хамилтоновог дејства врши се у односу на трајекторију система али и у односу на *ред* извода, био он константан или променљив.

Изложени су и резултати који се односе на примену фракционих извода у стоматологији и фармако-кинетици. Интересантно је да је полимеризација композита у стоматологији описана истом једначином као и дифузија влаге или провођење топлоте у чврстим телима. Користећи ту чињеницу могуће је предвидети нека од својстава стоматолошких рестаурација. Ово се нарочито односи на напоне који се јављају у дентину. Коначно, добро је познато да се компартмански метод користи у фармако кинетици за процену концентрације лека у ткиву и (или) крвној плазми. Уопштење компартментског метода тако да се у њему јављају фракциони изводи доводи до могућности да се опишу меморијски ефекти у биолошким системима што значајно проширује могућности примене компартментског метода.

Примена фракционих извода у механици, али и у другим областима које су наведене у књигама, отвара пуно нових питања. На решавању неких од тих питања ми, заједно са нашим студентима, радимо и сада. Надамо се да ће се интерес за примену фракционог рачуна у Механици у будућности повећавати.

#### СТЕВАН ПИЛИПОВИЋ

Академик Богољуб Станковић и ја желимо да истакнемо да је ова двотомна монографија дело за које је свакако најзаслужнији академик Теодор Атанацковић. Он нас је све инспирисао различитим проблемима механике, методама прикладним за решавање одговарајућих једначина; он и млади колега Душан Зорица су одређивали теме и на крају они су тумачили добијена решења која описују одговарајуће механичке законитости, првенствено вискоеластичних штапова и тела. Академик Станковић и ја смо својим математичким знањем и математичком ригорозношћу допринесли заједничком решавању одговарајућих једначина које су, на крају, опет Атанацковић и Зорица тумачили и проверавали кроз разне нумеричке примере и огледе.

Моделу механике који се проучавају у монографији односе се на вискоеластичне штапове и тела под дејством одговарајућих сила, на осцилације, таласе, дифузију, сударе и ударе. Одговарајуће једначине имају форму еволуционих – дифузних и таласних једначина. Имају структуру таласне једначине са фракционим изводом у интервалу (1,2) и дифузне са фракционим изводом у интервалу (0,1). Посебно истичемо моделе описане кроз уопштени Хамилтонов акциони интеграл са лагранжијаном који садржи фракционе изводе и одговарајуће Ојлер-Лагранжове једначине које одређују законе конзервације према уопштеној теореме Еми Нетер. Напомињемо да су нам

результати фракционог варијационог рачуна најцитиранији у протеклом периоду.

Суштинска својства система које смо проучавали формулишу се кроз различите конститутивне једначине у складу са Њутновим законима механике а наш допринос се огледа у анализи ових једначина са фракционим изводима углавном линеарних мада је неколико поглавља посвећено и нелинеарним једначинама са фракционим изводима. Хуков модел (закон), Ценеров модел и разни други модели су уопштени и на бази таквих уопштења изналазимо и градимо нове законитости одговарајућих механичких модела.

Оно што желим да истакнем у приказу наше монографије је математички апарат који смо користили. Можда у том смислу ова монографија заузима посебно место у савременој литератури посвећеној примени фракционог рачуна у механици. Користили смо равномерно веома јак апарат теорије уопштених функција као и јаке теореме функционалне анализе. На тај начин, помоћу интегралних трансформација, Лапласове и Фуријеове трансформације, у одговарајућим просторима дистрибуција налазимо такозвана слаба решења за која показујемо, кроз теореме регуларности, да су и класична решења. *Solution concept*, концепт решења, представља значајно питање којем посвећујемо пажњу у сваком проблему који решавамо. Наизглед сувише теоријске формулације са којима улазимо у анализу једначине са slabим решењима, могу да представљају сметњу читаоцима који прилазе проблемима кроз интуитивну слику коју већ имају о датом проблему. Управо концепт слабог решења омогућава превазилажење заблуда до којих често доводе неутемељене интуитивне претпоставке. Налажењем slabих решења не губимо везу са реалним проблемима представљеним математичким моделима које решавамо. Налазимо управо она која суштински описују модел за који класичне методе не могу да дају решења. Методе које користимо омогућавају нам да пронађемо и та класична решења, ако постоје. „Мешање“ концепта класичног решења и концепта уопштеног решења јесте један од озбиљнијих проблема на који наилазе они који користе недовољно изграђен математички апарат или који не познају савремене теоријске основе диференцијалних једначина засноване на просторима Собољева и разним просторима Шварцових дистрибуција.

Наведимо и то да поред формулисања нових механичких модела у складу са различитим ограничењима једначине које се појављују у описима модела су нам биле инспирација за развој математичког апарата и изван потреба коришћених модела у теорији дистрибуција и у теорији парцијалних диференцијалних једначина.

На крају, поред личне захвалности заједничким коауторима, желим да захвалим још једном у име свих нас аутора нашим колегама, професорима Универзитета у Новом Саду као и нашим студентима чији су резултати унети

у монографију: Сањи Коњик, Љубици Опарницу, Дијани Долићанин, Марку Јаневу, Милану Рапайћу, проф. Драгану Спасићу, Миодрагу Жигићу, Ненаду Граховцу, проф. Јовану Поповићу, проф. Љубомиру Петровићу и проф. Србољубу Симићу.

**Перспективе развоја села** : зборник радова са научног скупа одржаног 17–18. априла 2013. године / уредник Драган Шкорић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2014

**Говорили:** проф. др Милутин Пенчић  
проф. др Јован Црнобарац  
академик Драган Шкорић, уредник

У Београду, уторак 15. април 2014. у 13 часова

## ЖЕНСКА РУКА СЕЛО ЧУВА

Молим вас да пред опис зборника о развитуку и судбини будућег сеоског живљења прочитам како је савремени српски писац приказао један дан жене која је с породицом живела у селу, а лети излазила на планину, у катун. Одломак је густ, у набрајању, слике у њему драматичне, а последице очигледне.

Овакав је, дакле, летњи дан удате сеоске жене у књизи нашег писца:

*Планинка усџаје с љрвим љейловима, леџи, у љланини. Буди сџарију децу. Помаже им да изведу сџоку на љоџасак. Салива млеко из карлица. Скоруџ сџа у каце. Покрива га белим љовезачама. Сири. Сџавља на вериге коџао да се кува ручак косџима, мужу, свекру, сџасалом сину, кога има. Сачекује децу. Музе овце, краве, козе. Нагоне јој на сџругу. Уноси каблове с вареником. Сасџа је у загрљаши. Дџже га на ваџру. Чека да љрокључа. Скине млеко. Насџави коџлић с ручком. Принесе загрљаши љолицама. Узима разљевач. Пази да није боса. Ако јесџе, биће љанак кајмак, слабо ће се замџаџи. Наџуни карлице. Оџере судове. Децу сџреми за сџоком. Подојче носи на леђима, у колеџци. Мало које хода дрџи јој се за крај сукње. Око враџа, на љрсима, носи љорбу, са мрсом (сиром, кајмаком, љрџшевином). У рукама носи суџу,*

*месо и млеко. Силази с њанине у село, у ливаде. Даје косачима ручак. Пере судове. Подаја деџе. Колевку њокрива сџручицом. Бебу у колевци и мало деџе осџавља у хладу, њод дрвеџом, крај зида. Пласџи сено. Трџа навџлке и џласџове. Гледа у сунце. Мери сенком време. Узима децу. Све носи као шџо је донела. Излази у каџун. Сачекује децу са сџоком. Музе, вари, разлева, сири, кисели млеко. Сигурава вечеру. Дочекује мужа. Поџом засџи као камен. Усџаје с џрвим џеџловима. Буди сџарију децу. Понавља све. Трџи... Кад је одусџала, све се срушило. Планина је џусџа. Куће сеоске су џразне. Муке се џреџвориле у самоџу, у ненадње.*

Тако писац, а позната изрека о куџи и жени могла би, у садашњим приликама, да каже: не стоји село на родној земљи, јер стоји на радној жени. Наша сеоска насеља, равничарска и брдска, пуна су куџа које падају и стараца који самују. С џима су, ако их има, млади џуди који не могу да се ожене. Девојака нема. Понекад дознајемо да су у српским куџама невесте доведене из даљине, из других, сиротних, породица – албанских, украјинских, румунских... Меџутим, у Србији сваке године нестану десетине насеља, у сеоским школама нема деце нити у црквама верника, окуџнице су затрџене, шуме непрореџене. Жене нису могле да издрже сурову расподелу послова на селу. У градове не пристижу млади и радознали. И тако редом.

Да ли се нешто може променити и како? О томе ћемо слушати стручну реч проф. др Милутина Пенчиџа, проф. др Јована Црнобарца и академика Драгана Шкориџа, уредника зборника радова с прошлогодишњег научног скупа у САНУ.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

Милутин Пенчиџ  
Драган Црнобарац

Захваљујуџи руководству САНУ и реномираним научним радницима пред нама је документ о трећем уласку сељаштва Србије у овај храм науке. Сељаштва, што би песник рекао, које је државу хранило, бранило и кулуком и порезом градило. Сељаштва над којим се наставља дугогодишњи *in vivo* експеримент који, ако се истим средствима, на исти начин и истим интензитетом настави, четврти пут ће уџи на врата Академије али на свој парастос. Документ у коме је смештено чињеница и истине довољних за вишетомну поему о пропадању српског села и сељаштва. Двадесет и шест изврских ауторитета, у 11 реферата, хладне главе мудраца и спретне руке хирурга педантно сецирају ткиво сељаштва са идејом проналажења и раздвајања здравог од болесног. На жалост наилазили су много чешће на болесно него на

здрово ткиво. Не либећи се давали су и решења што ову публикацију и чини својеврсним практикумом за оздрављење организма, у нади да ће својеврсни углед Академије допринети преко потребном решавању нагомиланих проблема у овој области.

С обзиром на извор идеје о одржавању симпозијума и на амбијент у коме се одржавао, нормално ми је да је први реферат посвећен утицају науке и струке на развој пољопривреде и села. Академик Шкорић је својственом педантношћу приказао остварене резултате биотехничких наука, који су у једном периоду били светске вредности. Нажалост, последњих десет година видно заостају. У доминантне проблеме убраја неадекватан однос заједнице према науци и струци и игнорантни однос према интелектуалном капиталу којим располаже. Наводи и доста разлога за смањење тражње за научним резултатима, неадекватну организациону структуру, видно заостајање у припреми младог истраживачког кадра и опреме, неповољан утицај државе на управљачку структуру у институтима и недовољна средства за развој и истраживања.

У правцима развоја биотехничких наука, као и у осталим научним дисциплинама, разматра све елементе иновационог ланца (оспособљени кадрови, фундаментална истраживања, примењена истраживања, развојна истраживања, развој технологија). Познато је да иновациона друштва строго воде рачуна о складном развоју свих елемената ланца, јер се само на тај начин постиже пуни допринос науке једном друштву.

У даљим правцима биотехничких наука предлаже, поред осавремењавања програма, и издвајање и приватизацију делова самосталних института који се баве оплемењивањем, семенарством и садним материјалом. У организационој шеми предлаже реорганизацију и рационализацију мреже института и факултета, оснивање националних института за ратарство и повртарство, земљиште, заштиту биља, сточарство, ветерину, коришћење вода, екосистем, прехранбене технологије, шумарство, за биљне и животињске генетичке ресурсе и комплексни институт за проучавање села.

У реферату „Проблеми, модели и актери одрживог развоја села у Србији“ аутор М. Митровић детаљно разматра теоријска начела и глобални друштвени контекст одрживог развоја села у Србији, аргументовано образлаже неопходност нове аграрне и социјалне реформе у Србији и даје предлог њеног садржаја. У оба дела аутор залази у дубину економског и укупног друштвеног стања у земљи не штедећи ниједну политику, ниједног актера конструктивне критике.

На основу детаљне анализе аутор закључује да је одрживи рурални развој Србије по много чему типичан случај зависног друштвеног развоја. Затим: „Рурални развој Србије додатно је оптерећен дуготрајном политичком и културном маргинализацијом, као и просторно-демографском девастацијом

села и пољопривреде, која је у многим локалним срединама прешла критичну тачку после које није више могуће зауставити спиралу пропадања, а поготово је тешко преокренути неповољне развојне тенденције“.

Нереално је планирати некакав локални и рурални развој у условима опште друштвене стагнације у којој се налази наше друштво. Предуслови су глобално консолидовање Србије као државе и темељна промена модела развоја и развојне политике у Србији с нагласком на модел *интегралног руралног развоја*.

Анализирајући основне препреке за развој аграра констатује да су оне системске, дубоке и трајне, због чега је данас Србији неопходна *нова аграрна реформа*, јер, како каже аутор, кад „догори до ноката“, никакво „шминкање“ никоме неће помоћи да још једном забашури оно што је, у другом контексту, „успешно“ прикривано. Она може да буде успешна само ако буде покренута и спровођена као *развојни државни пројекат од националног значаја*.

Из свега реченог произилазе и одговарајући закључци међу којима је један од ширег зачаја и веома актуелан: „Компаративно гледано, улагањима у пољопривреду најпре би се могао покренути нови производни циклус у српској привреди која се, иначе, гуши у сивој економији и шпекулантској трговини“, јер је за њу потребно најмање новчаних средстава. Предлаже да Народна скупштина формира *Национални савет за село и пољопривреду*.

Аутори реферата „Стање и перспективе развоја ратарске производње у Србији“, Д. Ковачевић, М. Малешевић и Снежана Ољача, разматрају проблематику са више аспеката: Основне карактеристике савремених праваца развоја пољопривреде у свету и у Србији, законску регулативу у Европској унији везану за пољопривреду и заштиту животне средине, проблеме у животној средини изазване интензивном пољопривредом, мере заштите животне средине од активности у пољопривреди, природне могућности појединих региона Србије за пољопривредну производњу и пољопривредна рејонизација, глобалне климатске промене и њихов утицај на ратарску производњу у Србији, стварање адаптивних сората и хибрида са специфичним особинама за различите правце у пољопривреди и одговарајуће семенарство, имплементацију нових производних праваца у пољопривредну праксу, перманентно образовање и закључна разматрања. У сваком поглављу дат је велики број података и информација. Међу чиниоцима који ће битно утицати на пољопривредну производњу и Србије у будућности, велики значај ће имати глобалне климатске промене, што намеће изналагање нових технологија у гајењу ратарских усева. Таква решења подразумевају флексибилнију агротехнику (спој конвенционалне са индустријском технологијом ратарења) и нов сортимент гајених биљака. Све видљивији недостатак енергије у пољопривреди такође намеће својеврсне промене у заступљености појединих гајених врста, а самим тим и технологија. Новим технологијама треба обезбедити чување



водних ресурса, јер је пољопривреда највећи потрошач воде баш у најразвијенијим земљама, чиме се ми не можемо похвалити и земљишта, као главног ресурса у ратарству, од девастације и загађења. Посебан проблем у Србији, када је земљиште у питању, представља смањење ораничних површина.

Индустријска пољопривреда захтева генетички хомогене генотипове и прилагођене начину гајења. Одатле је и потекла идеја употребе биотехнологије у креирању генетички модификованих (трансгених) организама што је са различитих аспеката изазвало много контраверзи. Вероватно је да је тренд ширења ГМО, у свету, незаустављив јер га покрећу два веома снажна мотива: профит и научничка радозналост. Свакако да је неодржив захтев за планетарном забраном као и захтев некритичког прихватања.

Рејонизација је веома значајан услов профитабилне производње. Стога јој је посвећена посебна пажња, као и насушној потреби освајања нових знања и начина њиховог трансфера и примена у пракси. Констатујући да преко 80% земљишта Србије спада у загађена земљишта, аутори указују на перспективу ширења органске производње, али наравно, није само то довољно за њено ширење. Аутори су се и овде дотакли депопулације села као негативног предуслова.

У реферату „Производња поврћа у функцији развоја села у Србији“, (Ж. Илин, Ђ. Гвозденовић, Ј. Боћански, Н. Новаковић, Б. Адамовић) проблематика се разматра у девет поглавља. У уводу аутори констатују да наше повртарство има сва обележја производње поврћа у региону, Европи и свету. Са агрономског становишта, у нашој земљи највећи значај има њивска производња поврћа, затим производња у заштићеном простору, производња семена и садног материјала и на крају производња поврћа у башти. Наводе да око 9% обрадивих површина у Србији отпада на усеве поврћа. Констатују да је производња семена поврћа веома рентабилна и указују на специфичност ове производње. Приказано је и стање у производњи поврћа у земљама ЕУ и у окружењу. Мере које би требало предузети у побољшању стања приказане су SWOT анализом. Мере морају да буду свеобухватне, на што дужи рок и утемељене на закону. За конкурентност домаће производње поврћа довољна је примена мера ЕУ: директна подршка произвођачима по хектару, мере подршке развоју села, институционална подршка (финансирање нових технологија, неопходне нове механизације и опреме).

Аутори реферата „Воћарство – шанса развоја села Србије“, З. Кесеровић, М. Николић, Д. Николић и Светлана Пауновић полазе од констатација да воћарство представља једну од најрентабилнијих грана пољопривреде, да се показало као добар модел развоја неразвијених подручја Србије и решавање све израженијих проблема села, социјалних, економских и демографских, јер обезбеђује 10–20 пута већу вредност производње и запошљава око 20 пута више радне снаге по хектару од, рецимо, гајења пшенице. Иначе, Ср-

бија спада у ред ретких земаља која има велики проценат обрадивих површина (5,09 милиона хектара) са повољним агроэколошким условима за гајење свих континенталних врста воћака и дугу традицију у воћарској производњи.

У наставку детаљно анализирају стање у производњи свих гајених воћарских врста, од избора сорти и подлога, технологије гајења и увођења модела интегралне производње до складиштења и чувања плодова. Уз сваку врсту следи и предлог за унапређење производње. Завршавајући овај део реферата, аутори дају табеларни преглед плана подизања засада у наредних десет година на укупно 37.200 хектара и са планираном производњом од 2.378.500 тона. Велики је број закључака (18), од доношења стратегије развоја воћарства до формирања експертског тима и предлога да се од увоза и извоза воћа издваја 1% за развој воћарске науке и увођење нових технологија.

У реферату „Виноградарство и винарство у Србији“, аутори Нада Кораћ, Д. Жунић и Д. Иванишевић дају исцрпан приказ историје развоја виноградарства, начина гајења и сортимента, анализу стања, са елементима: подизање нових засада, рејонизација, производња грожђа и вина, прерађивачки капацитети, потрошња грожђа и вина, извоз и увоз вина, расадничка производња, значај науке за унапређење виноградарства и винарства, удруживање произвођача и вински туризам. Виноградарство има веома дугу традицију на територији Србије. Према археолошким налазима и фосилним остацима семенки потврђују да је винова лоза била гајена на нашим просторима пре више од хиљаду година. Аутори констатују да се Србија данас, и поред великих напора и финансијских средстава државе уложених у виноградарски сектор, суочава са великим тешкоћама да ревитализује и врати некадашњи углед и површине. Према статистичким подацима од преко 100.000 хектара евидентираних осамдесетих година 20. века, данас имамо активних под виноградима реално око 30.000 хектара, а два пута више вина увозимо него што извозимо.

Незадовољавајућа је и брзина подизања нових винограда (око 500 хектара годишње) и поред државног подстицаја. Нови засади се подижу сертифицикованим клонски селекционисаним садним материјалом, углавном пореклом из увоза, а помоћ државе је посебно неопходна за обнову домаће расадничке производњи. У сортименту доминирају стране квалитетне винске сорте, а учешће аутохтоних и домаћих новостворених винских сорти је врло мало, а посебно је запостављено гајење стоних сорти. Аутори констатују да су прерађивачки капацитети велики, али неискоришћени, а осим тога опрема и технологија у већини великих винарија је застарела. Мали број винарија има савремену опрему и производи квалитетна вина.

Постоји тренд повећања броја вина са заштићеним географским пореклом, док увођење евиденционих маркица за вина повећава поверење потрошача у квалитет домаћих вина. Највећи број закона и правилника којима се регу-

лише производња, квалитет и промет вина усклађен је са регулативом ЕУ. Аутори такође наводе да је при крају израда нове рејонизације, у току је израда винског регистра, а треба израдити и квалитетну стратегију развоја виноградарства и винарства.

У реферату „Значај сточарства у производњи хране и одрживом развоју села“, аутори Р. Лазаревић и В. Видовић истичу да се учешће пољопривреде Србије у укупном друштвеном производу креће између 12 и 13%, а сточарства у укупном аграру само 30%, док је то у свету између 60 и 70% што омогућава друштвени производ по хектару обрадиве површине од преко 1000 евра, а не само као сада у нас од 300 евра по хектару. У последњој деценији сточарство је смањено, зависно од врсте, за 20 до 50%, те смо по броју сточе на најнижем нивоу за последњих 80 до 100 година. Потрошња меса свих врста по становнику годишње је такође пала за 15 кг (са 55 на око 40 кг).

Примарна сточарска производња углавном је организована на малим поседима домаћинства, тако да нема развоја села ако је сточарство слабо, неорганизовано. Капацитети за производњу и прераду меса и млека и њихових прерађевина се користе са 35%, док капацитети за производњу сточне хране само са 15%. Наша земља располаже изванредним природним ресурсима. Основна делатност домаћинства у централној Србији била је производња млека и меса које се прерађивало по традиционалним технологијама. Поред тога, јунеће и јагњеће месо је извожено на позната светска тржишта у вредности од преко 100 милиона долара. У то време, миграција са села је било знатно мање, градила се инфраструктура и све остало што је потребно за одрживи развој села и становника који живе на селу.

Аутори истичу да би се задржало становништво на селу, неопходно је више улагати у развој сточарства, развијати робно фармерство, оживети задругарство, улагати у инфраструктуру села, оснивати мала предузећа, прерадне погоне за млеко и месо, а младе фармере од стране државе посебно стимулирати да остану на селу.

У реферату „Решења неких еколошких проблема на селу“, аутори С. Маширевић и Мирјана Војиновић Милорадов истичу да еколошки проблеми чине једно од кључних обележја данашње цивилизације и да је формирање еколошке културе, односно превентива, најбољи вид заштите животне средине, а не да се о томе размишља тек када се прекораче „дозвољене“ границе. Посебно је у селима доста тешкоћа у подизању еколошке свести. Наша пољопривреда је изложена негативним последицама примене механизације и хемизације, што се директно и највише реперкутује на село. Негативност хемизације се огледа директно у погоршању квалитета хране и непосредном угрожавању здравља људи, како на селу тако и у граду.

Аутори наводе да прогноза појаве штеточина, проузроковача болести и корова представља једно од дела решења за еколошке проблеме на селу и

у пољопривреди уопште. Такође је решење и рационална (интегрална) примена пестицида, која подразумева употребу мање токсичних препарата, поштовање норми максималног броја третирања и вођење антирезистентне стратегије. За производњу здравствено безбедне хране, код нас још увек постоје релативно повољни природни услови. Да би се ти услови искористили, потребно је да хемизацију воде стручна лица која ће и едуковати произвођаче на селу. Један од великих еколошких проблема на селу представљају дивље депоније, као и нестручно уништавање и спаљивање пестицидне и друге амбалаже или једноставно бацање амбалажног отпада, што доводи до загађења земљишта, површинских и подземних вода.

У реферату „Економско-финансијска компонента развоја села и пољопривреде“, ауторке Зорица Васиљевић и Весна Поповић изnose да пољопривреда доминира у руралним подручјима која захватају 85% територије земље где живи 55% становништва. Она чини око 13% бруто домаћег производа и око 24% извоза и у њој је ангажовано више од петине запослених.

Полазећи од природних, економских и социјалних карактеристика простора, рурална подручја Србије могу се поделити у три релативно хомогене просторне целине. Тешке економске последице небриге о селу су посебно изражене у периферним подручјима. Комплексна ревитализација ових области у економски и еколошки рационалном и друштвено одговорном обиму је неопходна, ради очувања насељености и заштите природних и културних вредности подручја. Не треба занемарити ни њихове економске потенцијале и доприносе. Насупрот овим су интегрисана рурална подручја са развијеном пољопривредом, првенствено у западном делу Војводине и у окружењу великих градова, која имају специфичне проблеме везане за очување земљишта и унапређење пољопривредне производње и прераде, стандарда квалитета и безбедности и извоза пољопривредних производа. Пољопривреда у овим областима представља један од ослонаца националне економије.

На крају аутори изnose став да успех у ревитализацији и економском развоју села и пољопривреде пресудно зависи од стабилности и раста националне економије, изградње крупних инфраструктурних објеката, структурних реформи у земљишној политици, изградње и јачања институција у пољопривредном сектору, укључујући националне лабораторије и развојну аграрну банку, развој кластера и удруживање субјеката по фазама производње, изградње административних капацитета на свим нивоима, хармонизације домаћег законодавства и праксе са одговарајућим законодавством и праксом у ЕУ и привлачења европских фондова.

У реферату „Кретање становништва и улога локалне самоуправе у развоју села Србије“, аутори Д. Томић и Гордана Вуксановић анализирају кретање становништва Србије у периоду од 1981. до 2011. године, што је основа сваког планирања. Констатовано је да је 1991. прекретница, али, нажалост, у нега-

тивном смислу. Према попису становништва из 2011. године, стопа природног прираштаја је негативна и у Војводини је износила 5,5%, а у „ужем“ делу Србије 5,0%. Мења се старосна структура, удео деце до 14 година је смањен за око 10% (са 24 на 14%) а истовремено је удвостручено учешће најстаријег становништва, од 60 и више година, са 12% на 24%. Просечна старост становништва је 42,2 године, што спада у категорију дубоке демографске старости. Срећом, очекивано трајање живота за тек рођено мушко дете износи 71,6 годину, а за женско 76,8 година.

Депопулација и старење становништва најизраженији су у селима. Показатељи депопулације се континуирано повећавају и сужавају могућност за ревитализацију сеоских средина. Аутори су на основу уочених промена предложили низ мера и активности локалне самоуправе у развоју села Републике Србије.

У реферату „Анализа стања и правци развоја земљорадничког задругарства у Србији“, аутор М. Шеварлић је приказао анализу стања и дефинисао правце развоја земљорадничког задругарства у Србији, са предлогом активности и мера које у циљу реструктурирања земљорадничког задругарства треба да предузму задруге, задружни савези и држава. Аутор истиче да у пољопривреди Србије породична пољопривредна газдинства чине најбројније и најслабије организоване субјекте, који располажу највећим делом аграрних ресурса али су уситњени и неприпремљени за садашње и будуће утицаје глобализације и либерализације трговине пољопривредно-прехрамбеним производима. У том смислу задруге су најзначајнији облик удруживања и пословног организовања пољопривредника и житеља села, и то не само у пољопривреди, већ и у развоју неаграрних делатности „око пољопривреде“ (домаћа радиност, сеоски туризам итд.) и неопходно је да буду засноване на међународним задружним вредностима и принципима.

Нажалост, законима о претварању друштвене у друге облике својине (1991, 1992) задруге у правном промету нису могле слободно да располажу пољопривредним земљиштем и другом „својом“ имовином због чега су доведене у економски неравноправан положај, отежано су пословале па је због блокаде рачуна само у у периоду од 2009. до средине 2012. године извршен убрзан стечај 736 задруга, или 38%. Полазећи од чињенице да су земљорадничке задруге у Србији 1991. године располагале са 153.885 ха земљишта, а у 2013. године са 105.779 ха, аутор поставља питање где се изгубила разлика и зашто је око 28,5% још увек у друштвеној својини (није извршена њихова трансформација у задружну својину).

Допринос рада је указивање на потребу свестраније подршке развоју земљорадничког задругарства као моделу економско-социјалне одрживости породичних газдинстава у пољопривреди Србије, нужност реформе задружног законодавства у складу са европском задружном легислативом и системским

променама у привредном законодавству Србије, као и неопходност производно-економског и организационог реструктурирања земљорадничких задруга и трансформације садашњих задружних савеза у пословне асоцијације задруга и задругара. Посебно је истакнуто да земљорадничке задруге треба да имају већу државну подршку као привредни субјекти одрживог економског развоја у селима, преко јачања техничко технолошке опремљености, кадровске оспособљеност, мађусобне сарадње са другим задруга и задружним савезом. Неопходно је да се обједини деловање секторски и територијално организованих задружних савеза у национално јединствени задружни покрет у Србији и да се реafirмише деценијама запостављене сарадње са Међународним задружним савезом (МЗС) и Задружним савезом Европе (ЗСЕ).

Сматрамо да треба истаћи да је у књизи, осим радова, штампано и шест врло конструктивних дискусија са овог научног скупа, које такође са својим сугестијама и личним примерима представљају допринос побољшању перспектива развоја села. Свакако треба истаћи да је уредник ове књиге, академик Драган Шкорић, у жељи за што већим и бржим ефектом овог скупа, на крају књиге систематизовао закључке свих радова са овог скупа у виду аргументованих предлога мера и активности за унапређење пољопривреде и развоја села. Закључци су из оперативних разлога подељени у три групе: ОПШТИ – дугорочни, ПОСЕБНИ – краткорочни и КОНКРЕТНИ – оперативни. У свакој од наведених група налази се, метафорично схваћено, по 10 заповести-закључака. Искуство говори да су закључци учинковитији ако су конкретни и краћи и упућени на праву адресу. Примера има веома много. Ја ћу, ако ми дозволите, испричати једну анегдоту на ту тему.

Жале се трговци свињама кнезу Милошу да им Аустроугарска, у задње време, не плаћа за испоручене свиње. На питање шта су они предузели кажу да су све пробали и свима писали, чак и царском Двору, али вајде никако. Обећа им Кнез да ће да им помогне. И би тако. Не би задуго, паре стигоше. Дођу трговци да захвале Кнезу и упитају га за рецепт. Кнез им објасни: „То што сте ви писали није ни стигло где треба, а ја сам се директно обратио Фрањи овако: 'Драги побратиме Фрањо, кажи твојима да плате мојима, ако твоји не плате ја ћу рећи мојима да не плаћају твојима'. Када су различити чауши видели да ја Фрању називам побратим, а знају да би један другом очи извадили, одмах су депешу показали Фрањи. Чим је Фрања прочитао поруку, посао је завршен“. А није ваљда да ми немамо свога Фрању.

ДРАГАН ШКОРИЋ

Сведоци смо великих миграција са села у градове и иностранство које траје већ преко шест деценија. Сви покушаји да се ти процеси успоре у про-

теклих пет деценија били су безуспешни. Села брзо старе и празне се у неповрат. Младих је у селима све мање, а старих све више. Тужно стање у већини села Србије најбоље илуструје преко 50.000 празних кућа, преко 700 села у нестајању, преко 400.000 хектара плодњих њива у парлогу, преко 250.000 момака и преко 100.000 девојака у животном добу од 20 до 40 година који нису засновали породице.

У многим селима трошне, празне куће пропадају, њиве се не ору, пањаци и ливаде су пусте, воћњаке нема ко да негује и да сакупља њихове плодове, ретко се чује плач новорођендаци, све је више сахрана, нема вечерњих песама девојака и момака, удаје и женидбе су ретке. Ноћи су тихе, нема светла на прозорима кућа, не чује се лавез паса, штале и обори су празни, превладава туга, сета, жал и бол. Царује коров на њивама и шипражје на сваком кораку.

Шта учинити да се ово стање промени набоље? Има много посла за све људе добре воље и знања, а богома и за све структуре власти. Већ дуго недостају мудри потези.

Одбор за село САНУ, који је основан пре две године и неколико месеци, почео је да чини напоре да помогне да се ово стање промени набоље. Организовали смо више скупова и округлих столова на којима је расправљано о различитој проблематици, везаној за живот и рад на селу. И доношени закључци и предлози.

Почетком 2013. године договорили смо се са угледним нашим професорима Универзитета и научним радницима да одржимо један научни скуп на коме ће бити расправљано о важним темама које обухватају живот и рад на селу и развој пољопривреде. Свесни унапред да не можемо обухватити сву важну проблематику која је присутна, многе важне теме оставили смо за наредне скупове. Дводневни научни скуп под називом: „Перспективе развоја села“ одржан је 17. и 18. априла 2013. године у Свечаној сали САНУ. Овом приликом желим да се захвалим свим ауторима презентованих радова на великом труду и изнетим идејама како побољшати живот и рад на нашим селима. Истовремено желим да изразим и велику захвалност госпођи Вери Батина која је уложила много времена и труда у организацију овог научног скупа и припрему зборника радова.

Данас промовишемо зборник радова са научног скупа „Перспективе развоја села“.

Овај научни скуп имао је за циљ да осветли стање и проблеме у селима Србије, с посебним освртом на практичне могућности развоја сеоских средина и пољопривреде. Посебно напомињемо да је научни скуп имао акциони карактер и да су предавачи дали прелог краткорочних мера, као и средњорочна и дугорочна практична решења за унапређење модерног развоја српског села и пољопривреде.

Након одржавања овог научног скупа, а на основу изложених реферата, дискусија које су вођене и усвојених закључака, као и данашње презентације зборника, инсистираћемо на проналажењу оптималних решења која треба да зауставе даље пропадање села и пољопривреде, уз коришћење модерних технологија производње, рационално и обновљиво коришћење ресурса, нове аграрне и економске политике. Дакле, требало би дефинисати нове аграрне и социјалне реформе, које ће се разликовати од свих досадашњих по томе што треба да буду фокусиране на економске основе и модеран приступ ревитализацији села.

Од самог оснивања Одбора за село САНУ, на свим нашим скуповима инсистирали смо, и то ћемо даље чинити, да Скупштина Србије посвети једно целодневно заседање расправи о селу и пољопривреди и да се након тога донесе обавезујућа Резолуција о развоју села и пољопривреде, на основу које треба израдити дугорочну Стратегију о развоју села и пољопривреде. Немојмо понављати досадашње грешке да сваки новоизабрани Министар пољопривреде креће од почетка. Ових дана смо урадили реорганизацију Одбора за село САНУ, са циљем свеобухватног посматрања свих проблема који су присутни у селима и пољопривреди. Поред једног броја досадашњих чланова, сада у Одбору имамо стручњаке за просторно планирање, екологију, здравство, ратарство, повртарство, воћарство-виноградарство и етнологију. Сваки члан одбора имаће и своја специфична задужења.

Жеља нам је да у будућем раду Одбора систематски и плански разматрамо све важне проблеме везане за живот на селу и развој пољопривреде.

Током ове године наставили смо дистрибуцију водича: ЗАШТО И КАКО ФОРМИРАТИ ЗАДРУГЕ. Жеља нам је да до краја ове године водич стигне до сваког села у Србији. Посебна пажња биће посвећена помоћи при оснивању пилот-задруга.

Заједно са Рударско-геолошким факултетом организујемо округли сто од 8. до 10. маја у Луковској бањи, посвећен коришћењу извора геотермалних вода у развоју привреде у Србији и запошљавању.

Потрудићемо се да до краја ове године организујемо још два важна скупа:

- Здравствено стање становништва у сеоским срединама;
- Израда приручника „Како организовати породични бизнис у сеоским срединама“.

Желимо да сарађујемо са свима онима којима је стало да се побољшају услови живота и рада на селу, са посебном жељом да млади остају у селима, наравно, уз стварање услова за запошљавање и савремени начин живота. Да је то могуће показују напредна села поред туристичких центара и великих градова. За похвалу је да у одређеном броју села стасавају млади робни произвођачи, који постају носиоци развоја села и пољопривреде. Њих треба подржати плански: субвенцијама, повољним кредитима и низом других мера.



Србија треба да донесе дугорочни програм који ће гарантовати да се у сваком селу помогну млади брачни парови, који ће бити носиоци будућег развоја.

Да би село и пољопривреда напредовали, потребна нам је нова школована генерација младих произвођача, која ће уз перманентно образовање и достојне услове за живот мењати села на боље и стварати квалитетне производе конкурентне на домаћем и иностраном тржишту.



**Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Симе Марковића :** зборник радова са научног скупа одржаног 28. марта 2012. године / уредник Александар Костић. – Београд : Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, 2013

**Говорили:** проф. др Мира Радојевић  
доц. др Небојша Икодиновић  
дописни члан Александар Костић

У Београду, уторак 22. април 2014. у 13 часова

## ПОВРАТАК ИЗ ЗАБОРАВА

Мало би људи, данас, у Србији, умело одговорити да је Сима Марковић био даровити шумадијски, крагујевачки, изданак, који је у првом делу прошлог века био на високим београдским школама, даровит математичар чија је научна каријера престала, јер се прикључио комунистима, стигао високо, отишао у коминтерновско руководство, московско, тамо на стаљинистички начин убијен, а четири године касније, у рату, партизански вођа се распитивао где је Сима Марковић, шта ради... Нису, дакле, ни пре седамдесетак година знали како је нестао сарадник Мике Аласа и Милутина Миланковића, математике доктор, теоријски мислилац, човек без трага, неправедно загуљен.

Све тако до зборника научних радова Одељења друштвених наука, једног у низу што је покренут под руковођењем академика Михаила Марковића. Како се, метафорично речено, заслужни и трагични Сима Марковић вратио међу нас, говориће проф. др Мира Радојевић, доц. др Небојша Икодиновић и дописни члан Александар Костић, уредник зборника *Сима Марковић*.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

## МИРА РАДОЈЕВИЋ

У историји српског народа премногo је значајних историјских личности несталих из колективног сећања нације, заборављених или пак упамћених на основу искривљених представа, које не одговарају њиховој стварној улози. Сима Марковић, доктор математичких наука, социјалдемократа, потом један од оснивача Комунистичке партије Југославије, њен идеолог и жртва стаљинистичких чистки, данас је, на пример, углавном само једно од имена несталих у прошлости. Истовремено, неколико генерација оних који су историју учили једино из школских уџбеника и идеолошки спутане историографије познавало га је пре свега као вођу такозване десне фракције у редовима комуниста, прокаженог због заступања ставова противних чувеној „партијској линији“ и других „кривица“, одређиваних према мерилима револуционарног покрета. Извесне корекције у тој преовлађујућој слици унете су тек почетком 80-их година, када је започело озбиљније истраживање односа КПЈ према националном питању, а уједно с тим и публикување најважнијих политичких радова Симе Марковића. Истовремено, научној јавности постали су познатији и други истакнути комунисти, чије је деловање деценијама било непознато, у складу са недопустиво дугим превасходним интересовањем за личност Јосипа Броза и политичку потребу да сви други партијски прваци остану у његовој сенци. И поред тога, политичке идеје и деловање Симе Марковића још увек нису целовито истражени, нити је написана његова потпуна биографија. Мада је тај недостатак и велики и важан, историчаре барем донекле правда то што су непрестано суочени како с обиљем неистражених проблема из давније прошлости, тако и са све већим бројем оних које је наметнуло савремено доба. Осим тога, проучавање Симе Марковића помало плаши због неизвесности крајњег истраживачког исхода, све до његовог трагичног нестанка у Совјетској Русији.

Због свих ових разлога, овај зборник радова умногоме задовољава интересовање више научних дисциплина за свеукупну мисао и делатност Симе Марковића. Својим појединачним прилозима у писању зборника учествовали су историчари, социолози, психолози, филозофи, правници, политиколози, економисти, математичари, публицисти... Захваљујући таквом уредничком приступу и структури зборника, састављен је својеврсни научни мозаик, чијим су садржајем и квалитетом попуњене многе досадашње празнине у познавању математичке, филозофске и политичке мисли и доприноса Симе Марковића, као и његовог места у историји идеје комунизма. Освојена сазнања не можемо сматрати коначним нити довољно заокруженим, али су она несумњиво драгоценца.

Најпре, донета је нова, делом непозната фактографија, којој припадају многи детаљи из приватног, научног и политичког живота Симе Марковића.

Уносећи је у своје радове, колеге научници су уједно указали на њено порекло, односно на архивске фондове и збирке у којима су је пронашли, те на друге изворе историографских и других обавештења. С друге стране, анализирајући је, отворили су бројна истраживачка питања и углове проучавања. Све заједно пружило је будућим истраживачима не само поуздан основ за даљи напредак, него и путоказ, чији би резултат могла да буде и опсежна биографија Симе Марковића. Управо због тога, подсећајући се речи академика Милорада Екмечића, који је у једном свом чланку написао „ако се неће све знати, више ће се видети“, можемо рећи да, читајући овај зборник, нисмо сазнали све што би требало знати, али да је оно што смо њиме добили далеко више од онога чиме је располагала досадашња наука. Тим добитима припада и уверење да се Сима Марковић неће лако „предати“ ниједној од наших научних дисциплина, будући да су за разумевање његове појаве и рада нужни удружени напори више њих.

Говорећи из угла историографије, њених метода, потреба и запитаности, истакла бих неколико кључних питања и могућих закључака. На првом месту, колико је Сима Марковић био типичан, а колико различит од других припадника српске интелектуалне елите. Рођен у Крагујевцу, граду који су, осим других великих историјских збивања, обележили социјалистичко „црвено барјаче“ и учење Светозара Марковића, при томе у радикалској, интелектуално обдареној породици и у малој српској краљевини, у којој се од политике није успевало а ни желело побећи, није могао да избегне судбину готово свих младих људи. За разлику, међутим, од већине која се – нестрпљива да чека остварење социјалистичких тежњи, окретала радикализму или грађанској левици, Сима Марковић је себе пронашао у левичарским идејама. Значајан утицај имало је и то што су групе његових истомишљеника, верне социјалистичким уверењима и интернационализму, превиђале несрећну међународну позицију српске нације, њену подељеност између више господара, тежњу за ослобођењем и уједињењем, место на путу немачког продора на Исток. Овакве искључивости оснажене су по завршетку Првог светског рата, у времену многих преиспитивања, разочараности, социјалних проблема, продора болшевизма и његових опојних илузија да се демократијом не могу осигурати услови у којима ће се људи рађати равноправни пред животом. У таквим околностима Сима Марковић је, попут једног мањег дела млађих српских интелектуалаца, социјални моменат ставио испред националног, због чега, ако већ о њему говоримо као о вишеструкој жртви, не можемо заборавити да је његово комунистичко осећање надвладало национално. Отуда је и могао да занемари страдање српске нације током последњег у низу њених ослободилачких ратова, да с огорченом нетрпељивошћу говори о српској буржоазији, а југословенску државу посматра као вештачку творевину и производ рата, истичући како је његова права отаџбина Совјетска Русија. Сасвим неочекивано

за неког коме је Никола Пашић био крштени кум и чији је отац страдао због демократизма. Управо зато могли бисмо рећи да је најпре био жртва сопствених заблуда, имун на судбину коју је идеологија за коју се определио наменила Србима и држави коју су створили. У тој заблуди није био једини. Говорећи о сличним појавама, један је његов савременик наглашавао како је српски народ сваких десетак година опијан другим илузијама и идеологијама, међу њима и југословенском, све док није заборавио вредности којима се руководио у најтежим данима своје историје и заставе под којима се борио и гинуо. Тако се и брат од стрица Симе Марковића, професор Правног факултета Божидар Марковић, један од највећих присталица југословенства међу Србима, пред крај живота, у Њујорку 1946. године, морао вратити српским националним осећањима.

Други моменат који би требало нагласити у покушају сагледавања појаве Симе Марковића тиче се његове краткотрајне подељености између науке и политике. Последњих деценија XIX и почетком XX века било је доиста мало српских научника који се нису борили са истим проблемом. Поједини од њих и своје су научне послове доживљавали као део националног ангажовања, верујући да доприносе напретку друштва и државе. Ипак, чезнули су за добом када ће, као Јован Жујовић или Павле Поповић, моћи да се свим својим интелектуалним бићем посвете научним истраживањима. Сима Марковић се зарад политичког ангажмана одрекао математичке науке, бавећи се теоријско-идеолошким расправама и партијском праксом. Непознато нам је колики је траг разрешење ове дилеме оставило у једном од најталентованијих ученика Михајла Петровића Аласа. Оно што је сигурно свакако је то да је снага његовог интелекта, из које је проистицао и један слободан дух – без обзира на комунистичку веру – одбијала да се у свему покорава директивама и крутој дисциплини. Интелектуално моћан, постао је „друг 1“, остајући страстан полемичар, толико јак да је 20-их година могао да доминира у КПЈ и, иако члан мале, после „Обзнане“ малтене безначајне партије, буде изабран у врхове Коминтерне, водећи у њеним оквирима полемичке дискусије са чувеним Зиновјевим и потоњим диктатором Стаљином. Због тога не треба да изненађује што је, по цену разлаза са партијским и идеолошким саборцима, остајао доследан оцени политичке ситуације као нереволуционарне, уставном концепту решења југословенског националног питања, аутономистичким облицима његовог превазилажења, односу према националним покретима у земљи, позитивном ставу према опстанку југословенске државе... У таквим су се размишљањима напокон и налазили узроци због којих је као левичар проглашен највећим, најважнијим десничарем у политичкој идеји и пракси Комунистичке партије Југославије.

У светлу поновног преиспитивања радничког покрета у Југославији и његове комунистичке авангарде историчари и још више публицисти посебну

су пажњу обратили на могућу улогу Јосипа Броза Тита у осуди Симе Марковића и његовом погубљењу током завршних стаљинистичких чистки крајем 30-их година. Мада ово питање не можемо сматрати довољно проученим, неопходно је нагласити да се Титово устоличење на месту првог човека КПЈ временски подударило са егзекуцијама последњих представника оних који су је основали и који су се од нових вођа, такозваних „кадровика“, образованих и васпитаваних у казнионама, а беспоговорно послушних према налозима из Москве, разликовали по свом дугом стажу у левичарском покрету, често универзитетским знањима, жељи да о најзначајнијим питањима слободно расправљају. У исто време, њиховим је нестанком у партији коју су створили утицај српских комуниста био све мањи. У том контексту трагедија Симе Марковића доиста се може повезати са сменом на врху КПЈ. Ипак, не би требало пренебрегнути да је том страшном крају његовог живота претходило дуги период неслагања са Коминтерном и самим Стаљином, који неистомисљеницима није праштао ни мање погрешке од оних које су обележиле комунистички стаж Симе Марковића.

Размишљање над тих неколико значајнијих питања ствара уверење да наставак проучавања живота и рада Симе Марковића, темељен на до сада прикупљеним сазнањима, а овом зборнику понајвише, има више разлога. На првом месту он то завређује самом својом појавом, богатством и сложеношћу научне и политичке мисли, улогом у југословенском и светском комунистичком покрету. Уједно с тим, његова је делатност неопходна у разумевању историје КПЈ, њених политичких подела, расправа о суштинским проблемима југословенске државе, унутрашњих борби за власт и место у Коминтерниној хијерархији. Изузетно важним чини се и то што су живот Симе Марковића, његове идеје и његове заблуде карактеристичне за несналажење српске интелектуалне елите након завршетка Великог рата. Најпоследње, незаобилазан су саставни чинилац националних и политичких стрампутица које су обележиле српску историју после 1918. године, изазивајући трагичне последице чији завршетак још увек не видимо, иако са страхом наслућујемо.

#### НЕБОЛША ИКОДИНОВИЋ

Математичка каријера Симе Марковића (1888–1939) није дуго трајала (неколико година пре Првог светског рата и пар година после рата), али је за доба у којем је живео била значајна судећи по томе да ју је претежно обележио утицај једног од најважнијих српских математичара, Михаила Петровића Аласа. У научном смислу Сима Марковић припада тзв. Београдској математичкој школи, тј. групи математичара који су докторирали код Михаила Петровића и бавили се сличном проблематиком као и он, односно диференцијалним

једначинама и класичном математичком анализом. Поред тога, Марковић се активно бавио и најактуелнијим питањима наставе математике која је у Србију донео Михаило Петровић као члан Међународне комисије за математичку наставу, основане у Риму 1908. године на Светском конгресу математичара.<sup>1</sup>

Целокупно научно стваралаштво Симе Марковића као математичара садржано је у његовој докторској дисертацији под насловом *Oйшша Riccati-eva једначина првог реда*, одбрањеној 1913. године и штампаној годину дана касније,<sup>2</sup> пред сам почетак Првог светског рата. После тезе Младена Берића из 1912. године, Марковићева теза је друга по реду из области математичких наука одбрањена у Србији. Дисертација се директно ослања на Петровићеве радове. Најважније резултате своје дисертације објавио је након рата, 1919. године у часопису Југословенске академије знаности и уметности, под насловом *О једначини  $y' + y^2 = w(x)$* . Убрзо након објављивања овог чланка Сима Марковић потпуно престаје са научно-истраживачким радом у области математике и сасвим се посвећује политици и Комунистичкој партији Југославије.

Са данашњег становишта, посебно су занимљиви и значајни ставови Симе Марковића о методици наставе математике и прилози које је оставио за собом – неколико чланака и четири уџбеника. Ако за мерило узмемо оригиналност и иновативност, свакако треба издвојити чланак „Против оцена“, објављен у листу *Наславник* 1914. године, и опширан есеј „О покрету за реформу математичке наставе“, штампан у *Гласнику Југословенског професорског друштва* 1931. године. Право освежење у математичкој литератури тога доба представљали су његови уџбеници из аритметике, за први и други разред средње школе, и алгебре, за трећи и четврти разред, које је штампао Геца Кон 1920. године. Марковићев погледи на методику наставе математике, али и на образовање и васпитање уопште, најпотпуније се могу сагледати заједно са његовим осталим друштвено-политичким ставовима<sup>3</sup> при чему се никако не смеју занемарити и његова лична настојања да себе изгради као широко образованог интелектуалца упућеног у најактуелнија збивања на светском нивоу. Одлично је говорио четири светска језика: немачки, енглески, руски и француски. Занимале су га књижевност, филозофија, психоанализа, хемија, физика, музика итд. Сима Марковић је, по речима многих својих са-

<sup>1</sup> Комисију су чинили најпознатији представници тадашње савремене математике и они су били њени најактивнији чланови. Задатак комисије је био да проучи програме и методе наставе математике у средњим школама разних земаља. Касније је тај програм проширен на све школе, ниже, више и стручне.

<sup>2</sup> Дигитална копија дисертације Симе Марковића налази се у Виртуелној библиотеци Математичког факултета (<http://elibrary.matf.bg.ac.rs>).

<sup>3</sup> Детаљан приказ ставова Симе Марковића дат је у зборнику радова са научног скупа „Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Симе Марковића“ који је издала Српска академија наука и уметности 2013. године.



временика, био један од најобразованијих људи које су имали прилике да сретну. То потврђују и Марковићеве бројне публикације из различитих области: *Теорија релативности: популарно-научна скица* (Геца Кон, 1924), *Из науке и филозофије* (Геца Кон 1924), *Ајнштајнова теорија релативности* (Српски књижевни гласник, 1929), *Принцип каузалности и модерна физика*<sup>4</sup> (Геца Кон 1935), *Прилози дијалектичко-материјалистичкој критици Кантове филозофије* (Књижара Скерлић, 1936).

Све своје таленте Сима Марковић је испољио још током школских дана у Крагујевачкој гимназији као изузетно добар ученик. На матурском испиту,<sup>5</sup> 1907. године, упознао је Михаила Петровића који је одмах уочио његов дар за математику и препоручио му да студира математику. Марковић је предлог прихватио (одустајући од студија технике) и исте године уписао Филозофски факултет у Београду.<sup>6</sup>

Студије је завршио 1911. године и одмах потом се запослио као суплент (наставник приправник) у Трећој београдској гимназији. Паралелно са радом у школи, Сима Марковић помаже Михаилу Петровићу у извођењу наставе и почиње да се бави научно-истраживачким радом. Поред Петровићевих радова из области теорије обичних диференцијалних једначина, проучава и радове чувених математичара из тада престижне француске математичке школе, као што су Поенкаре, Пикар и други. Тезу под насловом *Oйшша Riccati-ева једначина првог реда* писао је током 1912. и 1913. године под руководством Михаила Петровића и одбранио је јуна 1913. године пред комисијом чији су чланови били Михаило Петровић и Милутин Миланковић. Дисертација је написана на 86 страна и састоји се из Увода и четири поглавља: Трансформације, Квалитативна интеграција, Приближна интеграција и Механичка интеграција. Марковић се бавио специјалном врстом диференцијалних једначина које су у то време доста проучаване и са теоријског и са практичног становишта, што он и истиче у уводу свога рада: „У Аналитичкој Теорији Диференцијалних једначина Riccati-ева једначина игра врло значајну улогу, као што то показују многобројни радови Poincaré-a, Painlevé-a, Picard-a, Goursat-a, Appel-a, М. Петровића итд. Осим тога, на њу се често наилази и у разноврсним проблемима у Геометрији, Механици, Физици и Хемији.“ Како се у општем случају не може експлицитно наћи решење ове врсте једначина, Марковић је посредно испитивао важне особине решења користећи методе математичке анализе. Поред тога, бавио

<sup>4</sup> <http://elibrary.matf.bg.ac.rs>

<sup>5</sup> У то доба, матурски испит се полагао пред комисијом коју су сачињавали универзитетски професори, изасланици министра просвете.

<sup>6</sup> Две године пре доласка Симе Марковића на студије математике, Велика школа прераста у Београдски универзитет. У то време математику на Филозофском факултету предају Михаило Петровић и Богдан Гавриловић.

се и проблемима одређивања функција које апроксимирају решење Рикатијеве једначине, као и у то време актуелном механичком интеграцијом.

Марковићева дисертација је штампана 1914. године у Државној штампарији Краљевине Србије. Исте године, Сима Марковић је положио професорски испит и објавио помало провокативни чланак „Против оцена“. У њему се залаже за укидање „тримесечних“ оцена које „само оптерећују рад наставника, продубљују јаз између ученика и наставника и међу ђацима изазивају суревњивост, завист, чак мржњу“. Уместо бројчаног оцењивања (од 1 до 5) предлаже редовно описно оцењивање којим би наставник детаљно извештавао о постигнутим резултатима ученика. Сматра да је довољно да наставник, на основу општег утиска који је ђак оставио на њега током године, на крају саопшти да ли он прелази у наредни разред или мора додатно да полаже испит из недовољно савладаних предмета или пак треба да понавља разред. Чланак завршава речима: „Није ми била намера да у овом чланку исцрпем питање о коме сам говорио. Хтео сам само да маркирам своје гледиште, остављајући да га још допуним и поткрепим у току дискусије које ће се држим отворити у *Наставнику* поводом овог интересантног питања.“ Ипак, дискусија по овом питању није отворена. Почео је Први светски рат.

По окончању рата, полако се обнављају педагошке и научне активности у Србији. Сима Марковић почиње да ради као професор Друге београдске гимназије и у исто време држи вежбе из теорије комплексних функција код Михаила Петровића. Враћа се својим научним истраживањима и објављује рад „О једначини  $y' + y^2 = w(x)$ “.<sup>7</sup> У то време, Михаило Петровић је заједно са Младеном Берићем упутио захтев за избор једног доцента за теоријску математику. Захтев је усвојен и расписан је конкурс на који се једини пријављује Сима Марковић. На основу позитивног реферата који су потписали Петровић и Берић, изабран је за доцента почетком 1920. године. Нема поузданих информација да ли је икада донет указ о његовом постављењу, али је убрзо након избора, по доношењу *Обзнане*,<sup>8</sup> Сими Марковићу забрањен рад на Универзитету. Нешто пре ове забране, математичко друштво је било задужило Симу Марковића да на професорском збору 1920. године извести о покрету за реформу математичке наставе у нашој земљи.<sup>9</sup> Марковић је при-

<sup>7</sup> Питања којима се бави у раду слична су онима из тезе: испитивања нула, екстремних вредности и асимптотског понашања решења једначина датог типа.

<sup>8</sup> *Обзнана* је назив за одлуку државног врха Краљевине СХС да 29. децембра 1920. године забрани рад Комунистичке партије Југославије.

<sup>9</sup> Реч је реформи коју је покренула Међународна комисија за математичку наставу у којој је представник Србије био Михаило Петровић. Последње заседање комисије одржано је у Паризу 1914. године и на њему је Петровић известио да „... су политички догађаји сметали извршењу пројекта. Образована је комисија, која је израдила план за математичку наставу; вероватно је, да ће се тај план ускоро и остварити, и тога ради мораће се извршити редукација досадашњег наставног градива“. Петровићев чланак о реформи се може наћи у дигиталној копији *Просветиног гласника* из 1913. године (<http://ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/1999/prosvetni-glasnik-1913>).

премио обиман реферат који на збору није био прочитан „због оскудице у времену“, нити касније објављен као што је планирано. Како реферат није изгубио своју актуелност и поред извесних промена у настави од тог доба, Сима Марковић га објављује у *Гласнику*, једанаест година касније, 1931. године. У реферату је доста критикован дотадашњи школски систем заједно са наставом математике, али су понуђена и конкретна решења и иновације. „Како је модеран реформни покрет обухватио цео културни свет“, Марковић је сматрао да је наша индиферентност према покрету недопустива. У чланку је јасно истакао главне идеје реформног покрета и указао на начине на које је потребно садржину и форму тадашње наставе изменити у духу тих идеја. Рад се састоји из пет делова: Наставно градиво, Распоред и обрада наставног градива, Историјски елемент у настави, Уџбеници и Спровођење реформе у нас. Издајамо само неке делове рада који се и данас могу сврстати у начела модерне наставе математике:

- Наставу треба ослободити непотребног терета који чине архаизми, гломазна и неприменљива рачунања, и уместо њих увести садржаје који су у духу савремених педагошких захтева и актуелних математичких тема. Све гране математике (пре свега је мислио на алгебру и геометрију) треба испреплитати међусобно тако да остављају утисак једне хармоничне целине.
- Све више треба обраћати пажњу на логичко мишљење и логичко исказивање мисли. Прецизност и концизност у мишљењу и исказивању мисли, то су две сјајне особине људског духа, које више него иједна наука развија математика; зато и у најстаријим разредима средње школе треба особиту пажњу обратити неговању тих драгоцених особина. Деца треба да се извежбају и оспособе да усмено, брзо и тачно решавају све проблеме са којима се сусрећу у свакодневном животу.
- Није довољно да деца само виде; потребно је – то захтева и дечја физиологија и дечја психологија – да деца раде, експериментирају. То је суштина лабораторне методе, која резимира све добре стране свих осталих метода не само у математичкој настави него и у настави осталих природних наука. Радећи, деца са највећим интересовањем размишљају о ономе што раде и сва њихова пажња је концентрисана на то. Зато су знања стечена на тај начин најјаснија, најдубља и најтрајнија. Децу треба припремити, да осете потребу за одређеним доказом и предосете истину која ће доказом бити потврђена.
- Уџбеници не смеју бити догматични и суви. Они морају бити написани простим, лаким и живим стилем. Графичке илустрације, којима треба да буду украшени, изазиваће интересовање и привлачиће ученичку пажњу.

- Као што ембрионални развитак једне индивидуе резимира у једном врло кратком времену целу историју њених предака, изгледа да је тако и са развитком духа. Наставник треба да проведе ученика кроз све етапе кроз које су прошли његови преци; брже али не прескачући при томе ни једну од тих етапа.
- Ученицима треба што чешће давати разне занимљиве проблеме, привидне парадоксе основане на разним вицецима, треба их упознати и са неким математичким играма. Тај забавни елеменат оживљава наставу, придобија љубав ученика према математици и зато се он у настави никако не сме заборавити.

Део својих предлога Сима Марковић је реализовао као аутор четири уџбеника за средњу школу, из аритметике за прва два разреда и из алгебре за последња два. То су уџбеници писани за ученике од једанаесте до петнаесте године старости. Сва четири уџбеника штампао је Геца Кон и сва четири су изашла 1920. године. На сваком од уџбеника истакнуто је да су рађени по узору на Borel-а и друге писце. Писани су течним језиком, са много примера за вежбање и понављање.

Испоставило се да је 1920. година била преломна у његовом животу. Политика постаје доминантна, и његова математичка активност скоро потпуно се гаси. Да је још увек размишљао о математици види се из његове књиге *Прилози дијалектичко-материјалистичкој критики Кантове филозофије* у којој најављује рад о теорији математичког сазнања. Тај рад никада није написао.

#### АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

Ретке су личности које су деловале на политичкој сцени Србије и Југославије и чија судбина у кондензованом облику осликава судбину и заблуде српског народа и државе у последњих осамдесет година. Сима Марковић, интелектуалац и политичар нетипичног кова, свакако је једна од таквих личности. Стога је зборник посвећен Сими Марковићу не само покушај да се делатност овог политичара осветли из данашње перспективе и историјског искуства већ и покушај да се историја Србије XX века сагледа из другачијег, идеолошки непристрасног угла.

Зборник који је пред нама садржи 20 радова изложених на научном скупу „Друштвено-политичка и научна мисао Симе Марковића“ који је одржан 4. марта 2012. године у Српској академији наука и уметности у оквиру циклуса „Друштвена и политичка мисао у Србији XIX и XX века“. Овај циклус је пре двадесетак година покренуо академик Михајло Марковић који је био

и иницијатор скупа посвећеног Сими Марковићу. Нажалост, академик Марковић није дочекао реализацију овог скупа.

Биографија Симе Марковића захвата лук од академских почетака, преко политичког ангажмана у оквиру КПЈ и Коминтерне, до трагичног краја 1939. године. По образовању математичар, сарадник Михајла Петровића Аласа, Сима Марковић 1919. године бива изабран за доцента на Филозофском факултету Универзитета у Београду, да би његова академска каријера била окончана 1920. године, када је због свог политичког ангажовања удаљен са Универзитета. Био је изузетно талентован математичар и нема сумње да би, да је његов животни пут остао у академским оквирима, дао значајан научни допринос.

Почетком 1920. године Сима Марковић постаје члан Комунистичке партије Југославије, а на Другом конгресу КПЈ у Вуковару, бива изабран за њеног секретара. За члана Извршног комитета Треће комунистичке интернационале (Коминтерне) изабран је у Москви 1921. године. Због својих ставова у вези са националним питањем избачен је из Партије 1929. године, да би 1935. године отишао у Совјетски Савез где је поново примљен у Партију. Запошљава се у Филозофском институту Академије наука СССР-а, а 1938. године бива ухапшен под оптужбом да је припадао десно-троцкистичкој организацији и да је сарађивао са британском обавештајном службом. Осуђен је на смрт и стрељан априла 1939. године. Рехабилитован је одлуком Врховног суда СССР 1958. године.

Биографија Симе Марковића наоко је слична многим биографијама комуниста из тридесетих година прошлог века који су страдали у Стаљиновим чисткама. Међутим, његова судбина садржи поруке и поуке које би у садашњем времену требало пажљиво размотрити јер се кроз њу назире другачија слика основних токова новије српске историје. Указује нам се шири хоризонт политичких збивања на овим просторима током XX века, наводећи нас на узнемиријући закључак да су кључни догађаји током последњих осамдесет година били део ширих, доследно спровођених геостратешких циљева, најчешће супротстављених интересима српског народа и државе. У другој половини XX века идеолошки оквири наметали су не само упрошћену, већ у великој мери искривљену слику новије историје, а посебно новије српске историје. Међутим, корени оваквог стања много су дубљи и не могу се разумети пуким разматрањем фактографије једног историјског низа чије су чворне тачке по правилу имале другачији смисао од оног који је декларативно промовисан, а коме се, искрено или због опуртунизма, беспоговорно приклањао део српске политичке и културне елите.

Грађански рат који је почео деведесетих година прошлог века на тренутак је, за онога ко је хтео да види, оголио суштину једне доследне политике чији почеци манифестно сежу до краја Првог светског рата и стварања

Југославије. Крвави сукоб је разгрнуо је не само на суштину политичког и идеолошког оквира који је трајао више од пола века већ је указао на то да тај оквир није био унутрашње питање уређења Југославије. Био је, то сада знамо, део глобалних геостратешких токова у чијем центру се на овим просторима налазила Србија.

Суштина разилажења Симе Марковића са политиком КПЈ и Коминтерне била је у приступу решавања националног питања. Став Коминтерне према Југославији био је јасан – у питању је вештачка версајска творевина настала у интересу империјалних сила у којој великосрпска буржоазија угњетава поробљене народе, а нарочито Хрвате и Словенце. Декларативно, циљ револуционарне борбе био је решавање националног питања кроз самоопредељење народа подјармљених и експлоатисаних од стране великосрпске буржоазије.

Насупрот оваквом ставу, Марковић је сматрао да је национално питање демократско питање и да га треба решавати у оквиру парламентарних институција. Био је за очување Југославије устројене на другачијим принципима, сматрајући да би „покрајинске аутономије, на подлози најпуније демократије, биле најбоље решење уставног питања, решење које би потпуно могло задовољити све нације и националне мањине које су изјавиле жељу да остану у државној заједници“.

У овој тачки разилажења са политиком Коминтерне назире се не само разлог трагедије Симе Марковића већ и логика историјског тока на овим просторима. Посматрано са дистанце од скоро осамдесет година видимо да суштина политике Коминтерне према Југославији није била у револуционарној борби и ослобађању „подјармљених народа“ већ у уништењу Југославије и опасним намерама према Србији и српском народу. Заоденуто у оквире ослобођења народа „угњетених од стране српске буржоазије“, разбијање Југославије имало је само привид виших револуционарних циљева. Суштина је била у разбијању српског националног простора и наметању историјске кривице, не само српској буржоазији већ и српском народу.

Програмска начела Коминтерне, када је реч о Југославији, добијају јасне обресе у закључцима IV Конгреса КПЈ одржаног октобра 1928. године у Дрездену. У тим закључцима наглашена је тежња да се разбијањем Југославије српски простор ограничи на предкумановску Србију и тиме пониште резултати балканских ратова и Првог светског рата. Стога није наодмет подсетити се неких од кључних закључака Дрезденског конгреса.

Под насловом „Борба за водећу улогу у покретима угњетених нација“ у закључцима Конгреса наводи се да парола КПЈ о самоопредељењу до отцепљења значи „[...] најпотпуније помагање свију акција маса које воде ка образовању **независне Хрватске**“ (подвучено у оригиналу). Затим, „Партија ће најпотпуније помагати све акције маса које воде к образовању независне **Црне Горе**“ (подвучено у оригиналу). Када је у питању Македонија „Партија

изјављује солидарност револуционарних радника и сељака осталих нација Југославије, а пре свега Србије, [...] с ВМРО (об) и позива радничку класу да свестрано помаже **борбу за независну и уједињену Македонију**“ (подвучено у оригиналу). Наговештава се и Велика Албанија – „Партија изјављује солидарност револуционарних радника и сељака осталих нација Југославије, а пре свега Србије, с албанским национално-револуционарним покретом у лицу **Косовског комитета** и позива радничку класу да свестрано помаже борбу раскомаданог и угњетеног албанског народа за **независну и уједињену Албанију**“ (подвучено у оригиналу). И даље, „Тежња за независношћу Словеније дубоко је усађена у масама [...]“ и Партија ће „истичући [...] паролу **независне Словеније** [...] правилно одговорити тежњама широких маса словеначког народа“ (подвучено у оригиналу). Нису заборављене ни мањине у Војводини – „Признајући **мађарској** националној мањини у Северној Војводини **право на отцепљење** и борећи се против свију врста националног угњетавања над војвођанским Мађарима и Немцима [...] они своје ослобођење могу очекивати само од [...] заједничке борбе с радницима и сељацима осталих угњетених нација [...]“ (подвучено у оригиналу).

Упадљиво је да се у овим закључцима не помиње српска држава, нити се прецизира простор који би требало да заузима Србија. Када се створе националне државе за које се залажу КПЈ и Коминтерна и националне мањине у Војводини остваре право на самоопредељење, Србија бива сведена на територију окупиране Србије током Другог светског рата. Приметимо да је највећи број закључака са Дрезденског конгреса реалност у којој данас живимо.

На овим просторима политичка збивања никада нису била локалног карактера и никада нису по свом временском домету била краткорочна. Интереси великих сила, пројектовани на дневнополитичка догађања у Србији, по правилу су били супротстављени српским интересима, чак и онда када је изгледало да су усаглашени. Нажалост, српска политичка и интелектуална елита није уложила озбиљније напоре у сагледавање ширине пресека српских интереса и интереса великих сила. Закупљена дневнополитичким надметањима чији домет не сеже дубоко у времену и простору, ако игде досеже, политичка елита је тумарала странпутицама без јасне визије дугорочних циљева за које јој се ваља борити. Лишена сваког морала, културе и визије, у неколико наврата довела је Србију на саму ивицу опстанка.

Сима Марковић није био политичар у правом смислу те речи. Био је интелектуалац који је политиком почео да се бави из осећања правде и праведности, дубоко уверен да је политичке циљеве могуће остварити кроз рационалну, такорећи академску расправу, у којој би снага аргумената била одлучујући чинилац политичког одлучивања. Чини се да никада није до краја схватио да су у политици племенита начела најчешће декларативног и пропагандног карактера, а да је суштина политичке борбе у другачијем координатном систему

вредности и циљева. Ако је то и схватио, није желео или није умео да се том и таквом устројству политичке делатности прилагоди и да на њега приста-не. У окружењу у којем се одиграла његова политичка делатност у окви-рима КПЈ и Коминтерне, то је неминовно водило сукобима, отпадништву и трагичном крају.

Посматрано из данашње перспективе, Сима Марковић остаје трагична фигура у времену које је одредило многа будућа кретања на овим просторима и у великој мери довело до трагедије с краја прошлог века. Али, за разлику од већине српских политичара, њему се не могу пребацити ни површност ни неморал, нити претпостављање личне користи општем добру. Био је интелектуалац који је своје ставове о националном питању заступао и бранио аргумен-тима цивилизованог политичара демократских уверења. У револуционарном окружењу у којем су револуција, правда и слобода биле тек пропагандне па-роле, а геостратешки интереси и власт суштина, његови аргументи не само да нису имали тежину, већ су га неповратно одредили као фракционаша ко-ји у таквом окружењу представља сметњу коју треба отклонити.

Без разумевања разлога због којих је дошло до размимоилажења Симе Марковића са политиком КПЈ и Коминтерне, без темељне анализе закључака Дрезденског конгреса, без разумевања доследности политичких одлука на овим просторима у последњих седамдесет година, без увида у дубље исто-ријске вертикале интереса великих сила, не можемо разумети ни садашњи тренутак српске историје. Зато нам он понекад изгледа парадоксалан. Која је то природа историјске спирале у којој се сусрећу интереси Коминтерне двадесетих година прошлог века и западних сила и њихове војне алијасе се-дамдесет година касније? Историјске вертикале су дубље но што слутимо. Њи-хове координате су топографски померљиве али правци остају константни.

И зато, да бисмо разумели време у коме живимо, историји на овим про-сторима треба приступити без предрасуда и фалсификовања, размотрити је у широком временском опсегу без идеолошке мрене. Ако су бар делом до-принели оваквом сагледавању новије српске историје, скуп посвећен Сими Марковићу и зборник који је пред нама испунили су своју сврху.



## **Дан Библиотеке САНУ**

**Трибина Библиотеке САНУ.** Год. 1, бр. 1 / уредник Миро Вуксановић. – Београд : САНУ, 2013

и

**Трибина Библиотеке САНУ.** Год. 2, бр. 2 / уредник Миро Вуксановић. – Београд : САНУ, 2014

**Говорили:** академик Љубиша Ракић, потпредседник САНУ  
дописни члан Миро Вуксановић, управник  
академик Нада Милошевић-Ђорђевић  
академик Предраг Пипер

У Београду, уторак 6. мај 2014. у 13 часова

## **ДАН БИБЛИОТЕКЕ И ПРВА ГОДИШТА *Трибине***

Обележавамо Дан Библиотеке САНУ и излазак прва два броја њеног годишњака са приказима књига и научних зборника, с текстовима изговореним на трибини која траје од 1991. године, с првим уредником Никшом Стипчевићем.

Неопходно је, у оваквим свечаностима, што сажетије, поновити познате податке, јер понекад превидимо и оно што нам је близу. Библиотека САНУ, зачета 1842, има милион и по књига и других публикација. У оваквим кућама то се свакодневно мења и расте. Средишна је српска научна установа у својој делатности. Размењује наша издања с неколико стотина академија и осталих националних установа у иностранству. Зато у њој преовлађују књиге на страним језицима, а потом ретка издања, легати, спомен-собе, предмети познатих академика. Поклоне добија од чланова Академије и њихових наследника. Има

сталне дародавце. У последњих неколико година Службени гласник и Завод за уџбенике поклањају сва своја издања. Тако настаје још једна задужбина.

Библиотека има више од две хиљаде чланова, цео дан отворену читаоницу, стручњаке који говоре тридесетак језика. Законом је Библиотека САНУ од 2011, са Народном, Универзитетском и Матичином, одређена за једног од носилаца јединственог библиотечко-информационог система у Републици. Недавно је укључена у пројекат Виртуелна библиотека Србије, у COBISS, у стварање милионског електронског каталога, где се књига обрађује на једном месту, а подаци су доступни где год ради интернет. У кратком времену, у тај систем је већ унела 16.000 записа који су претраживи на шездесетак начина. Омогућује свакодневни приступ у КОБСОН, у огромну базу са електронским страним часописима. Израђује библиографије академика. Прикупља податке о члановима Академије, ранијим и садашњим.

А захваљујући сарадњи с Министарством културе, у овој години Академијина Библиотека први пут је остварила право да из откупа књига, по свом избору, добија неопходна издања у милионској динарској вредности. Истовремено, на два конкурса истог Министарства, обезбеђен је новац за лиценце и опрему, за развој, потом за повез и заштиту реткости у легатима.

Трибина Библиотеке је престижно место за приказивање књига и научних зборника. Број посетилаца се редовно увећава. У прошлој години, на осамнаест таквих скупова, било их је више од две хиљаде. То је доказ поверења у казану и штампану реч. Објављен је први број, обиман и садржајан, прво годиште с насловом *Трибина Библиотеке САНУ*. Објављен је и други број, друго годиште с прилозима из 2013. Данас ћемо приказати те почетне књиге нове серије издавачке делатности САНУ. Наш предлог да тако буде подржали су Стручни савет Библиотеке, Одељење језика и књижевности, Издавачки одбор и Извршни одбор, а одлуку је донело Председништво САНУ. Два броја *Трибине* изашла су недавно, у априлу. Први је каснио због јавних набавки и несташице, други број је изашао брзо захваљујући ауторским правима Васка Попе и Антологијској едицији *Десет векова српске књижевности* Издавачког центра Матице српске.

Све то не би могло да се оствари да Академија није разумела да њене установе, архиви, галерије и Библиотека, без обзира што се законски и статутарно зову јединице, јесу основа научног, уметничког и истраживачког рада у њој, а истовремено свакодневна веза с јавношћу, видљив доказ да је САНУ активна национална институција првога реда.

Са задовољством, за Дан Библиотеке, казујем овакву истину.

Говориће академик Нада Милошевић Ђорђевић и академик Предраг Пипер, рецензенти првог и другог годишта *Трибине Библиотеке САНУ*.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

## НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ

Зборник који је управо изашао из штампе састоји се из приказа нових књига чланова Српске академије наука и уметности, нових издања САНУ и њених института из области науке и уметности. Књиге су промовисане на Трибини Библиотеке Академије, уторком у 13 часова, у периоду од новембра 2011. до децембра 2012. године.

Идеја за сачињавање зборника била је неостварена жеља академика Никше Стипчевића, који је као директор Библиотеке водио представљања оваквих дела двадесет година, а од Салона САНУ створио једно од најзначајнијих места интелектуалних окупљања. Његов наследник, дописни члан САНУ Миро Вуксановић, замисао је остварио. На располагању му је, међутим, стајала једино могућност да Зборнику прикључи комплетне библиографске податке о близу 300 приказаних књига у времену од 17. 12. 1991. до 21. 06. 2011. са именом уредника академика Стипчевића, стручног сарадника Љубинке Васић, и именима говорника, пошто текстови углавном нису били добијени.

Зборник који је сада пред нама резултат је огромног залагања уредника Мира Вуксановића. Предало му је рукописе 58 критичара. Остале је споменуо. Збирка је импресивна, не само зато што представља актуелни пресек збивања у српској науци и култури, већ и зато што су прикази сами по себи једна нова историја и теорија критике у свим областима науке и уметности, створена и у стварању, често у оквирима светских достигнућа. Уводне речи уредника Трибине без претензија да буду критички судови, „отварале су разговор“, саопштавале по неко „лично запажање“, а временом нарасле у својеврсну збирку поетских есеја, инспирисаних датим делима. Завршну реч о својим књигама давали су аутори.

Књигом др Ивана Јордовића *Сџари Грци: ѿрѿгреѿ једног народа* (Београд, Балканолошки институт САНУ; Завод за уџбенике, 2011) започета је једногодишња сесија. Академик Никола Тасић је одредивши класични, монографски карактер дела, уз целовитост историјског портрета старих Грка, посебно нагласио сагледавање питања која до сада нису разматрана. – Проф. др Слободан Г. Марковић је откривао у Јордовићевој синтези самосвојну слободу критичког мишљења, супротстављање једноумљу и ниподаштавању тзв. „буржоаске науке“, подвукао значај Јордовићевог подстицаја стварања друштвене свести у Србији, њеног укључивања у разрешавање европског идентитета. – Проф. др Данијела Стефановић је детаљно прошла кроз сва поглавља уџбеника.

Књигу академика Милоша Благојевића *Српска државност у средњем веку* (СКЗ, 2011) која обухвата хиљадугодишњи период, од VI до XVI века, у свој њеној сложености представили су академици Љубомир Максимовић и Момчило Спремић. Први се задржао на Благојевићевом разјашњавању пет

столећа преднемањићког доба, специфичном процесу христијанизације Срба, различитим видовима српске државности „у случају Зете и Босне“, нагласио ауторово сложено нијансирање односа Србије према Византији, у зависности од епохе. – Разматрајући време после Косовске битке, академик Спремић је подржао Благојевићево схватање да до новог оснаживања српске државности долази стварањем светородне династије Лазаревића, као и њеним неговањем у Зети, а посебно, захваљујући Бранковићима на српском северу.

Заједничко издање Српске и Македонске академије, са скупа под насловом *На њраговима Војислава Ј. Ђурића*, посвећено је успомени на преминулог професора. Академик Цветан Грозданов у својеврсној посланици евоцирао је сарадњу са београдским колегама. – Приложени одломак из предговора академика Дејана Медаковића осветлио је људски лик академика Ђурића и непресахли међународни утицај његових дела. Истовремено научни и песнички надахнути текст о св. Сави, самог Ђурића, заокружио је Трибину.

О књизи *Дечанска њусићња, скићови и келије манастира Дечана* (аутора Данице Поповић, Бранислава Тодића и Драгана Војводића, Београд, Балканолошки институт и Међуодељењски одбор за проучавање Косова и Метохије, 2011) говорио је академик Гојко Суботић, са зналачким разумевањем човека који је и сам долазио на домак испосницама, у увек трагичним временима. Одао је признање колегама који су успели да, у невероватно тешким условима, установе „изглед здања и амбијената у којима су обитавали и молили се најбољи од монаха“, да непосредним виђењем преосталих фресака „успоставе изглед данас изгубљене целине“, да „на основу стила, одреде време када су настале“. – Пратећи посебне доприносе свих аутора, проф. др Ирена Шпадијер је истакла поред теренског рада и њихово преиспитивање извора и документације, и долазак до нових закључака (нпр. да пустињаци нису били људи изван живота).

У својој књизи *Сентандреја: српске њовеснице* (Нови Сад 2011), поред које је исти аутор, исте године објавио и дело *Српска сџемајџографија: Беч 1741*, са 56 грбова „илирских држава и области“ у чијем средишту је издвојио грб Србије, Динко Давидов се према излагању академика Василија Крестића потврдио не само као највећи стручњак за историју уметности 18. века, већ и као писац дубоко емотивно заинтересован за историју српског народа после Велике сеобе. Својим стручним оценама о културним споменицима пружио је уверљиву слику о Србима у Сентандреји, који су међу национално мешовитим становништвом, вредно привређивали, постајали несебични ктитори и дародавци и очували своју националну и верску самосвест; писао је о Арсенију Чарнојевићу, Рачанима и зографима, дао и значајни пресек пописа српског становништва, његовог бујног развоја и осипања. – Академик Димитрије Стефановић је упоредио Сентандреју са Хиландаром, задржао се

на црквама, и на Музеју будимске епархије, на заслугама црквених великодо-стојника, сликара и културних прегалаца да би завршио захвалношћу мртвим и живим Сентандрејцима, свесним свога порекла, самом Динку Давидову, и на крају цитирао текст Сентандрејске химне.

Драгоценa књига *Саборно гробље у Сентандреји, њошлости и најишси* резултат је тимског рада младих научника из Института за језик САНУ: Наташе Вуловић, Марије Ђинђић, Владана Јовановића, Данијеле Радоњић, који су предвођени др Димитријем Е. Стефановићем, најбољим познаваоцем Сентандреје, спасли од заборава 425 већ увелико оштећених надгробних споменика и натписа на Саборном гробљу. И по тумачу дела академику Динку Давидову, успоставили „својеврсну матичну књигу усопших“; биографије Срба открили су њихови гробови, међу којима најстарији бележе као датуме смрти 1696. и 1716. годину, дакле, смрти управо дошавших учесника у Великој сеоби. – Проф. др Томислав Јовановић је у своје излагање унео и једну слику из живота уредника Стефановића, који као дечак одвози ископане српске кости „у колицима са једним точком“ да се уз допуштење чувара реда „изнова сахране у саборном почивалишту на Саборном гробљу“ (које је као и сви гробљански простори у Сентандреји, било под јурисдикицијом српске православне цркве). Разматра начин приређивања грађе, студиозно рашчитаване натписа на српкословенском, рускословенском, славеносербском и народном језику, али и претходно чишћење сваке камене плоче. – Др Стефановић, још увек становник Сентандреје, у свом смиреном, објективном разлагању описао је метод рада и дао увид у културно-историјске прилике, прошле и садашње.

Студије академика Драгољуба Живојиновића, *Надмени савезник и занемарено српство: бришанско-српски односи (1875–1941)* (Београд, Албатрос плус, 2011) писане превасходно на основу грађе из светских архива али и обимне литературе у периоду од 40 година, сада повезане у целину, приказивач проф. др Слободан Г. Марковић сагледао је као нова, важна тумачења српских односа са великим силама, као пионирску историју српске дипломатије, али и као темељ свих будућих истраживања. Издвојио је и два битна питања, која се намећу из књиге: 1. „Да ли су англофилске, русофилске, германофилске или франкофилске вертикале биле промашење српске политичке и културне политике?“ и 2. „[...] да ли је Србија смела да улази у велике окршаје, неспремна војно и економски, с непоузданом подршком великих сила и без довољно знања о томе шта се дешава у великим центрима моћи?“

Прилоге у зборнику радова *Друштво и њошличка мисао и делатности Владимира Јовановића*, са научног скупа одржаног у САНУ 22. и 23. маја 2008, академик Данило Баста је махом оценио као „трезвене и одмерене – на неки начин нове“, да би окарактерисао Владимира Јовановића као једног од „најзнатнијих и најистакнутијих представника либерализма у нас“ којима је

начело слободе („слободна Србија, слободна изнутра и слободна споља“) био политички идеал. Српско становиште „онако како га је заступао Владимир Јовановић“, рећи ће Баста, „је значило амалгамисање европских вредности и достигнућа, са српским интересима и потребама“, становиште које је и данас потребно, не само у култури, него и у политици. – Академик Александар Костић је у Владимиру Јовановићу сагледао мислиоца који је покушао да споји идеје традиције и патријархалног устројства са модерним либерализмом свога времена.

Прва два тома *Српске енциклопедије*, после уводне речи председника САНУ Николе Хајдина, говорници академик Ђорђе Злоковић, проф. др Дарко Танасковић и главни уредник, проф. др Драган Станић представили су кроз обрађене области и концепцију *Енциклопедије*.

Функционални преглед књиге *Рачунарска интелигенција у саобраћају*, аутора дописног члана САНУ Душана Теодоровића и његове сараднице Милице Шелмић, (Београд, Саобраћајни факултет 2012) дао је проф. др Јован Поповић. Насталој из предавања проф. Теодоровића на Вирџинија универзитету у САД, у књизи се решава начин „усмеравања саобраћајних путева“, износе научне новине и објашњава како се могу примењивати.

Ново, проширено издање књиге *Флора Србије. 2* (ур. академик Владимир Стевановић, САНУ, 2012) по академику Марку Анђелковићу наставља традицију издаваштва на овом пољу, започету у оквиру Академије наука захваљујући Јосифу Панчићу још 1874; прати развитак и динамичке промене у живом свету на нашој територији. – Према проф. Радиши Јанчићу, радови у књизи усаглашени су са свим научним новинама у теорији и пракси ботаничких истраживања, и показују завидне резултате у српској науци.

На трибини су приказане и три значајне књиге из медицине и историје медицине.

Прва је *Кардиологија*, чији су уредници Миодраг Остојић, Владимир Кањух и Бранко Белеслин (Завод за уџбенике, 2011). Објављена као 4. издање последипломског уџбеника, представља напоре и нова, револуционарна открића и достигнућа Интердисциплинарне катедре кардиологије Медицинског факултета у Београду и њених сарадника. Изложио их је академик Владимир Кањух, уз историјат досадашњег рада, разврстане у 20. поглавља између корица књиге од 1360 страна које су писало 187 аутора из земље и иностранства.

Друге две: *Истакнути српски лекари и професори. Књ. 1* академика Радоја Чоловића (Медицински факултет, 2010) и *Др Лаза Лазаревић – животи и дело*, зборник радова са научног скупа чији су уредници Радоје Чоловић и Брана Димитријевић (Српско лекарско друштво, 2012) на неки начин се додирују, и зато их је приказивач – академик Светлана Велмар-Јанковић обухватила у једном замаху. Њено излагање, заправо мала социопсихолошка студија, инспирисана је аутентичним исказима који би могли бити мото за

обе књиге, а који се дозивају кроз све текстове. Први је исповест Лазе Лазаревића мајци и гласи: „Мајчице, како је лепо живети за друге“; други је изјава Владана Ђорђевића који одбија понуду чувеног руског хирурга др Стрешњевског да по свом избору, преузме катедру на једном од руских царских универзитета: „Ви сте Руси толико богати људима за сваку струку, да вам ја не требам – а мојој отаџбини, која ме је од своје сиротиње школовала, ја ћу требати“. Различите биографије лекара са српских ратишта и њихове животне судбине, које је у својој књизи отргао од заборава академик Чоловић, употпуњују ову слику. Све их спаја једна заједничка особина – да им је дужност и част била важнија од живота. У свом излагању, Светлана Велмар-Јанковић се задржала на њима. Најзад, на Лази К. Лазаревићу, највећем стилисти српске књижевности, кога нам, у оквиру 14 радова у посвећеном му Зборнику, откривају као лекара светског гласа, пионира у неким хирушким захватима, али и први пут књижевника – чијој је поетици медицина у многоме одредила пут.

Вишестрано оцењујући значај књиге *Тојонимија Пивске џланине* (САНУ, 2010), мр Радојке Цицмил-Реметић, академик Александар Лома је ставља и у друштвеноисторијски контекст. Са убедљивим конотацијама осликава технички „напредак“, замисао да се овај и многи други српски етнички простори неумољиво потопе ради изградње електрана, а са њима и трагови материјалне и духовне културе – колективно памћење у целини. Ова књига је зато посебно драгоцене што је у задњи час, теренским радом током две последње деценије двадесетог века, ауторка успела да „прикупи комплетну микротопонимију свога завичаја и монографски је обради“ и допуни грађом ранијих истраживача. Изнела је на видело и термине који чувају своје изворно старосрпско значење. Лома им је пронашао паралеле у Светостефанској или Бањској хрисовуљи краља Милутина из 1316. године. – Проф. др Мато Пижурница, са своје стране, минуциозно је прокоментарисао целу књигу и продро у саму суштину и методологију ауторкиног рада, којим започиње серија „Библиотека Ономатолошких прилога“. – У топлој завршној речи, Радојка Цицмил-Реметић оживела је разговоре са својим „Планинштацима“, откривајући њихов менталитет и још очувани алтруизам. Конкретно, ономастикомом је објектизовала пределе њиховог бивствовања: сурове (нпр. *Сјџрмоглавица*), и питоме (*Милогора*) и оне између њих (*Царска вратица*).

Зборник радова с међународног научног симпозијума *Грамаџика и лексика у словенским језицима* (издавач Матица српска; Институт за српски језик САНУ, 2011) обухвата како питања словенске грамаџике и лексике понаособ, тако и питања сложених односа између грамаџике и лексике, према концизном образложењу академика Пипера, и то са становишта најновијих и најразличитијих приступа. Зборник садржи 46 реферата учесника из 15 словенских и других земаља. По себи се разуме, и излагања са нашег простора. – Др Свето Танасић, који је и уредник Зборника, појединачно је анализирао

ове радове. – А др Софија Милорадовић посветила је пажњу дијахроној језичкој равни у различитим језичким дисциплинама.

О Лази Костићу појавиле су се две књиге, обе објављене 2011. Академик Љубомир Симовић приредио је круцијалну антологију његових дела под насловом *Лаза Костић* (у едицији Десет векова српске књижевности, издавачки центар Матице српске), и био уредник Зборника радова (*Лаза Костић 1841–1910–2010*) са симпозијума одржаног у САНУ, поводом стогодишњице Костићеве смрти. Антологију је академик Милосав Тешић сагледавао, пре свега, кроз Симовићеве „Белешке о Лази Костићу“ које представљају заправо недостижно, врхунско тумачење Костићевих дела, и омогућују коначно превазилажење мишљења да је Костић само „торзо од великог песника“, или да су његове дуже песме „највећим делом само фрагменти на висини“. Подржао је Симовићев избор, мишљење о актуелности Костићевих драма и моћи Костићевог јамбског десетерца. – У Зборнику је академик Светозар Кољевић, анализирајући све радове, истакао нове резултате у односу на ранија критичка и књижевно-историјска истраживања. „Кованице“ Лазе Костића сматра дубоко традиционално утемељеним. Оне су и „слободно дочаране духовне пустоловине као што је и његова песничка реч“. – Проф. Мирјана Д. Стефановић је обухватила обе књиге и приказала их као преломни тренутак у досадашњем тумачењу српске књижевне историографије, превасходно захваљујући Љубомиру Симовићу.

Зборник радова *О њесмама, њоемама и њоеицици Маиције Бећковића* (ур. Јован Делић, Драган Хамовић. Београд – Требиње, Институт за књижевност, Учитељски факултет, Дучићеве вечери поезије, 2012) академик Светозар Кољевић је пратио кроз фазе Бећковићевог песништва, од „личне“ преко „имперсоналне“ (како их је одредио Делић) до „условно треће фазе“ (по Хамовићу) у којој „личне успомене из дечаштва [...] постају полазне тачке за хришћанску симболику љубави и метафизичко обликовање духовног и националног идентитета“. Прву фазу сагледао је као „преображавање традиционалног лирског певања“, другу, у оквиру „ровачког трокњижја“, следећи исказе самог Бећковића – као „данашњи сан писмености да достигне усменост“, те отуд и коришћење дијалекатског израза и изворне пародије. – Јован Делић, иначе један од најбољих тумача Бећковићевог дела, овај пут се огласио првенствено као уредник.

Текст проф. др Радивоја Микића о петокњижју академика Драгослава Михаиловића *Голи ојок* (Београд 1990–2012) покреће битно теоријско питање – о односу документарне прозе и књижевне уметности, а на пишевом примеру разматра трагично лично искуство као основну подлогу његових дела уопште. Сагледава Михаиловићев књижевни, јавни ангажман на три плана: у откривању сведочанстава о политичком злочину везаном за Голи оток, погубних последица идеје југословенства и комунистичког режима по



српски народ, и њихово рефлектовање на српску културу У последњој, петој књизи, Микић посматра како Михаиловић на психолошким сазнањима саздаје целу слику света „у коме патња и страдања имају важно место“. Одломци из књиге, које је прочитао сам писац, били су објективизација те људске патње.

Проф. др Радивоје Радић прати како је академик Светлана Велмар-Јанковић у својој књизи *Кайија Балкана: брзи водич кроз прошлост Београда* (Стубови културе, 2012), сјајно успела да „на литераран начин, али строго поштујући историјске чињенице“ исприча повесницу града. Задржава се на списатељчином обухватању читавих епоха и њиховог смењивања, дефилеу племена (Келта, Хуна, Авара, Словена и других) кроз Београд – за последња два миленијума рушен 37 пута, а чије словенско име Светлана Велмар-Јанковић налази први пут у писму папе Јована VIII, од 16. априла 878. године. Привлаче је и судбине тзв. малих људи које налази на надгробним натписима: нпр. петогодишње девојчице Атије, кћери Сотирове, или рано преминулог сина римског војника, ветерана, над којим отац тугује потресним речима које су чиста поезија. – У својој завршној речи ауторка је евоцирала Андрићеву мисао да „у Београду осећате да је живот тежи али и скупоценији него у многим другим градовима [...] и да и они који губе и они који добијају имају сразмерно више од живота“ – и признала да је радећи на овој књизи добила „неслућено много“.

Из домена традицијске културе и усмене књижевности промовисани су два зборника и једна монографија.

Приказујући зборник *Птице: књижевност, култура* (одг. уредник Никола Тасић, ур. Драган Бошковић и Мирјана Детелић, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу, 2011) академик Александар Лома га је повезао са више од пет хиљада година старим хијероглифским писмом које је „чувало спољашњи пиктографски вид“ и пружило најстарији и најочигледнији „пример преливања архајског поимања света у сликовни, а онда и у језички код“. Отуд и разноврсне представе о птицама „дубоко укорене у свим културама света представљају захвалну тему за изучавање културног наслеђа“, што се показало и у конкретним студијама словенског и српског материјала у оквиру датог зборника. – Надовезујући се на ово излагање, др Мирјана Детелић је објаснила зашто су овакве теме, које успостављају митске вертикале, битне у контексту културе и књижевности и зашто је то и „једини начин да схватимо колико је велики и значајан њихов утицај на наш данашњи и начин живота и мишљења“.

Зборник под називом *Жива реч*, у част академика Наде Милошевић-Ђорђевић (прир. проф. др Снежана Самарџија и др Мирјана Детелић, Балканолошки институт САНУ и Филолошки факултет, Београд 2011) са својих 37 учесника свих генерација из земље и иностранства (Сједињених држава,

Израела, Немачке, Аустрије и Украјине), по мишљењу критичара М. Детељић и Ирене Шпадијер пружио је прави пресек савремене српске, али и међународне науке о усменој књижевности, етнолингвистици и традицијској култури.

Монографији Наде Милошевић-Ђорђевић *Радосић прејознавања* (Издавачки центар Матице српске 2011), посветили су пажњу исти критичари као и Зборнику. Њихови текстови проникли су у саму суштину ауторове замисли о узроцима и процесима корелација између српске средњовековне књижевности, усменог епског стварања и историје.

На крају, али не по значају на последњем месту, осврнућемо се на текстове изговорене 8. маја 2012. на Дан Библиотеке САНУ посвећен *дугогодишњем ујравнику Библиотеке академику Никши Сипићевевићу*, у првој години после његовог одласка. У својој беседи, Миро Вуксановић је изнео његову кратку биографију, али је издвојио и неке јединствене духовне, моралне, и интелектуалне особености које је Никша Сипићевевић поседовао, а на срећу културе умео и да објективизује. – На своју сарадњу са Никшом Сипићевевића, у Библиотеци и на Трибини осврнула се и Милка Зечевић (заменик управника).

Завршавајући своју беседу, са неколико топлих личних усмена о њиховим пословним контактима, али и пријатељствовању, Миро Вуксановић је промишљено одабрао два говора академика Сипићевевића (*Уводну реч* изговорену приликом представљања Сабраних дела Јосифа Панчића у САНУ, 3. XII 1998. и *Реч о говору и слову*, поводом награде коју му је доделила Књижевно-језичка трибина „Петар Кочић“ 29. јуна 1994). Цитираћемо из *Речи о говору и слову* само једну Сипићевевићеву констатацију: да је „наш свакодневни српски говор оболео и ваља га лечити“. Рекли бисмо да је овај позив на узбуну, исказан још пре 20 година, данас још актуелнији.

Најзад, треба рећи да ова збирка критика не покреће само племениту потребу да се књиге о којима је било речи прочитају, да је својеврсни изазов радозналости, већ да сама по себи представља допринос из свих области српске науке и културе, захваљујући аналитичким излагањима најбољих стручњака и њиховом сопственом надовезивању на дате теме. Оно што произлази из приказа који су пред нама, јесте и запажање да се у сваком од приказаних дела ради о увођењу нових прилаза проблему, померању гледишта, новим открићима, сагледавању досад непознатог или заборављеног, и надасве, о сусрету са врхунским знањем у окриљу Српске академије наука и уметности.

ПРЕДРАГ ПИПЕР

Иако се у наше време све чешће поставља питање о судбини књиге, па се изричу и предвиђања да књига какву знамо одлази у прошлост, стално се

изнова радујемо откривајући књиге које могу да нас нечему важном науче, а понекад и преобразе. Они који у библиотеке не залазе, склони су да на њих гледају као на мртав капитал, или чак као на гробља књига, у којима се говори мало и тихо, и где су, поред сведочанстава највиших домета духа, похрањени и папирни кенотафи којима се готово не прилази. За многе су библиотеке ипак сличније живим храмовима, у којима се људи одувек *окућљају*, као ми овде данас, не само ради сусрета с књигама него и ради сусрета са другим поштоваоцима речи.

Светлост писане речи сабране на посебним местима прати нас од Александријске библиотеке и других древних светионика људског духа. Слично другим народима и Словени су из паганске културе укročили у хришћанску цивилизацију кроз капију отворене књиге, под знаком крста, и кренули ка духовном уздицању путем који су им са обе стране осветљавали низови књига. Писана реч поред светлости поседује и топлину, која такође привлачи и окупља. Књиге, наравно, не смеју да горе, али треба да греју, да зраче и привлаче и сабирају оне који су жељни нових знања и лепих осећања, оне који би не само да читају него и да нешто кажу и чују. А колико и како нека књига греје, зависи умногоме од тога колико је и како горео, у души, онај што ју је писао док ју је писао, а зависи и од способности читаоца да тај жар препозна, уколико га има и у себи.

Тако је и нас овде, и данас, уочи свога дана (8. маја) Библиотека САНУ окупила следећи добру традицију одржавања Трибине као сусрета нових књига чланова Академије и њихових сарадника с могућим читаоцима тих књига и са онима који једноставно желе да под овим кровом добију меродавно саопштена сазнања о новинама из различитих области науке и уметности.

Зборником *Трибина Библиотеке САНУ*, књ. 2, та едиција улази у другу годину писменог оваплоћења њеног усменог живота. Тиме се говорни жанр представљања нових књига, суштински проширио. Трибина Библиотеке САНУ, која је првобитно окупљала, пре свега, чланове Академије и њихове сараднике, последњих година је прерасла у један од главних културних догађаја у Београду, на који се мора доћи нешто раније да би се на време заузело место, и који се све чешће уместо у Клубу Академије мора одржавати у највећој сали Палате САНУ, јер је све више оних који желе да тим културним догађајима присуствују. Захваљујући овим зборницима, Трибина Библиотеке САНУ поред слушалица сада окупља и читаоце, а поред савременика она рачуна и на будућа поколења која би могла бити заинтересована за историју научног живота у Академији, а која ће о томе моћи да се обавесте читајући зборнике *Трибина Библиотеке САНУ*.

На Трибини Библиотеке САНУ су у 2013. години о деветнаест капиталних публикација 28 аутора или уредника, говорила 53 говорника, већином чланови САНУ или други веома компетентни стручњаци, који су своја виђења

нових књига изложили пред врхом САНУ и слушаоцима који су већином такође чланови САНУ, професори универзитета, научни саветници, али и млађи истраживачи, понекад и студенти, који долазе да се у Академији обавесте о плодовима најновијих истраживања и уметничког стваралаштва чланова Академије и њихових сарадника.

У Србији не постоји стална научна трибина вишег ранга, с вишим научним статусом и већом меродавношћу оних који говоре о новим књигама из различитих области науке и уметности, него што је *Трибина Библиотеке САНУ*. Поред *Годишњака САНУ* и *Билтена САНУ*, и та трибина и њен зборник врло речито сведоче о богатом научном и уметничком раду у САНУ.

Структуру зборника *Трибина Библиотеке САНУ*, књ. 2 чине следеће главе.

*The theory od Hardy's Z-function* / Aleksandar Ivić. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. Говорили: академик Никола Хајдин, председник САНУ, академик Стеван Пилиповић, академик Градимир Миловановић, академик Александар Ивић.

*Послератна српска књижевност 1945–1970 и њена историја* / Предраг Палавестра. – Београд : Службени гласник, 2012. Говорили: академик Предраг Палавестра, проф. емеритус др Славко Гордић, проф. др Гојко Тешић.

*Стијан Новаковић у служби националних и државних интереса* / Михаило Војводић ; предговор Василије Ђ. Крестић. – Београд : Српска књижевна задруга, 2012. Говорили: академик Василије Ђ. Крестић, дописни члан Љубодраг Димић, дописни члан Михаило Војводић.

*Заједничко у словенском фолклору* : зборник радова / уредник Љубинко Раденковић. – Београд : Балканолошки институт САНУ, 2012. Говорили: академик Нада Милошевић-Ђорђевић, академик Александар Лома, проф. др Љубинко Раденковић.

*Византијски свеј на Балкану* / уредници Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић. – Београд : Византолошки институт САНУ, 2012. Говорили: академик Александар Лома, проф. др Миодраг Марковић, др Бојана Крсмановић.

*Промене идентитета, културе и језика Рома у условима њанске социјално-економске интеграције* : зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010. / уредници Тибор Варади, Горан Башић. – Београд : САНУ, Одељење друштвених наука, 2012. Говорили: академик Тибор Варади, доц. др Горан Башић.

*Дан Библиотеке САНУ посвећен књижевнику Светилоку Ранковићу поводом 150. годишњице рођења*. Говорили: дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ, академик Светлана Велмар-Јанковић.

*La Serbie et les pays serbes : l'économie urbaine: XIVe–XVe siècles* / Desanka Kovačević-Kojić. – Belgrade : Maison serbe d'édition de livres scolaires :

ASSA, Institut des Études balkaniques, 2012. Говорили: академик Љубомир Максимовић, академик Момчило Спремић, академик Десанка Ковачевић-Кojiћ.

*Ујојиреба молекула* : хемијски есеји о молекулима и њиховим применама / Живорад Чековић. – Београд : Завод за уџбенике, 2012. Говорили: академик Мирослав Гашић, проф. др Снежана Бојовић и академик Живорад Чековић.

*Climate change : inferences from paleoclimate and regional aspects* / editors André Berger, Fedor Mesinger, Đorđe Šijački. – Wien : Springer, 2012. *Математичка теорија њојлојних њојава насџалих сунчевим зрачењем* / Милутин Миланковић ; редактори Зоран Кнежевић, Александар Петровић. – 1. изд. – Београд : Завод за уџбенике, 2012. Говорили: академик Федор Месингер, дописни члан Зоран Кнежевић, проф. др Александар Петровић.

*Над њрејиском Марџина Хајдегера* : један вид епистоларне филозофије / Данило Н. Баста. – Београд : Драслар партнер : Досије студио, 2012. Говорили: академик АНУРС Алекса Буха, проф. др Илија Марић, академик Данило Н. Баста.

*Вајџикан у балканском вријлогу* : студије и расправе / Драгољуб Р. Живојиновић. – Београд : Албатрос плус, 2012. „*La Dalmazia o morte*“ : италијанска окупација југословенских земаља 1918–1923. године / Драгољуб Р. Живојиновић. – Београд : Завод за уџбенике, 2012. Говорили: др Радмила Раддић, проф. др Слободан Г. Марковић, академик Драгољуб Р. Живојиновић.

*Зборник у часџи Николе Хајдина њоводом деведесџојог рођендана* / уредници Ђорђе Злоковић, Градимир Срећковић, Ненад Марковић. – Београд : Helicon Publishing, 2013. Говорили: академик Ђорђе Злоковић, проф. др Томислав Игић, доц. др Ненад Марковић, доц. др Братислав Стипанић, академик Никола Хајдин.

*Сродници* / Светлана Велмар-Јанковић. – Нови Сад : Издавачки центар Матице српске, 2013. Говорили: академик Предраг Палавестра, проф. емеритус др Славко Гордић, академик Светлана Велмар-Јанковић.

*Сџо година Јужнословенског филолога* (часопис издаје Институт за српски језик САНУ). Говорили: академик Предраг Пипер, проф. др Срето Танасић.

*Тојџални геноцид* : Nezavisna država Hrvatska 1941–1945 / Динко Давидов. – Београд : Завод за уџбенике, 2013. Говорили: академик Василије Ђ. Крестић, дописни члан Миро Вуксановић, академик Динко Давидов.

*Anthropogenetic homozygosity and adaptive variability : HRC-test in studies of human populations* / Dragoslav Marinković, Suzana Cvjetičanin. – Belgrade : SASA, Department of Chemical and Biological Sciences, 2013. Говорили: проф. др Зоран Радовановић, проф. др Драгица Пешут, академик Драгослав Маринковић.

*Ка изворима речи* : тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ : зборник радова / приредили Марта Бјелетић. – Београд

: Институт за српски језик САНУ, 2013. Говорили: академик Александар Лома, академик АНУРС Слободан Реметић, др Марта Бјелетић.

Као у првој књизи зборника *Трибина* БСАНУ, и у овој другој књизи сваку главу отвара кратак есеј управника Библиотеке САНУ дописног члана Мира Вуксановића. У тим есејима се литерарним стилем и надахнућем читалац зборника уводи у суштину књига које се у појединим деловима зборника представљају. Ти есеји су сами по себи убедљиво сведочанство да се и о научним публикацијама могу писати добри књижевни есеји када аутор уме да пажљивим читањем и проницљивом интуицијом поуздано продре у суштину књига из различитих области науке и уметности и осветли их својим књижевним даром.

Задовољство ми је да најтоплије препоручим присутнима да прочитају и другу књигу *Трибине Библиотеке САНУ* (2013). Верујем да ће њихов труд бити награђен уживањем у читању.

**Синтагма** / Матија Властар; са српскословенског језика превела Татјана Суботин-Голубовић ; уредник Коста Чавошки. – Београд : САНУ, 2013

**Говорили:** академик Мирјана Живојиновић  
дописни члан Јасмина Грковић-Мејџор  
проф. др Татјана Суботин-Голубовић

У Београду, уторак 27. мај 2014. у 13 часова

## СТАРОПРАВИЛА

О књизи, у издању Одељења друштвених наука САНУ, под уредничком руком дописног члана Косте Чавошког, издвајамо два податка, два навода и мали коментар.

Први податак каже да је просвећени монах из Солуна, по имену Матија Властар, године 1335. саставио своју *Синѿагму*, у тридесет и три главе које имају двадесет и четири дела, „према броју слова грчког алфабета“. *Синѿагме* главни састави су „од канона васељенских и помесних сабора“, „од одабраних чланова из грађанских закона“ из доба Лава III и Константина V, из осмог века, из доба Василија I и Лава VI, из деветог и почетка наредног столећа, потом даље, користећи коментаре правника Валсамона.

Други податак каже да је *Синѿагма* сачувана у две варијанте, целовитој и скраћеној, да је тај велики зборник староправила 1907. Стојан Новаковић објавио као „текст старословенског превода“, изоставивши два дела, па је критикован, па нико до 2013. није на савремени српски језик превео и штампао исту књигу. С великим трудом, поредећи грчки и српскословенски текст, Властарову знаменску збирку правних прописа превела је професорка Татјана Суботин Голубовић.

Да бисмо осетили свечану и тачну реч превода и да бисмо пробали делић *Синѿагме*, читам „Закон“ о браку, испод слова Г, и одломак „Закона“ о крађи, испод слова К:

„Брак је сједињавање мушкарца и жене и заједнички усуд током целог живота, јединство божанског и људског права, било да је то (обављено) благословом, венчањем, било са записом; а не прихватимо оно што се преко тога догоди.“

Тако о браку, а о крађи и ово:

„Они који краду у неком граду, ако су слободни и сиромашни, и једном су то учинили, да буду шибани. Ако су богати, да врате двоструку вредност украдене имовине ономе ко је покраден. Ако двапут буду ухваћени, да се протерају.“

Свака сличност с догађајима и личностима из нашег времена је случајна.

О *Синѿагми* Матије Властара говоре академик Мирјана Живојиновић, дописни члан Јасмина Грковић-Мејџор и преводилац проф. др Татјана Суботин Голубовић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

Четрнаести век је време опадања моћи Византијског царства, како због унутрашњих сукоба, тако и због претњи од напада спољних непријатеља. Упркос томе, по бројности и разноврсности споменика византијске књижевности и образовности и посебно оних у области права, 14. век скоро да не заостаје за претходним, којима припадају Прохирон, Епанагога и Василике. Док у историографији треба споменути познате историје Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, у области права то су зборници од изузетног значаја – *Синѿагма* јеромонаха Матије Властара из 1335. године и *Шестокњижје* истакнутог правника, аристократе Константина Арменопула из 1345. године.

За разлику од Арменопула, за кога се зна да је био судија и номофилакс у Солуну, о Матији Властару готово да нема биографских података. Ни његови савременици ни доцнији византијски писци нису оставили никаквог спомена о животу и делатности тог достојног поштовања познаваоца закона. Само на основу оскудних података трију бележака откривених на различитим рукописима, без сумње радовима Матије Властара, може се закључити да је он био јеромонах, који је живео у првој половини 14. века.

Погледајмо податке поменутих бележака који се међусобно допуњују. На првој, која се налази у дну странице грчког рукописа „О Божијој милости



или Божијој светлости“ у кодексу Државног историјског музеја у Москви читамо: „Писац овог дела био је монах и свештеник у Солуну, човек побожан и образован, упућен у божанску материју. Био је ученик монаха кир-Исака, у чијем манастиру се упокојио“. Очигледно је да се из ове белешке не може закључити да се она односи на Матију Властара, како је то тврдио архимандрит Арсеније, који је 1891. године проучио садржину поменутог кодекса и чије мишљење је прихватио Александар Соловјев. Међутим, иста белешка налази се и у другом рукопису поменутог дела „О Божијој милости или Божијој светлости“, садржаног у кодексу грчких рукописа бивше Краљевске библиотеке у Минхену, у коме је на маргини, поред наслова, записано да је то дело непознатог јеромонаха Матије. Најзад, у кодексу различите садржине Гимнасиона у Једрену налази се расправа о „Светом Ускрсу“, повише чијег наслова је забележено: „Властарис Матија, јеромонах Солуњанин, писац правног Синописа, био је на врхунцу стваралаштва 1334/1335. године, на шта указује оно што је он написао у овој расправи 'О Светом Ускрсу'“.“ Додајмо томе да је у наслову *Синџагме* забележено да је она *сачињена њрудом најмањег (последњег) свешћеномонаха Матије*. Скуп наведених података довољан је да се писац *Синџагме* са сигурношћу може идентификовати са јеромонахом Матијом Властарем.

У вези са споменутим податком да је јеромонах Матија био ученик кир-Исака, коме се без довољно основа приписује оснивање истоименог солунског манастира посвећеног Богородици Перивлепти, и који се идентификује са Светогорцем, јеромонахом Исаком, протом Свете Горе од 1316. до 1345. године, сматрало се да је и јеромонах Матија, као његов ученик, такође Светогорац. Вероватно да монашка скромност донекле може да објасни одсуство података о личности Матије Властара, без обзира на велику распрострањеност његових дела.

Појава *Синџагме*, као и *Шешћокњижја* Константина Арменопула, доводи се у везу са реформама судства царева династије Палеолога. Најпре је цар Андроник II 1296. године безуспешно покушао да отклони подмитљивост византијских судова. Потом је Андроник III 1329. године основао нов судски колегијум од само 4 члана – двојице свештених и двојице световних судија. Ова четворица тзв „генералних судија Ромеја“ добила су врло широка овлашћења са задатком да врше надзор над судством у целом Царству. Њихове пресуде су биле коначне и неопозиве. Потребу за приручницима неопходним таквим судијама задовољили су поменути Зборници и отуда њихов велики и неочекивани успех.

У уводу свога дела сам Властар је забележио да је „према својој могућности сачинио приручни Зборник“, у коме је сабрана правила сврстао у 24 поглавља, према броју слова грчког алфавета, распоредивши их по именима предмета, односно по словима којима они почињу. Такву поделу није

измислио Матија Властар. Она се већ јавља у *Synopsis Vasilicorum maior*-у, делу с краја 10. века и *Synopsis minor*-у, делу које се појавило у 13. веку, за време Никејског царства. Властар је писао своју *Синџагму* под утицајем оба *Synopsis*-а – преузео је њихове наслове, параграфе и текстове, док их је ретко узимао из *Прохирона* и *Василика*. Зборник правила Матије Властара оригиналан је по томе што он не садржи само правила црквеног права, нити само она световног. Матија Властар је желео да сједини цело световно право (грађанско, кривично и судски поступак) са црквеним правом. По томе се Властарева *Синџагма* разликује од осталих дела такве врсте. То је јединствена правна енциклопедија која је у потпуности одговарала потребама византијског судства 14. века.

Годину објављивања *Синџагме* сâм Властар је записао у уводу свога Зборника – 6843, што одговара 1335. години, а то је у тексту поновио још три пута.

*Синџагма* је постала веома популарна у Византији и словенским земљама, о чему сведочи значајан број њених рукописа, ствараних од 14. до 17. Века. Споменимо да је у 19. веку грчких рукописа *Синџагме* Жан Бернар Мортреј (Jean Bernard Mortreuil) познавао 42, Бнешевич 90, а према недавно учињеној рачуници румунског научника Дан Муресана, број грчких рукописа *Синџагме*, написаних од 14. до 17. века, је око 150. Они се налазе не само у грчким манастирима, посебно светогорским, него и у библиотекама европских градова – Беча, Париза, Венеције, Милана, Москве, Оксфорда, Минхена, Женева, Напуља, Рима и других градова. У 15. веку *Синџагма* је била преведена на новогрчки, а у 17. на руски језик.

Међутим, много раније, вероватно убрзо после појаве *Синџагме* у Византији 1335. године, она је преведена на српкословенски језик. О њеној популарности и распрострањености у Србији сведочи двадесетак рукописа на српкословенском језику. Стојан Новаковић је издао у Београду, давне 1907. године, најбољи „Крушедолски“ рукопис (из 1453). Превод Властареве *Синџагме* издања Стојана Новаковића на савремени српски језик, који је пред нама, сачињен је, дакле, после више од једног века, захваљујући Одбору за издавање извора за историју српског права Српске академије наука и уметности, и посебно залагањем академика Косте Чавошког. Превод је сачинила професор Татјана Суботин-Голубовић.

Значајно је да је уз превод *Синџагме* Матије Властара професор Татјана Суботин-Голубовић превела и пет тзв. „допунских“ Властаревих чланака којима се сви грчки рукописи *Синџагме*, сем ретких изузетака, завршавају. Стојан Новаковић их није унео у своје издање, премда се они налазе у Крушедолском рукопису Властареве *Синџагме*, на основу којег је, како смо споменули, Новаковић сачинио своје издање.

Превод *Синџагме* на савремени српски језик којим сада располажемо, омогућиће лакше разумевање, па самим тим и проучавање садржине тог дра-

гоценог правног Зборника. То ће, верујемо, разрешити још увек постојеће недоумице, како о личности његовог аутора, тако и о одлуци да се његово дело преведе на српскословенски језик и посебно о још увек недовољно разјашњеном односу између Властареве уобичајено називане *Пуне* и *Скраћене Синџагме*, која је са Јустинијановим законом постала саставни део Законака цара Стефана Душана.

Због податка споменутих бележака да је монах Матија био свештеник у Солуну, односно Солуњанин, већина научника који су се бавили Властаревим радовима истичу као значајну чињеницу да су се оба правна Зборника 14. века – Властарева *Синџагма* и Арменопулово *Шесџокњижје*, појавили не у Цариграду, него у другој престоници Царства – Солуну. Неки научници су везивали Властарев рад са Јерусалимом, други са Светом Гором. Међутим, један од највећих познавалаца канонског права у нашој средини, Рус Сергије Троицки, темељно проучивши црквено-политичку идеологију трију канонско-законских зборника који су постојали у Немањинској Србији – Светосавског *Номоканона*, Властареве или *Пуне*, и *Скраћене Синџагме* – скренуо је пажњу на неке битне разлике које постоје између њих и закључио да се нека устаљена мишљења о настанку *Пуне Синџагме*, а самим тим и о личности њеног аутора и одлуци да се преведе на српскословенски морају преиспитати. Тако Троицки даје податак о постојању у Цариграду судског иследника Властариоса, посведоченог јуна 1316. године, који би могао бити идентичан с аутором *Пуне Синџагме* Властарисом, јер мала разлика у презимену није сметња за такву идентификацију. Уз то, Троицки сматра да је канонске зборнике и тумачења Зонаре и Валсамона, као и касније одлуке цариградских патријараха, као и најважније византијске зборнике световног права, које је користио, Властар најлакше могао наћи у библиотеци и архиву Цариградске патријаршије. Подсећајући на ова значајна запажања великог познаваоца канонског права, износимо могућност да се подаци поменутих бележака могу односити на рођење и младост, као и време упокојења Матије Властара у Солуну, што не би морало да значи да је читав свој живот провео у томе граду. Најзад, према Троицком, и сама идеологија *Пуне Синџагме* иде у прилог мишљењу да ју је Матија Властар писао у Цариграду. Наиме, Властарева *Синџагма* зна само за византијског цара у православном свету, а у глави „О патријарху“ говори се о искључивим правима цариградског патријарха. Поред тога, у Властаревеј *Синџагми* се не признаје аутокефалност Српске архиепископије, те је Троицки закључио да се она по свему томе разликује од Светосавског *Номоканона* и *Скраћене Синџагме*. Схватања Троицког прихватили су Димитрије Богдановић и Миодраг Петровић.

Међутим, Рус Виктор Александров, у књизи посвећеној *Синџагми* Матије Властара и њеној судбини код православних Словена и Румуна, која је 2012. године издата на енглеском језику у Франкфурту на Мајни, осврћући

се на досадашња мишљења о том правном Кодексу, истакао је да је Троицки претерао у процариградском виђењу *Синџагме*. Александров је закључио да се у *Синџагми* могу наћи два различита принципа у вези са привилегијама различитих цркава, а да је Троицки ту супротност превидео.

Имајући пред собом превод овог значајног дела на савремени српски језик дата је могућност да се оно у целини, а посебно његова идеологија, још темељније проучи да би се открила стварна улога у Душановом Царству превода Властареве *Синџагме* на српскословенски језик и, како је већ речено, да би се преиспитао однос између *Пуне* тј. *Синџагме* Матије Властара и *Скраћене Синџагме*.

#### ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР

Више од шест и по векова након превођења *Синџагме* на српскословенски језик, те стотинак година пошто је Стојан Новаковић издао овај текст, са поднасловом *Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и њихова правила*, захваљујући Одбору за изворе српског права, при Одељењу друштвених наука Српске академије наука и уметности, приређен је, под уредничком палицом дописног члана Косте Чавошког, превод овог важног правног извора на савремени српски језик. У питању је дело од изузетне културноисторијске вредности, један од незаобилазних споменика за проучавање рецепције византијског права у средњовековној Србији.

*Синџагму* је 1335. године саставио учени византијски монах Матија Властар. У овом номоканонском зборнику сви прописи грађанског и црквеног права груписани су у 24 састава, по реду грчког алфабета, са укупно 303 главе односно предмета. У навођењу се првенство даје канонима, а после њих долазе грађански закони. По ширини употребе у грчкој цркви *Синџагма* је заузимала важније место од *Номоканона* патријарха Фотија, о чему сведоче бројни њени преписи.

Већ десетак година касније *Синџагма* је, преточена на српскословенски језик, угледала светло дана у српској средини, и, није неважно истаћи – то је био њен први превод у словенском свету. Из Србије је текст стигао у бугарску средину. И то није необично. Јединство црквенословенског у културном ареалу Православног словенства, са националним редакцијама као варијантама, омогућавало је да књига слободно кружи, не знајући ни за државне ни за етничке границе. Из Бугарске ће *Синџагма* наћи свој пут у Влашку и Молдавију, где је начињен велики број преписа. У Русији је, пак, до рецепције овог номоканонског документа дошло знатно касније. Тек средином XVI века цар Иван Грозни се, не нашавши словенски превод у Русији, обратио молдавско-влашком кнезу Александру за помоћ, а овај је задатак да

се *Синѿагма* преведе поверио епископу Макарију. Нажалост, резултат овога подухвата из нама непознатих разлога до цара никада није стигао, остао је у једном галицијском манастиру, где се до данас чува. Нови превод у Русији начињен је, с благословом патријарха московског и целе Русије Адријана тек крајем XVII века, више од три столећа након настанка српскословенског текста.

Стојан Новаковић је истакао да није случајно што преводјење *Синѿагме* пада у доба које је претходило појави *Душановог законика*, те да је оно обављено у оквиру припрема за објављивање првог његовог дела. По речима Димитрија Богдановића, пуна *Синѿагма* се деловима садржаја супротстављала интересима српске цркве и државе, будући да истиче идеју превласти царске над црквеном влашћу, као и идеју првенства васељенског патријарха, чиме се ограничавала аутокефалност засебних цркава. Стога је начињена оригинална српска ревизија састава и садржаја пуне *Синѿагме* – такозвана *Скраћена Синѿагма*, из које су изостављене спорне одредбе, а тежиште је стављено на световне законе. *Скраћена Синѿагма* је ушла у састав Душановог законодавства, и неретко се појављује у истом кодексу са *Закоником*.

Пуна *Синѿагма* даље је коришћена у црквеној средини, као извор црквеноправних правила. Уз *Номоканон* светога Саве, она је у средњем веку била најважнији такав изворник, а рукописна грађа сведочи да су преписи настајали не само по налогу црквених великодостојника (нпр. „по налогу зетског архиепископа Јосифа“, 1453), већ и световних власти (рецимо, „по налогу војводе Стефана“, 1495).

Зашто је *Синѿагма* преведена на српскословенски а не на српски језик? У условима средњовековне диглосије, употреба два идиома, српскословенског, као редакције старословенског, и народног, српског језика, била је функционално условљена и разграничена. Садржаји црквеног, религијског, духовног карактера писани су српскословенским, као вишим стилем, примереним датој тематици, док је српски језик био резервисан за световне садржаје. Диглосија, по угледу на византијску, утемељена на хришћанском погледу на свет, у српској култури је имала и додатну мотивацију: с грчког се преводило на српскословенски, који се сматрао панданом језика престижне византијске културе. Стога су се чак и грчки текстови профаног садржаја преводили књижевним језиком, додуше, једном његовом „ублаженом“ варијантом, која се лексички и синтаксички приближавала, колико је то било могуће, српском језику, и тако постајала разумљива слушаоцима. Такав је случај, рецимо, са *Српском Александридом*. Насупрот томе, *Роман о Троји*, настао на темељу романских извора, писан је српским. И у законодавној литератури може се пратити како диглосија тако и функционална раслојеност српскословенског језика. Закони настали у српској средини – *Закон сѿари Србљем*, *Закон Србљем*, *Закон Влахом* – као делови великих манастирских даровница, настајали су на српском, *Душанов законик* и *Закон о рудницима* деспота Стефана

такође. Али они чије је извориште био грчки – *Номоканон* светога Саве и *Синџагма* Матије Властара – превођени су на српскословенски. *Земљораднички закон*, у хиландарском препису из XV века, иако профане садржине, преведен је српскословенским језиком високог стила, којим су писана и житија наших средњовековних владара. Али *Јусџинијанов закон*, као византијско-српска правна компилација – такозваним „нижим стилем“, као својеврсним амалгамом књижевног и народног језика.

Треба поменути још један важан разлог за превођење *Синџагме* на књижевни језик. У њему је, за разлику од старосрпског, чији је правни речник био заснован на обичајном праву, већ постојала богата терминологија којом се могла пренети грчка лексика. Процес изградње црквенословенске богословске терминологије започео је преводима Солунске браће, а правне – Методијевим преводом кодекса Јована Схоластика и Еклоге. Терминологија у два језика могла се и разликовати. Тако је у српском језику средњег века грѣх значило 'грешка', а преступ „грѣхѡмъ“ био је преступ из нехата, док је у српскословенском грѣх било стабилан богословски термин.

Захваљујући отворености лексичког система српскословенског, нове речи су се могле лако сковати према грчким моделима, што прати целу историју црквенословенске писмености. Са сваким новим садржајем који се преводио вокабулар књижевног језика се богатио. Преводиоци *Синџагме* су тако настављали посао започет са првим словенским богослужбеним књигама, у време светих Тирила и Методија и њихових ученика, који су на разноврсне начине богатили речнички фонд, чинећи га значењски и функционално еквивалентним грчком језику: позајмљивањем грчких речи, њиховим дословним превођењем односно калкирањем, посебно када су у питању сложенице, или стварањем неологизама и семантичких позајмљеница.

Стога у преводу *Синџагме* налазимо низ речи које нису забележене у постојећим речницима црквенословенског или је једина потврда у њима из рукописа који садрже Властареву *Синџагму*. Међу позајмљеницама су: *дравѡнь* 'капара', затим *декретъ*, *висектѡсь*, *нонн*, *каландн*, *ноѡинннн*. Бројне су и нове сложенице: *народодрѣжаннѣ* 'демократија', *народнѡпользно* 'народу корисно', *чрѣво-обамалннѣ* 'трбухозборац', *нелѣпотнѡбратннѣ* 'склапати неприкладне бракове', *сестрослѣшеннѣ* 'инцест са сестром', *крѣвѡтворитнѣ* 'претварати у крв', *блѡднѣнцѡ-пасѣць* 'онај који брине о блудницама', тј. 'сводник', *звѣрѡворѡць* 'онај који се бори са зверима, гладијатор', *сынѡположеннѣ* 'усиновљење' и др. Део постојећег вокабулара прилагођавао се значењски грчком, добијајући тиме нов, термилошки статус; тако *сѣглѣшеннѣ* 'сагласност' постаје 'уговор', а *блѣдъ* 'ружна реч' – 'клевета'. Последња лексема показује и иновативну делатност српских преводилаца, будући да је реч *клевета* постојала у старословенском преводу *Еклоге*. Некада налазимо и сасвим оригинална, вредносно обојена решења: *блѣдсловнѣ*, које иначе значи 'говорење бесмислица; брбљање', појављује се овде за *μυθολογία*.

Будући да је српска средњовековна диглосија била хомогена, тј. два језика су била блиска, српскословенски је био отворен и за речи и конструкције из српског језика. Отуда је *Синџагма* вредна и као извор за проучавање старосрпске лексике. У њој се појављује и низ речи за које речници црквенословенског не дају потврде из других рукописа, што би значило да су ушле из дијалекатске основице преводаца. Навешћу неколико примера: игрица 'глумица', кова 'буна', пошлица 'епидемија', сокалница 'пећ'. Уместо врахъ жита, из светосавског *Законоуправила*, читамо: стога (пшенице), а речју стрънище замењено је старије стьланк, присутно, од методијевског превода *Еклоге*, у номоканонским текстовима. У тексту се среће и досад „најисточнија“ потврда лексеме стачоунь 'трговачка постаја, уред, крчма и сл.', далматороманског порекла, која се проширила из српских приморских крајева. Текст сведочи и о називима за родбинске односе, попут пашенога, шоура, свьсть, стрын / стрыць, оуныць, зьва, сестричъна, тетъка итд.; о терминологији заклинања: прѣклети се, клетвомъ съвезати, престоупити клетвоу, или о формули тако ми сьныца, којом се упућује на „јелинску“, односно паганску заклетву, за шта се преводац послужио српском формулом заклинања. Посредно откривамо и да страни називи месеци нису у XIV столећу били одомаћени, будући да се за исти месец јавља више фонетских варијанти, за октобар, рецимо, у истом сегменту текста, чак пет (оутоврнн, октеврнн, октоврнн, октеврѣ, октоврѣ).

За синтаксу превода *Синџагме* Стојан Новаковић је написао следеће: „већ се у овоме преводу натписа види како је наш преводник грчки текст преводио слепимице, могло би се рећи слово по слово“. Истина је да словенски текст дословно прати грчки, да су преводиоци преузимали ред страних речи, калкирали грчке конструкције, међу њима и оне са чланом, што је словенском систему туђе. Али, то не мора да значи да нису добро знали књижевни језик, посебно ако претпоставимо да је превођење номоканонског документа морало бити поверено знацима два језика. Иако је нама данас тешко да разумемо одређене делове српскословенске *Синџагме* без грчког оригинала, да ли је заиста читање овога текста било напор и онима који су га у средњем веку користили? Вероватно да није, чим је била у употреби у цркви; правила су морала бити јасна а њихово тумачење недвосмислено. Оно што је Новаковић сматрао лошим преводом, на пример, копирање синтагми са грчким чланом, одлика је и оригиналних, језички иначе високо вреднованих дела, као што су она Димитрија Кантакузина или Константина Философа.

Постоје, наравно, и огрешења о изворни текст. Понегде је то, рецимо, последица непознавања античког наслеђа: име атинског законодавца Дракона преводи се као Змај, а имена Сатира и Баха преносе се као игръць и ликовьникъ. Или је ово друго можда намерно учињено, будући да је вероватно мањи број читалаца *Синџагме* у српској средини знао ко су били Сатир и Бах.

Преводац није само зналац језика, он је увек и посредник међу културама. Стога је и превођење *Синџагме* на савремени српски језик захтевало не само знање сложене синтаксе и слојевите лексике српскословенског језика, већ и познавање термилошких система савременог језика, пре свега богословског и правног. Уз то и решавање осетљивих питања везаних за превођење / преношење термина. Данашњи термини понекад су тек привидно преводни еквиваленти српскословенских, с обзиром на то да међу њима постоје важне концептуалне разлике, условљене различитим појмовником у средњем веку и данас.

Каткад савремени језик не разликује лексички појмове као што је то чинио српскословенски, рецимо дистинкцијом тѣло и плѣтъ, које су преносиле грчко σῶμα и σῆρξ. Или раскаиати се и покајати се, за грч. μεταμέλομαι и μετανοέω. Посебан проблем представља и вишезначност: люднѣ је 'човек', али у контексту црквених правила значи 'мирјанин', док именица зѡубъ у одговарајућем контексту, где се говори о томе како не треба украшавати главу, значи 'пинцета', за шта у постојећим речницима нема потврде. Стога треба одати признање и преводиоцу *Синџагме* на савремени српски Татјани Суботин-Голубовић, која је текст опскрбила и нужним објашњењима и коментарима, те уводном студијом.

Књигом коју представљамо Властарева *Синџагма* је изашла ван уских кругова стручњака који је умеју читати у оригиналу. Другим преводом у српској средини она, преображена у живо сведочанство о минулим временима, постаје свима доступни део културног наслеђа и традиције. А обнављање спона с традицијом је оживљавање везивног ткива заједнице, која то у истинском смислу јесте уколико је свесна дубинске, вертикалне димензије континуитета који је духовно обликује. Немају само речи етимологију, мудро је срочио Хозе Ортега и Гасет, сваки људски чин је има. Стога је право на континуитет фундаментално човеково право, тако темељно да би могло бити и одређење нашега бића.

#### ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ

У оваквим приликама најтеже је говорити на крају, поготово када треба нешто рећи о своме раду.

Задатак сваког преводиоца јесте да на најбољи начин пренесе текст из једног језика у други, и то је, вероватно, тако увек било, почев од најстаријих превода који су у давнини настајали због потребе људи да међусобно комуницирају, упркос томе што се служе различитим језицима. Тим поводом могло би се поставити и једно начелно питање – а како треба преводити, да ли превод треба да буде тачан, или леп и складан. Те две ствари се, наравно,



међусобно не искључују. Ја сам се нашао у посебној ситуацији – имала сам задатак да на српски језик преведем превод начињен средином 14. века (око 1345–47). *Синџагму*, коју сам превела и о којој данас говоримо, саставио је учени солунски монах Матија Властар (1335), уредивши материју коју је унео у њен састав по алфабетском реду. Већ сама та чињеница морала је преводиоцу задати главобољу. Како преводити? Ако се буде држао распореда који је дао Властар, изгубиће се она практичност којом се састављач руководио; ако буде нешто премештао и усаглашавао са словенском азбуком тј. ако буде прераспоредивао поједине чланке – *Синџагма* више неће бити оно што је њен аутор замислио. Преводилац очигледно није имао намеру да било шта мења или прилагођава српскословенском језику, он се строго држао оног распореда материје који је начинио Властар, препуштајући будућем кориснику да се сналази како зна и уме. Тиме је будућем кориснику овог правног приручника била ускраћена могућност да се лако снађе у понуђеној грађи. Стојан Новаковић је у Предговору своје издању српскословенског текста *Синџагме* Матије Властара, труд српског преводиоца оценио следећим речима: „Преводник који је израђивао превод знао је доста добро грчки и словенски, али, осим тога, могло би се казати, није знао ништа друго. Он није имао ни општег образовања, ни знања стила, нити му је на висини старање да јасно на свој језик преведе оно што је у грчком оригиналу“. Тачно је да је преводилац морао сасвим пристојно знати оба језика – и онај са кога преводи и онај на који преводи. Преводиоцу се не може порећи ни уложени труд, мада су резултати прилично неуједначени по квалитету. Оно што је Новаковић даље рекао – отвара читав низ питања. Прво и најважније је – ко је *Синџагму* превео. У радовима старијих истраживача мишљења о томе (и то сасвим опречно) износили су историчари или историчари права, а да претходно нису била обављена било каква озбиљна филолошка истраживања. Тако једни сматрају да је *Синџагму* преводио Грк који је слабо знао српскословенски, док други заступају мишљење да је преводилац био Србин који није добро знао грчки језик. Мени се, после вишегодишњег бављења овим текстом, ипак чини да је преводилац био Србин. Поједини делови текста преведени су јако добро; то су одредбе које потичу из тзв. „градских закона“. Други, ипак, делови нису најсрећније преведени – то су поједине одредбе из канонског права. Место које је привукло пажњу Новаковића, и које он наводи као очигледан доказ преводиоачевог незнања којим се само потврђује његов оштар суд о преводу, јесте превод атинског законодавца Дракона, јер се у српскословенском тексту Драконови закони преведе као „змајев закон“. Сасвим је очигледно да наш средњовековни преводилац нема класично образовање. На основу неких других одлика српскословенског превода *Синџагме*, могло би се закључити да преводилац није био човек цркве – клирик, већ лаик и одредбе грађанских закона биле су му ближе и разумљивије од бројних догматских

питања и њихових тумачења изложених у одредбама канонског права које су ушле у састав Синтагме. Томе би у прилог свакако ишла сасвим примерена употреба појединих термина везаних за српски феудални систем (нпр. употреба речи као што су „меропшина“ или „царина“ – о чему сам писала у Предговору). И још, у 3. глави слова К (О новим грађевинама), беспрекорно су преведени делови који се односе на комунална и грађевинска питања: „у заједничким зградама, један од станара не може да изводи радове без сагласности другога, нити може да руши заједнички зид [...]“, или „нико не може да баца ђубре уз туђи зид, осим ако нема за то дозволу“.

Како се односити према преводу који је настао трудом средњовековног преводиоца? Зборник правног садржаја морао је бити преведен по нечијој заповести; опште је прихваћено мишљење да је цео овај подухват око превођења *Синџагме* био започет и довршен у склопу свеобухватних припрема за проглашење Царства, те да је претходио састављању Душановог законика. Ако је то заиста било тако – ко је преводио? Да ли су постојали професионални (стручни) преводиоци који су радили у саставу владарске канцеларије? Како се према тексту *Синџагме* који је преводио односио наш преводилац? Намерно ћу говорити о преводиоцу у једнини, мада ми се чини да има доста основа да се претпостави да су на томе послу била ангажована најмање двојица преводилаца. Суд о томе може се дати тек после свеобухватних истраживања српкословенског текста *Синџагме*. Док сам преводила *Синџагму* на савремени српски језик покушала сам да се уживим у мог далеког претходника из 14. века. И мени су, као и њему, неке ствари биле непознате. Ја сам, међутим, била у великој предности. Имала сам на располагању речнике, приручнике разне врсте, енциклопедије и интернет са бројним онлајн издањима свакојаке и разноврсне литературе на разним језицима – и свиме тиме сам се обилато користила током превођења. Посебно су ми од помоћи била два тома *Правила православне цркве с тумачењима* која је крајем 19. века приредио Никодим Милаш, као и његово *Казнено црквено право*. Ту је, наравно, и тротомна *Догмаџика* Јустина Поповића. Али и ја сам, као и мој колега преводилац наилазила на велике проблеме у своме раду. Он је, када није био сигуран да ће га читаоци добро разумети, прибегавао проширивању српкословенског текста – додавао је своја тумачења којих у грчком изворнику није било. Ја сам своје примедбе и коментаре стављала у напомене, како је то данас уобичајено. То је један специфичан приступ преводилачком послу, који заслужује да буде предмет даљих истраживања. Понекад су такви његови додаци сасвим умесни, а понекад нас и збуњују – зато што тумачи поједине речи које су клирицима биле добро познате нпр. реч „епископ“. У 58. апостолском правилу (у седмој глави слова Д) у коме се објашњава шта су задаци епископа, стоји „епископ бо именована се, рекше сморителъ/тј. надзорник, зато што са високог места посматра ... итд“. Није сасвим јасно шта га је нагнало

да дода своје тумачење, пошто је „епископ“ реч која је заступљена у словенским текстовима још од Моравског периода. Или – зашто је објашњавао значење речи „икона“ – „икона глагољет се от јеже подобити се“ – а затим следи и додатно објашњење „словенски же образ, за јеже образовати ино лице“. И ова је реч, судећи по изворима којима су се користили састављачи разних речника, посведочена већ од 11. века, и више пута се појављује не само у текстовима богослужбене намене, већ и у оригиналним књижевним делима писаним српскословенским језиком већ од 13. века.

И ја сам се, током превођења *Синџагме* на српски језик, више пута осетила збуњено, на тренутке можда чак и беспомоћно – како се вероватно морао осетити и мој анонимни колега. Мени је посебан проблем представљао одељак у оквиру слова П који се бави израчунавањем датума Пасхе; ту је изложено неколико могућности. Цео овај одељак представљао је за мене велики изазов, управо зато што су моја знања из области астрономије сасвим рудиментарна. Поглавља „О равнодневници“, „Зашто Пасха бива после равнодневнице“, „Зашто Пасха не пада сваке године у исти дан“, Седмо апостолско правило (које се такође бави овим питањем), као и тумачења шта су то „кругови Сунца и Месеца“, шта је то „темелион“, како се израчунава темелион, о пролећној равнодневници, како се израчунава индикт (период од 15 година) – представљала су за мене озбиљан изазов. Наравно, користила сам се разним приручницима који се баве метрологијом (посебно хронометријом), те сам тако научила понешто и о астрономији (и астрологији), и о раду александријских астронома хеленистичког периода. Људи су почели да посматрају звезде онда када су почели да се баве земљорадњом, јер су тако одређивали годишња доба и најповољније време за сетву. Основ су поставили древни Вавилонци, од којих смо наследили зодијачки круг (који данас повезујемо са астрологијом и састављањем хороскопа, а не са озбиљном науком – астрономијом). Зодијачки (животињски) круг је појас који се распростире 8 степени северно и 8 степени јужно од еклиптике (еклиптика је елиптична орбита по којој се земља креће при својој револуцији око Сунца; угао између Земљиног екватора и равни еклиптике износи 23 степени и 27 минута), а по њему се привидно крећу Сунце, Месец и планете Сунчевог система. Зодијачки круг подељен је у 12 сегмената (сваки од по 30 степени), почев од пролећне равнодневнице; сваки сегмент добио је име по неком сазвежђу – сегменти су се подударали са сазвежђима отприлике у 12. веку пре наше ере. У први мах збунио ме је превод „отсеченије животних круга“ то јест „одсечак животињског круга“. Тек тада сам проверила грчки текст (тима ту зодијаку), схватила сам о чему се ради, те сам се надаље држала термина „зодијак“. Било је и других случајева када сам се више ослањала на грчки текст, зато што сам сматрала да српскословенски превод није на одговарајући начин пренео грчки текст. Приликом израчунавања дана пролећне равнодневнице,

користи израз „животиња“ за Зодијак („Сунце се постојаном брзином креће кроз средину Зодијака, тј. кроз средину животиња“, како стоји у српскословенском преводу). И само стварање света посматра се кроз астрономске појаве, те у нашем тексту стоји да је током седам дана стварања света била пролећна равнодневница „а Сунце је, ушавши у први одсек равнодневнице и круга Зодијака, стало на први део Овна (21. март – 19. април), Месец је стајао на сасвим супротној страни, јесења равнодневница била је у знаку Ваге (23. септ. – 23. окт.) [...]“ итд. Посматрано из данашње перспективе, граница између астрономије и астрологије била је веома танка, о чему би могли да посведоче управо ови одељци *Синџагме*.

Ових неколико примера одабрала сам да бих показала да смо и ја, као и мој колега из 14. века, имали (понекад) сличне проблеме.

И за крај, парафразираћу бројне записе које су писари остављали у рукописима које су писали: „аште где и погреших, не клнете, но благословите, а аз трудих се [...]“

**Огледи о политичкој моћи у Византији** : чиниоци и ослонци / Љубомир Максимовић. – Београд : Српска књижевна задруга, 2013

**Говорили:** академик Мирјана Живојиновић  
др Бојана Крсмановић  
академик Љубомир Максимовић

У Београду, уторак 10. јун 2014. у 13 часова

## ПОВРАТАК У ВИЗАНТИЈУ

Када говоримо о *Колу* Српске књижевне задруге, не морамо да се устручавамо у низању суперлатива. Таквог примера у српској култури и њеном издаваштву немамо. *Коло* Задругино, једнако плаветно, без облачка, пред нама је од 1892, с уплетеним песниковим иницијалом као знаком споразумевања. У *Колу* се сваке године појављују брижно одабране и приређене књиге. Свака има велику предност већ на свом почетку, у првом дану, зато што је под Задругиним знаком и заклоном. Природно је да овде, на нашој Трибини, често имамо такве књиге које су написали чланови САНУ. Недавно смо говорили о студији дописног члана Војводића посвећеној деловању првог Задругиног председника и првог човека САНУ у последњим његовим годинама живота – Стојана Новаковића.

Данас окрећемо пажњу 706. по реду књизи у Задругином *Колу*. Писац је академик Љубомир Максимовић. Он у малој уводној речи, пре својих дванаест изврсних расправа, обавештава да је Византија била заснована „на аутократској систему власти“, да је владар њен „имао улогу Христовог намењеника“, да су и државни и црквени механизми представљали „ту концентрисану политичку моћ“, да је у укупном свом научном поступку, „читавог живота“, каже, осветљавао такве теме и сада их окупио „на једном месту“.

Тема академика Максимовића је временски далека, али је у неким појавама сасвим савремена. Казује оно што знамо: владарска моћ не посустаје. Једино мења облик и поданике.

Говоре академик Мирјана Живојиновић и др Бојана Крсмановић. На завршетку и писац.

Почиње *йовраїѿак у Визанїију*.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

Када говоримо о раду византолога академика Љубомира Максимовића, ученика и, уз покојног Божидара Ферјанчића, наследника Георгија Острогорског, треба да истакнемо да је и Максимовић проучавао прошлост Византијског царства из свих аспеката његовог вишевековног живота. Део тог проучавања садржан је и у књизи о којој данас говоримо. У њој су сакупљени чланци чија садржина се види из самог наслова: *Огледи о йолиїицкој моћи у Визанїији. Чиниоци и ослонци*. Ти радови представљају дванаест појединачних целина, настајалих у дугом временском раздобљу, и односе се на државну организацију Византијског Царства и промене које су у њој настајале, тако да својом тематиком чине јединствену целину.

Љ. Максимовић најпре у чланку „Северни Илирик у VI веку“ веома зналачки прати промене настале у средишњем делу Балканског полуострва у време великих продора Словена и Авара, којима се Византијско Царство, због кризе кроз коју је пролазило током VI века, није могло одупрети. Освајањем подручја познатог под именом Илирик, варвари су у потпуности изменили његову етничку и политичку структуру, што је, закључио је Максимовић, значило крај античке цивилизације у земљама јужно од Саве и Дунава и увод у њихову средњовековну историју. – Аутор затим у чланку „Традиција и иновација у византијској територијалној организацији државе и цркве (IX–X века)“ указује да се приликом идентификације рановизантијске са позноримском епохом мора водити рачуна о многим новинама које доказују супротно, јер се њихова веза са антиком не може установити. Подсећа да је основну измену у државну организацију унело тематско уређење и да се, за разлику од црквене, државна организација све више удаљавала од претходне епохе. – Максимовић у чланку „Тематски војници у византијском друштву. Прилог новом процењивању проблема“ веома логично повезује појаву тематских војника са развитком тематског уређења и пратећи развитак тог војног staleжа закључује да су после континуираног развитка, између VII и X века, тематски

војници доживели опадање. Због тога, да би се обезбедио довољан број војника, повећана је минимална, неутуђива вредност војничких имања, чиме је означен почетак уздицања војног племства. – У чланку „Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. године“ Максимовић, проучавањем објављених раније непознатих печата, долази до нових сазнања о организацији византијске власти на територијама које су се после пропасти Самуилове државе (1018) нашле у саставу Византије. Тако је на основу података које дају печати из Цимискијевог времена показао постојање тема Раса и Мораве, а четири печата из времена после 1018. године потврдили су постојање тема Србије и Сирмијума, до чега аутор долази темељним проучавањем, уз печате, и свих осталих релевантних расположивих извора. – У чланку „Стратег Трајанупоља“ скренули бисмо пажњу на методолошки приступ професора Максимовића у решавању проблема рашчитавања веома оштећене легенде на печату Николе, протоспатара и стратега Трајанупоља. Максимовић је најпре утврдио да је још један печат тог војног функционера направљен на основу истог калупа, и да њихове легенде нису оштећене на истим местима, што му је омогућило да проучавани печат допуни ишчитавањем легенде другог печата. У исто време, академик Максимовић је исправио читање Владимира Мошина, веома познатог византолога и у свету признатог стручњака – сигилографа. Тачним рашчитавањем легенди оба печата Максимовић је закључио о уздицању града Трајанупоља у средиште војно-административне области истога имена. – Институција проније, добро проучена у Византијском Царству и јужнословенским земљама, због оскудности извора остала је потпуно непозната у Трапезунту. Максимовић чланком „Пронијари у Трапезунтском царству“ успева детаљном анализом тих малобројних извора да открије друштвену структуру Трапезунтског царства, посвећујући посебну пажњу војницима – стратиотима – њиховом имовном стању и друштвеном положају. Упоређујући их са византијским пронијарима XII века, када се Трапезунт још увек налазио у склопу Византијског царства, аутор је закључио да је пронија и у Трапезунтском царству била уобичајена појава у свакодневном животу. – У монографији о политичкој моћи у Византији, посебно место припада раду „Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације (1354–1383)“, којим је Максимовић у потпуности осветлио веома занимљив и значајан период византијске историје, који је окарактерисао овако: „Ослабело и смањено Царство губило је своје ослонце у све бржем кретању ка пропасти. Тадања византијска стварност пружала је тужну и мрачну слику [...]. Грађански ратови, социјални сукоби и теолошко–филозофске распре потресали су земљу, а моћни спољни непријатељи, Срби и Турци, и уз њих увек немирни западни свет, нису давали ни тренутка предаха. То је заиста био Гордијев чвор који се више није могао чак ни расећи“. Академик Максимовић упознаје читаоца са Византијом тога времена кроз личност цара Јована

VI Кантакузина (1347–1354), веома способног државника, војсковође, књижевника и теолога, са посебним освртом на време после његове абдикације. – У чланку „Генеза и карактер апанажа у Византији“ академик Максимовић се осврнуо на једну од посебних карактеристика византијског феудализма, на појаву апанажа, тј. територија даваних на управу царским синовима или другим члановима династије. До појаве овог рада апанажама није посвећена пажња потребна за њихово разумевање, због чега су још значајнији резултати до којих је проф. Максимовић дошао. Он је, пратећи развитак апанажа од њихове појаве средином XIV века, закључио да се Царство пред своју пропаст претворило у конгломерат апанажа, због чега се проблем управљања државом претворио у кризу врховне власти. – „Регентство Алексија Апокавка и друштвена кретања у Цариграду“ је рад у коме је Максимовић на веома занимљив и сликовит начин описао узаврелу политичку ситуацију насталу после смрти цара Андроника III (15. јуни 1341) када је, искористивши одлазак великог доместика Јована Кантакузина из Цариграда, створено регентство малолетном Андрониковом наследнику Јовану V. Водећа личност регентства био је Алексије Апокавк чију је занимљиву личност, скромног порекла, али веома енергичну, која се успешно уздигла до високе титуле доместика западних тема, академик Максимовић у потпуности осветлио, при чему је изузетно сликовито и упечатљиво описао све оно што је довело до Апокавковог убиства, и сам тај чин, када је он „пао као жртва припремане, али неочекивано реализоване завере политичких заточеника у цариградској Великој палати“. – Анализирајући економску ситуацију позновизантијских градова у чланку „Корени и путеви настанка градског патрицијата у Византији“ Максимовић указује да се они исказују првенствено као политички, војни и културни, делимично и као трговачки центри чија основна производња добара лежи у пољопривреди. Физичким присуством у граду, животом унутар градских зидина, аристократија се претвара у елиту која господари градом. – Кроз смену владара различитих династија у чланку „Двор епирских деспота у XIV и XV веку“ Максимовић прати развитак и сложене прилике кроз које је пролазила Епирска држава. Она је произашла из IV крсташког рата и ишчезла завођењем туркократије, октобра 1430. године. – Најзад, ту је нашао место и чланак „Демократија у аутократском систему: случај Византије“ у коме академик Максимовић одмах упозорава читаоца да термин *демократија* у Византији није имао ништа од оних значења који га обележавају у претходним или потоним, у односу на Византију, временима. То што је Византија била земаљска реплика небеског Царства, закључио је Максимовић, давало је могућност да хришћанске установе, наслеђене из Рима, продуже да делују и да цар има надређен положај над сваком духовном влашћу и то у свим, изузев у канонским питањима. Међутим, с обзиром на то да се уздицање на престо састојало од три сукцесивна, мада не и временски непосредно повезана чина – избор цара,



његово проглашење и на крају крунисање, академик Максимовић истиче да је у проглашењу остао сачуван део демократских права народа, наслеђен из римског времена. Уз то, за разлику од већине средњовековних кастински организованих друштава у Византији је постојала вертикална проходност која је омогућавала способним појединцима да се веома уздигну у друштвеној лествици. Такав је пример споменутог Алексија Апоаква који се од непознатог пореског чиновника уздигао на положај свемоћног регента Царства. Академик Максимовић се приклонио одавно створеном закључку да су дух Византије и њена суштина специфичан цивилизацијски феномен – непоновљив спој наслеђеног римског државног уређења и правног поретка, такође наслеђене хеленске културе и православне хришћанске вере, као творевине новог доба.

Студије на које смо се укратко осврнули обухватају велики временски распон од VI до XV века. Са изузетком бурних догађаја средине XIV века, за све остале епохе извори су крајње оскудни. Узимајући у обзир резултате научника који су се бавили овим проблемима, академик Љубомир Максимовић је поновном детаљном анализом већ претресаних историјских извора, дошао до нових, прецизнијих закључака, а захваљујући новим сфрагистичким подацима открио је постојање до сада непознатих тема – управних јединица. У времену у којем су настајали, ти резултати су значили и још увек значе новину која привлачи пажњу свих заинтересованих за прошлост Византијског царства, у чијем се непосредном суседству, па дакле и под његовим утицајем, налазила средњовековна српска држава.

БОЈАНА КРСМАНОВИЋ

Књига академика Љубомира Максимовића *Огледи о политичкој моћи у Византији – чиниоци и ослонци*, која се појавила у издању Српске књижевне задруге (Београд, 2013), обухвата дванаест одабраних студија, које су настале у претходних готово пола столећа његовог научног рада. Из приказа академика Мирјане Живојиновић имали сте прилику да се детаљније обавестите о садржају сваке студије понаособ. Овом приликом ја бих поновила да је објављивање ових дванаест студија под заједничким насловом – *Огледи о политичкој моћи у Византији – чиниоци и ослонци*, омогућио њихов садржај, будући да у свим радовима академик Љубомир Максимовић истражује једно од најсложенијих питања савремене византологије. У најопштијем смислу речи, ради се о развоју управног система Византијског царства и његовим одликама. Студије академика Максимовића прате еволуцију византијске управе од рановизантијског доба па до последњих векова Царства, што читаоцу омогућава да стекне својеврсну представу о Византији – од њених почетака

до пропасти – али из специфичног угла развоја провинцијског управног система, византијских институција и организације државног апарата.

Студије академика Максимовића илуструју флексибилност византијског државног апарата, као и различите (институционалне и тзв. ванинституционалне) моделе управљања државом. Као најважније носиоце и чиниоце власти, у зависности од епохе, аутор издваја поједине званичнике, феудалне институције, одређене друштвене слојеве, урбане центре, провинције итд.

Унутар главне тематске целине ове књиге и паралелно са њом, студије академика Максимовића расветљавају и једну другу велику тему: реч је о значају и улози коју је у Византијском царству имао њен највиши друштвени слој – византијска аристократија. Аутор показује амбивалентну улогу аристократије у развоју Царства, будући да је она од покретачке снаге друштва временом прерасла у главни дезинтеграциони фактор Царства, како у домену државне управе тако и у погледу државне територије.

Обједињавање појединачних студија у једну публикацију има, свакако, практични значај: читалац тако добија прилику да се упозна са одређеним тематским опусом једног аутора. Када је реч о византијској управи, академик Максимовић је несумњиво најбољи познавалац те тематике у нашој средини, чије студије представљају темељ за проучавање провинцијске управе у Византији. О томе, пре свега, говори чињеница да његова докторска дисертација *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, објављена на српском (Београд, 1972) а затим на енглеском језику (Амстердам, 1988), представља незаобилазно штиво за све оне који се баве или проучавање византијске управе или епохом Царства у време владавине династије Палеолог. Иако су у међувремену објављени нови резултати истраживања неких од тема којима се у *Огледима* бавио академик Максимовић, познаваоцима струке је јасно да су његови радови издржали пробу времена, те да и данас представљају незаобилазне библиографске јединице. Према мом увиду, у новијим научним радовима долази до корекција само у детаљима, док су главни токови унутрашњег развоја Византије, њених институција, феудалних процеса итд., већ предочени у радовима професора Максимовића. Широј употреби ове књиге свакако ће допринети индекс појмова, личних и географских имена, с обзиром на то да се у студијама помињу бројни технички термини.

Читање студија обједињених у књизи *Огледи о политичкој моћи у Византији – чиниоци и ослонци*, и то у редоследу у којем су оне поређане у тој публикацији, омогућава читаоцима, посебно византолозима, стицање комплексније представе о Византијском царству. На различите начине у *Огледима* аутор, како сам већ поменула, потврђује тезе о флексибилности византијског државног апарата, илуструјући на упечатљив начин – кроз деловање појединаца и породица – улогу византијске аристократије, која је током читаве историје Царства представљала један од главних носилаца и чинилаца

моћи. Ипак, најзначајније питање које *Огледи* отварају односи се на интерпретацију византијске аутократије. У последњој студији у низу – *Демократија у аутократском систему: случај Византије*, за коју би се могло рећи да је на одређени начин преузела улогу закључка у књизи, аутор покреће то питање у провокативној форми, посматрајући византијску аутократију из угла појединих фактора који су је кроз историју Царства ограничавали. Књига која је пред нама управо говори о том феномену, где су сви носиоци и чиниоци власти у Византији имали одређено место и улогу у аутократском систему. Да ли су ти центри моћи представљали затворене или отворене групације, колико су институције, званичници и службени поредак доприносили јачању или ограничавању византијске аутократије јесу само нека од питања која је књига академика Љубомира Максимовића покренула. У сваком случају, публикација *Огледи о политичкој моћи у Византији – чиниоци и ослоњци* даје подстицај византолозима да се врате истраживањима унутрашњег устројства Византијског царства.



**Сабрана дела. [Књ. 1–12] / Матија Бећковић.** – Београд : „Штампар Макарије“ ; Подгорица : Октоих ; Вишеград : Андрићев институт, 2013–201

**Говорили:** дописни члан Миро Вуксановић  
академик Матија Бећковић

У Београду, уторак 16. септембар 2014. у 13 часова

МИРО ВУКСАНОВИЋ

## НЕГОВАНА ДУХОВИТОСТ

Почињемо друго полугође Трибине Библиотеке САНУ. У првом полугођу смо једанаест пута излазили пред више од хиљаду посетилаца. Јавности смо тако приказали књиге и зборнике чланова Академије. У добу које је маћеха читању, у години издавачке суше, то је леп резултат. Још више ако је реч само о једном од могућих бирања и ако се чује да такав посао увећавамо. Данас стиховима за које још није утврђено на колико места се у истом тренутку чују и колико су пута тако поновљени.

Академик Матија Бећковић добио је *Сабрана дела* у дванаест срећних књига. Међу различитим песничким облицима највише је поема. Једна од њих је први пут казивана као приступна академска беседа, у комунистичком залатку. Њен наслов је „Богојављење“. На званичној страници интернетској пише да није штампана у гласилима Академије. Било би занимљиво разгинути чињенице па видети зашто је тако било и ко је тако одлучио. Ми у то нећемо. Зна се.

Нећемо, дакле, о ономе што ћете чути. То право припада Песнику. Он бира шта ће да каже, којим редоследом и из којих књига. Не зна се колико је

пута такав посао за препричавање урадио. Дајемо један пример. Годинама, пред Ново лето, у Театру академика Душана Ковачевића, претпоследњег дана у децембру, у пуној сали, са купљеним улазницама и свотом за добротворне намене, људи седе и слушају песника који чини позориште. По два сата тако. Песник има светло над собом и књиге у рукама. Слушаоци су најчешће са смејавицама на образима. Некад због неговане духовитости, некад због самопитања „Како се нисмо сетили, а ту нам је било, пред очима, како је само он то видео?“, некад због сатиричне уједљивости, због горчине и речи које се са собом играју да би се подиграле ономе што је и ко је за подигравање, често због светосавских и његошевских просветљења, познатих изрека, мудрости, патњи, заклинања, „иментовања“ и речи заједничког порекла које нам изгледају као да их први пут чујемо и видимо како се увразе једна у другу као конац кроз иглено ухо, због стихова који сами себе одједном склупче и одмотају, због анрићевског знака да нас уметност увек „изненади нечим познатим“.

Тако, „Рече ми један чоек“ да је било „Ово и оно“, „Леле и куку“, „Бе рече Јапан“, „Кад будем млађи“ и „још млађи“, овако и онако, „Ђераћемо се још“, зна се, а увек због „Хлеба и језика“, „Путем којег нема“, а има га и те како, преко Лијешња или уз Мртвицу, „Не знаш ти њиг“, „Не дај се јуначки сине“. Увек све то и остало казује на начин због којег се чуло да је Бећковић песник који чини позориште.

Бећковић своје стихове посвећено говори: и као писац, и као глумац, и као редитељ, у истој особи. Природан, спонтан и ненаметљив толико да се то и не види. Немамо међу нама још једну такву појаву. Зато нас и магнетише. Са свих десет прстију у књигама различитих облика, на страницама где су наслови, као да стихове не зна напамет. С повремено одигнутим петама као да хоће за речима да полети, с одигнутим прсима као да хоће сваки свој дах и откуцај да пошаље у стих, где им и јесте место.

Од за Матију неугодног питања „Чи си ти мали?“ до овог датума непрекинуто је опчињен и загладан у моћ поезије. Доследно и уверљиво песнички свет уверава да писца ваља слушати и када говори исто, на исти начин, на истим местима, јер се једнако не претвара у једнак облик, јер то међу писцима најбоље показује заточник српског језика и стиха – Матија Бећковић.

МАТИЈА БЕЋКОВИЋ

Аутор је казивао своје песме.

**Сусрет и сукоб са науком** / Зоран Л. Ковачевић. – Нови Сад : Академска књига : Огранак САНУ у Новом Саду, 2014

**Говорили:** академик Нада Милошевић-Ђорђевић  
проф. др Драган Проле  
академик Зоран Л. Ковачевић

У Београду, уторак 30. септембар 2014. у 13 часова

### САБИРАЊЕ ЗНАЊА И ИСКУСТВА

Неопходно је, први пут на Трибини Библиотеке САНУ, за данашњи њен почетак, истаћи да Огранак САНУ у Новом Саду има невелику али редовиту издавачку делатност и да је њен уредник академик Зоран Ковачевић, председник Огранка, а данас приказујемо његову књигу.

Академик Ковачевић, ранији универзитетски професор биохемије, у земљи и иностранству, усавршаван на страним факултетима, писац неколико монографија из своје научне области, недавно је објавио књигу *Сусрети и сукоб са науком*. То је, заправо, збирка знања и искуства, састављена систематично, по тематским поглављима, у широком распону и захвату, од науке до уметности, од поезије до политике, готово о свему што је предмет људског интересовања и истраживачког проматрања. Реч је о разгранатим есејима који се нуде на читљив и свима ученим на доступан начин, увек с научном основом и покрићем. Тако је академик Ковачевић нашао поступак који нам омогућава приступ у замашну начитаност, сакупљану дуго и презентовану јавности у годинама када то писцу припада по природном реду. Чини се да је главна вредност Ковачевићеве књиге њено поступно отварање мисли о човековим интелектуалним и креативним моћима, њена образложена понуда

да искушавамо властита становишта, да оно што је познато добијамо на друкчији начин.

О књизи говоре академик Нада Милошевић Ђорђевић и проф. др Драган Проле, а потом и аутор.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ

Када доктор медицинских наука, професор биохемије на новосадском Медицинском факултету, предавач на чувеним светским универзитетима, писац низа монографија, студија и уџбеника, врхунски стручњак из области ензимологије, молекуларне биологије, неко ко се бавио метаболизмом и целуларном енергетиком одлучи да напише књигу са изазовним насловом: *Сусрећ и сукоб са науком*, очекивало би се да то буде историјат контроверзних истраживања у домену природних наука, сува хронологије постизања резултата. Пред нама се, међутим, наша инспиративна филозофска књига, у којој се постављају питања о човеку и свету, о истини и знању, религији и уметности, моралу, хуманистици и технологији, књига писана без једноумља и једностраности, без наметљивости и наметања сопствене струке, отвара својеврсни унутарњи дијалог свестрано образованог интелектуалца, радозналост мислиоца, страсног читача, са свим доменима егзактне и хуманистичке културе.

Оно што је посебно привлачно јесте начин на који је академик Зоран Ковачевић успевао да нам приближи епохе и правце, од антике, преко средњег века, ренесансе и рационализма, романтизма и реализма, до данашњих, савремених открића рачунарске и информатичке технологије, и људе у њима кроз њихову научну мисао. Тако су уместо голих саопштења о достигнућима, праћени процеси размишљања, токови сазнања и осећања, али дате и анализе. Тако су настали својеврсни живи, блиски људски портрети носилаца тих мисли, а ауторово сопствено укључивање у расправе постало је нека врста дружења кроз векове, са одабранима, који су уз сву своју усмереност ка разрешавању одређених проблема, размишљали и универзално.

Повезао је преко 300 мислилаца (од Платона и Аристотела, Лутера, Коперника, Ђордана Бруна, Галилеја и Франсиса Бекона, Њутна и Лајбница, Спинозе, Канта и Волтера, Русоа и Хјума, Ла Пласа, Ничеа и Бергсона, и низа мислилаца 20, па и 21. века. Ређам их несистематски, као богатство разноликости). Показао је да су не само песници и филозофи, већ и припадници строге науке, Дарвин нпр., указивали на „последнице и трагедију до које може до-



вести чисто научни отуђени интелект“, а Сент Ђерђи зажалио, што је проучавајући електроне у трагању за тајном живота, „изгубио сам живот“ [...] који му је у међувремену „процурио [...] између прстију“. Ковачевић евоцира и Њутнову предсмртну исповест у којој Њутн своја открића мистерије светлости тада види само као делић огромне мистерије универзума. „Самом себи личим на дечака који се игра на обали мора, одушевљава се налажењем све глаткијих облутака и лепших шкољки док огроман океан истине лежи преданом неоткривен“. Тако, осуда Виљема Блејка или великог песника Џона Китса што је велики научник разорио поетичност дуге, делује као неправедност.

Наука јесте у књизи репер, али у корелацији са осталим мисаоним доменима. Постављена је и као нит композиционог јединства књиге, које се обликује у разматрањима о вечитим човековим покушајима да покори (освоји) природу различитим средствима, мењаним зависно од погледа на свет. Када је указивао на осећај доминације над природом које пружа модерна наука, аутор је као и увек у својим запажањима, сагледао и ону другу страну – појаву осећања усамљености, после „победне“. У Дарвиновој теорији о еволуцији живота, и природној селекцији, делом је видео суштинску научну основу етици. „У одређеном смислу природна селекција фаворизује алтруистичку кооперативност [...] примењена на социјалне групе може објаснити појаву и одржавање алтруистичких етичких система“. Ковачевић се позвао на речи Жака Моноа, „једног од утемељивача молекуларне генетике“ (умро 1976) које је сажео у поднаслову првог поглавља свог дела које је пред нама: „Наука је освојила свет, али не и људско срце“. „Човек живи на граници једног страног света. Света који је глув за његову музику, и потпуно индиферентан како за његове наде, тако и за његов бол и недела. Ако прихвати овакву поруку науке, човек се мора пробудити [...] у својој усамљености и науке (поделе по модерном западном систему) Science and Poetry (2001) супротставља се постулату да је наука једини пут ка разумевању реалног света: „Свет у коме ми живимо је на првом месту свет који видимо и осећамо, социјални свет, меша боја, светлости и шума, љубави и мржње, опасности и наде [...]“.

Нисам могла а да се не сетим како је и тзв. примитивни човек, на свој начин, у митско време покушао да разуме стварност, да савлада природу, да побегне од усамљености. Призвала ми се слика аниматистичког погледа на свет, који се, као што је познато, заснива (између осталог) на веровању да све што се додирује у времену и простору постаје једно, да се спојивши се са природом човек идентификује са њом и даје јој своје особине. Зато и сунце и ветар и камен живе као и он, свадбују и воле се, страдају и преобраћају се (сурвивали тих схватања срећу се и данас у народној поезији, у предањима, али и у метафорама и симболима писане књижевности). Да дам само један пример. Дражесна усмена свадбеномитолошка песмица идентификује цветове у гори са сестрицом међу браћом, коју „Проси Месец за свог Месечића,/

Проси Сунце за свог Сунчевића,/ Проси Муња за се из облака [...]“ . Тако човекова усамљеност нестаје.

Ковачевић с правом размишља о дуализму као о још увек актуелном проблему. Док „окована материјализмом, традиционална наука сматра да ништа што се не може измерити и испитати чулима не постоји“, он попут Михаила Ђурића, уметност прихвата као „корелат и допуну науке“.

Вредност ове књиге и јесте у томе што је она против свих крајности, што њен аутор управо као научник сматра чудним „сан информатичара и кибернетичара“ да људску свест пренесу на компјутер, с обзиром на то да је „персоналитет врста софтвера коме није потребно тело јер може функционисати помоћу било ког хардвера“, и додаје да се људи не могу третирати као да су физички објекти. Размишљајући о томе да ли супремација церебралног доводи до атрофије емоционалног живота, закључује да су емоције данас само потиснуте и да „човек троши велики део енергије да их држи под контролом“. Страх од науке сматра реалним, уколико је њен циљ да до темеља уздрма природу. Знање јесте моћ, али моћ не сме да буде „једини циљ у трагању за знањем“. Битна је повезаност знања и етике, која је неопходна тамо где наука и технологије отварају нове могућности.

Признајући досега духовности која понекад односи превагу над аргументима науке, Ковачевић науци не одузима значај. Она је „постала човекова судбина. Са њом човек опстаје или нестаје, јер без науке неће моћи да решава своје егзистенцијалне проблеме“, али се и пита које ће бити њено место у култури сутрашњице.

У овом приказу издвојила сам само плочицу из ауторовог тематског мозаика. Колико је и она окрњена, мојим субјективним одбором, просудиће сам аутор. Колико је видљива, просудићете ви – цењени слушаоци.

#### ДРАГАН ПРОЛЕ

Могућност дијалога увек је повезана са интроспекцијом. Када се обраћамо другим људима или другим научним областима, ми стичемо драгоцену прилику да се сусретнемо са самима собом на начин који нам није познат нити саморазумљив. Такозвани разговор са самим собом не би био замислив нити могућ да се не заснива на искуству узајамности. Без претходне размене с другим људима, тешко би се могао догодити унутрашњи дијалог. Традиција дијалога и размене стара је готово колико и појмови знања, науке, односно филозофије. Већ је Платон филозофију означио као безгласни разговор душе са самом собом. Одважимо ли се на тумачење тога одређења почевши од идеје да конституција неког знања на бази унутрашњег дијалога имплицира својеврсну транслацију из спољашњег сучељавања са хетерогеним наукама

у иманентно пропитивање научности својственој дисциплини којом се и сами бавимо, онда се довршење тога процеса с правом може очекивати у својеврсном повратном кораку, у инверзном кретању из властите дисциплине ка другим типовима знања. Речју, уколико иманентна епистемолошка проблематизација претпоставља претходну размену са друговрсним знањима, онда се њено испуњење може замислити тек када се унутрашњи дијалог са самим собом заокружи у обухватној форми дијалога са другим дисциплинама.

Књига академика Зорана Ковачевића доноси нам јединствени пример поменутог процеса. Премда је он по вокацији природњак, биохемичар и молекуларни биолог, његова књига нам знатно више приказује излагање у сусрет, искорак из примарног поља интересовања ка хуманистичким дисциплинама, савременој физици или теорији еволуције, него што нам представља ауторову експертизу у властитој научној области. Разлог за свој подухват Ковачевић износи отворено и без преомишљања. Уместо да тријумфално слави доминацију природнонаучног погледа на свет, уместо да славодобитно узвисује ранг властите дисциплине у односу на неке друге дисциплине, он се определио за нешто друго. Једино високи степен научне и људске одговорности може да мотивише природног научника да размишља о *сусрећу* и *сукобу* с науком. Није потребно много проницљивости да би се открило да појам сусрета не припада ни вокабулару нити проблемском пољу природних наука. Напротив, реч је о термину који потиче из егзистенцијално оријентисане антропологије, чија намера је била да укаже да фундамент људског сазнања не треба тражити нигде другде до у односима човека према другом човеку.

Имајући у виду проблеме савремене констелације тих односа, академик Ковачевић у својој књизи креће од премисе да је једина утопија која је човеку данас остала на располагању везана за технолошки прогрес. То најпре значи да фантастични успеси природних наука нису створили бољег, моралнијег и срећнијег човека. Премда савремени човек има на располагању мноштво оруђа и апарата, готово неограничене могућности комуникације и информације, његов људски лик сведочи о празнини, баналности, моралној индиферентности. Почевши од такве дијагнозе, аутор нам заправо сведочи о озбиљној антрополошкој неравнотежи у којој се предности техничког напретка не ослањају на прикладну потпору у виду људских квалитета. То за последицу има необичан спој технички високо софистициране особе која је у моралном, социјалном и емотивном погледу на изразито ниском нивоу. Антиципација будућности нам утолико доноси некада незамисливу комбинацију технолошки супериорног и морално/емотивно сировог бића. Академик Ковачевић упозорава да назнаке таквог стања ствари можемо да уочимо и у нашој савремености. Системи надзирања, прислушкивања, биометријске идентификације, више не представљају непознанице, него постепено све више

продиру и обликују свакодневицу, при чему њихово даље усавршавање може имати далекосежне последице: „Приватност ће нестати, нестаће тајне, дискреција, а тиме и радозналост“ (стр. 175).

Ауторов сусрет с науком није једнократан, већ представља резултат вишедеценијског, проживљеног искуства. Свестан опасности могуће интимистичке идеализације, Ковачевић свој сусрет самерава са најтежим, начелним и незаобилазним последицама научне експанзије. При томе нарочито скреће пажњу да је појава нових научних сазнања од давнина наилазила на отпоре, неразумевања и оспоравања, али да данас, када се остварују технолошки продори који су некада били могући само у главама одважних сањара, и даље неоспорно постоје разлози за страх. За разлику од пионирских корака науке, страх у савремености не проистиче из незнања, нити је везан за ропску приврженост традиционалним култовима и ритуалима.

Напротив, интензитет савремених бојазни *расіе сразмерно нашем знању* о ризицима и опасностима које проистичу из неконтролисане и неспутане примене свега онога што је наука у стању да учини. Неодговоран замах еугенике и клонирања, уколико би они били препуштени сами себи, веома брзо би био у прилици да из темеља измени досадашње представе о заједници и друштвености, те да у људској стварности реализује оно што превазилази и најмрачније прогнозе двадесетовековних дистопија. Мит о прогресу индустријског друштва лако може да се преобрази у апокалиптично гашење свега што сматрамо људским.

Обухватан и одговоран сусрет с науком утолико нужно поприма одлике извесног сукоба. Чини се да је друга кључна реч из наслова књиге академика Ковачевића наглашено вишезначна. С једне стране, ради се о сукобу са манифестним и латентним опасностима које могу да проистекну како из свесне злоупотребе научних достигнућа, тако и из недовољно освешћених последица и неспретне примене постојећих технологија. С друге стране, на делу је и тематизација вишевековног сукоба између тзв. „природних“ и хуманистичких наука. Имамо ли у виду ову темељну разлику између два значења појма сукоба, јасно је да и њихови исходи морају бити схваћени као фундаментално различити. Када је реч о сукобу са нежељеним последицама напретка науке и технологије, аутор нас многим својим реченицама имплицитно освешћује да је тај сукоб неминован и временски неорочен. Будући да улог није ништа мањи од судбине људске цивилизације, „сукоб с науком“ представља трајни задатак чија сврха се састоји у превенцији свега онога што се коси са изградњом хумане индивидуе и достојанствене људске заједнице. Тематизујући овај потоњи сукоб, Ковачевић се креће у супротном правцу. Ако научна одговорност упућује на бескомпромисно сучељавање са свим облицима примене науке за које се установи да заправо дехуманизују људско биће, онда иста та одговорност указује на дугорочно неприхватљиве последице

сукоба природних и хуманистичких наука. Укупно узевши, одлучујућа ауторова намера је усмерена на указивање да прву врсту сукоба ваља интензивирати, а да другу врсту сукоба треба једном за свагда окончати.

Остваривање тог циља ипак није могуће постићи пуким апелима и помпезним позивима на помирење завађених страна. Будући да је с добрим разлозима несклон декларативним и испразним реторичким гестовима помирења, Ковачевић нам скреће пажњу да до њега не може да дође без свестране и опсежне анализе односа природних и хуманистичких наука. У корену сукоба између природних и хуманистичких наука академик Ковачевић препознаје спор између два режима времена. Док се код природних наука доминантни интерес везује за најактуелнију, нову информацију и тек стечено сазнање, филозофија и друге хуманистичке науке нису замисливе без режима дугог трајања: „Зато је однос научника према филозофији у знатној мери индиферентан, а често и непријатељски“ (стр. 123). Другим речима, темпоралност која је за једне одлучујућа, за друге је потпуно равнодушна. Као што атрибут „најновијег“ филозофију не одушевљава, него представља тек путоказ ка сразмерно дуготрајном оправдању властитог важења и значаја, тако и позивање на трајност неће побудити актуелни научни интерес, него ће пре асоцирати на nelaгодну уравниловку у којој влада општа стагнација. Уколико је филозофија резервисана спрам актуелног, сазнања прошлости наука по аутоматизму шаље на адресу историје науке, која је по своме карактеру устројена више хуманистички, него природно-научно.

Наредни разлог за раздор међу природним и хуманистичким наукама крије се у чувеном императиву корисности. Модерна економска свест је далеко више склоности показивала према ономе што је употребљиво, што може да се искористи и од чега човек може да има опипљиве резултате. Такав резон већ готово два века руководи научну политику и драстично фаворизује једне науштрб других. У том светлу се чини да „рат“ који хуманистичке науке воде са природним, није мотивисан жељом за истребљењем противника, већ да пре има обресе борбе за властити опстанак. У прилог овој тези наводимо да хуманистичке науке, са своје стране, никада нису до темеља обесмишљавале природне науке, никада нису инсистирале на њиховом гашењу и протеривању, што се не би могло рећи за захтеве и конкретну научну политику друге стране. Њој насупрот Ковачевић на више места указује да савремени човек не може у довољној мери да одговори на изазове са којима се суочава уколико се буде тврдоглаво задржавао искључиво на тлу доминантних природних наука. У прилог ауторовој аргументацији, сматрамо да би ваљало да додамо да пресудни мотив који је у новом веку изнедрио филозофски рационализам није био везан ни за шта друго, до за дубоку чежњу човека за слободом и за друштвеном еманципацијом.

С друге стране, аутор уверљиво показује необичну преплетеност аутентичних природно-научних феномена и конкретне конфигурације савремене

друштвености. Своја ранија истраживања проблема ентропије и стохастичких система, академик Ковачевић је овај пут извео изван терена аутономног научног истраживања, скренувши нам пажњу да они нису резервисани тек за природни свет, јер и те како бивају присутни и у савременој друштвености. Доиста, у савременом свету су постали илузорни снови о једноставном детерминизму и о до краја предвидљивим ланцима узрочности. Стохастички изазов се уселио усред људске стварности: „Свако се срће са таквим системима и појавама. Сви смо ми део друштва које има такве карактеристике. Многе појаве и системи од којих зависи наша егзистенција [...] имају такве особине и уколико не схватимо тај комплексни умрежени свет у коме живимо и не створимо сазнајне оквире који ће нам омогућити да доносимо праве одлуке, ти проблеми ће остати нерешени и наша будућност ће бити много неизвеснија“ (стр. 85).

Технолошка утопија је добрим делом остварена. Хуманистичка утопија није. Насупрот прогнозама о крају историје, књига академика Ковачевића сведочи да се истински историјски искораци могу очекивати од нових облика партнерства и сарадње природних и хуманистичких наука. Нема никакве сумње да би успешни модели контроле технике и ирационалних друштвених сила представљали историјске догађаје првог реда. Услов могућности за такве историјске искораче аутор поистовећује са преусмереним улагањем исте оне енергије, ентузијазма и посвећености које је пратило раст нововековних наука. Дакако, то преусмеравање не позива на цивилизацијски повратак нити на одбацивање технолошких достигнућа. Премда природњак по струци, Ковачевић заправо позива на повратак природно-научног мишљења у програмске оквире људске еманципације из које је оно изворно и потекло.

Нема сумње да утихнуће апокалиптичних тонова данас поприма контуре нововрсне утопије. Смемо да сањамо о свету лишеном прогнозе пропасти, уверен је академик Ковачевић, али претходно морамо изнова да осмислимо и, што је још теже, да остваримо нововрсни склоп људскости и технике, у којем више неће бити места за прогнозе слома и претеће форме дехуманизовања. Такво осмишљавање неминовно претпоставља превредновање статуса хуманистичких наука, али уједно и испољавање знатно већег степена њихове одговорности за свет у којем живимо. Када хуманистички посленици више не буду заступали лагодну позицију немилосрдне критике и не буду се позиционирали на комотну дистанцу од стварности, а природњаци одустану од тријумфалне вертикале на чијем врху стоји *hard* а на дну *soft science*, онда ћемо знати да шансе људске историје ипак нису неповратно изгубљене. Уколико се при том осврнемо унатраг и претече историјског искорача препознамо у књигама попут *Сусрећ* и *сукоб са науком* нећемо погрешити. Штавише, одаћемо њиховим ауторима достојну пажњу и исказаћемо им захвалност коју свакако заслужују.

## ЗОРАН Л. КОВАЧЕВИЋ

Још је пре пола века Чарлс Перси Сноу упозорио да постоји озбиљан сукоб две културе – научно-техничке и хуманистичко-уметничке. Да ли тај сукоб и данас постоји, око чега се ове културе сукобљавају и шта је узрок тих сукоба? То је оно што сам желео да кажем овом књигом, која је морам рећи, настала случајно јер, иако сам често промишљао о свему што је у њој написано, никад нисам мислио да ћу је написати.

Да, сукоб о коме је реч заиста постоји и то често веома жесток, не од пре пола века већ од самог рођења модерне науке током ренесансе. Па у чему је суштина тог сукоба? Оно по чему се наука фундаментално разликује од свих осталих видова интелектуалних и духовних креација, то је њен став или однос према питању истине, реалности па и етике и морала. Ово је због карактера научне методологије која науку такође одваја од свега осталог јер наука је пре свега научни метод.

Разлика је тако дубока да је Жак Моно констатовао да је наука довела до духовног стреса и учинила да човек напусти свој „стари завет“, да прихвати нову слику света и да учини ревизију својих етичких начела. Јер модерно друштво је утемељено на науци, оно јој дугује своје богатство и прихвата ризницу знања и моћ коју му пружа, али не прихвата њену најдубљу поруку: објективно знање као нови, јединствен и аутентичан извор истине. И заиста, намеће се мишљење да су научна истина и нови постулати објективности оно што је изазвало тај духовни стрес. Јер, већ Коперниково откриће да Земља није у центру васионе, тај тзв. коперникански обрт којим је заиста почела ера модерне науке, дубоко је пореметило слику света која је постојала миленијумима. Када је Галилеј, поборник Коперника и један од кључних утемељивача научног метода, пружио свој телескоп своме пријатељу професору филозофије из Падове да види Јупитерове месеце, овај је то одлучно одбио не желећи да ремети своју слику неба. Коперниково откриће указало је и на једну од најдубљих људских предрасуда – апсолутну веру у своја чула. Јер било је природно и здраворазумски претпоставити да се Сунце окреће око Земље, а не обрнуто. А наука ће од тада често пркосити здравом разуму.

Открића Дарвина о еволуцији живог света била су у правом смислу шокантна. Она су реметила схватања о пореклу и положају човека у природи и рушила ауторитет Библије. Дарвинов професор, Адам Сеџвик, упутио је свом студенту веома оштро писмо у коме каже: „Моје поимање морала шокирано је одломцима из твоје књиге.“ То је било пре једног и по века. Међутим, и данас је један министар образовања за истеривање Дарвина из школа и изјављује да је Дарвинова теорија „легализирана лаж те да се он осећа потомком човека а не мајмуна“. Вулгаризација дарвинизма имала је заиста тешке последице, а покрет еугенике и покушај да се научно утемељи расизам класичан је пример аморалне приче о науци.

Одувек су нова сазнања, поготово о неким фундаменталним аспектима природе и човека, изазивала одбојност па и страх. О томе постоје чак и митови. То се још у већој мери односи на научна сазнања и научне постулате истине и објективности. Тај научни, рационални, хладни интелект, редукционистички и нови објективан поглед на свет, агресиван однос према природи коју, како је још Френсис Бекон говорио, треба покорити, намера да се све испита и разјасни „омникомпетентним“ методама природних наука, при чему се искључује свако субјективно осећање, изазвало је код песника одбојност и страх од науке. Песници су оптужили Њутна да је својим истраживањима у оптици разорио целу поетичност дуге сводећи је на боје призме. Та научна, објективна стварност није стварност која интересује песника па Ками експлицитно каже: „Уметност је побуна уметника против стварности“. Песник не прихвата да наука и разум могу открити оне тајне до којих је њему највише стало јер он је ангажован у проницању у тајне, у дубљу истину мистерије нашег постојања. Наука разара митове, илузије, утопије и тајне, а „песма је призив тајних сила“. Новалис каже да „поезија лечи ране које задаје разум“. Други песник, пак, констатује да у тој борби осећања и разума песник губи битку. „Хладан интелект уноси сумњу најнеподношљивије врсте – егзистенцијалну сумњу“. Јер насупрот разуму стоји песникова „логика срца“ са својом ирационалном вером, без иједног аргумента иза себе.

Ниче, велики противник религије, није ништа мање у сукобу са науком. Он наглашава да је уметност виши и вреднији облик културе од науке. Сматрао је да је потреба за варком и обманом дубља и јача него потреба за сазнањем и трагање за истином. За њега је привид једина и истинска реалност ствари.

Дубок је антагонизам не само поезије већ и хуманистике у целини према науци. Тај антагонизам лежи у великој мери у покушају да се методе природних наука примене на човека и друштво, да се наметну као „омникомпетентне“. Научници верују да је наука са својом методологијом једини прави пут да се разуме реални свет. Хуманисти критикују природњаке да су тренирани да проучавају објекат. Да ли то значи да и менталне процесе, понашање, па и свест треба проучавати методама природних наука јер би се тиме дошло до фундаменталнијих сазнања? Али у књизи *Конструкција друштвене реалности* Џон Серл каже: „Фундаментална својства света су она која описују физика, хемија и друге природне науке. Али, како се ментална реалност уклапа у свет који се састоји из молекула и физичких честица?“. Третирање људи као физичких објеката за Мери Мидглеј је слепа улица у размишљању. „Јер свет који ми треба да разумемо – свет у коме ми стварно живимо – је на првом месту свет који видимо и осећамо, социјални свет, смеша боја и светлости, љубави и мржње, опасности и наде [...]“. Ако желиш да упознаш реалност, каже Декарт, то можеш постићи само кроз науку. У противном стварамо илузију која ће се показати као лажна и неоснована. „Али, ако одбацимо ту лаж, каже М. Мидглеј, суочићемо се са истином која је безлична, свет духова,



научних апстракција. Тај свет науке излечиће нас од свих осећања.“ Овде је сажето оно што је суштина антагонизма две културе, а то је вечни сукоб Разума и Осећања – објективног и субјективног, рационалног и ирационалног. Ерих Фром је био у уверењу да је одвајање срца од разума данас скоро потпуно, а Новалис каже, као што је већ наведено, да „поезија лечи ране што их задаје разум“.

Сличан је однос и религије, односно теологије и науке, јер иако је разум цењен као један од највећих божијих дарова, а сам Бог је Логос, разум је за Мартина Лутера судбински противник религије и највећи непријатељ вере. Никада не помаже духовним стварима, много чешће се бори против божанске речи него за њу. За разлику од рационалног начина мишљења, хришћанство нуди ирационалне вредности – љубав, наду и веру. За разлику од научника који за све тражи доказе, вернику је његова вера сама по себи довољна и он не тражи никакве доказе за своје религиозно уверење. Истина за којом верник трага дубоко је ирационална. Хришћанство је патњу због такве истине схватило као нешто божанско мада је мистика патње недокучива.

И филозофија која се некад сматрала „краљицом науке“ и дуго није била јасно одвојена од ње, битно се разликује од науке по питању истине и стварности. Филозофи науке постављају питање „хипотезе истине“ сумњајући да наука говори истину. Међутим, циљ науке и није да докучи апсолутну истину. Њен циљ је истина у смислу боље апроксимације истине, све веће истинитости. Филозофија, чији је метод у суштини спекулативан, битно се и данас разликује од науке по поимању реалности. То потврђују њени највећи представници. За Платона свет је свет идеја које су по њему суштина ствари, за Хегела „само духовно је стварно“ док Кант поништава критеријуме за разликовање појавности од стварности. Међутим, овде се не ради само о питању историје филозофије јер у једном интервјуу Колаковски каже: „Филозофи се и даље споре о томе шта је истина и шта је стварност“. Они се не одричу утопије, а Попер је саркастичан па „тражи извињење за филозофију“ јер у филозофији се и даље расправља да ли постоји овај свет. Наука је поништила многе антитезе филозофије и сузила њена подручја деловања па филозофи постављају питање о потреби филозофије данас. Неки филозофи сматрају да посао филозофије и није откривање истине већ неговање духа истине (Колаковски).

Супротно уобичајеном мишљењу, главна антитеза науке није теологија већ политика. И док је наука питање знања, чињеница и консензуса, политика је ствар уверења, интереса и конфликта. Политичка истина је веома специфична и битно друкчија од свих осталих. Она је идеолошка, па и догматска, али оно што је посебно карактерише то је њена релативизација. Политичари су здружено преузели уверење неких филозофа да нису чињенице те на којима градимемо своју слику света, већ њихова интерпретација. Објективне чињенице и разлози не постоје јер је све ствар слободног „антидогматског“ става.

Ова парадигма о којој пише Ален Блум у књизи *Сумрак америчког ума* постала је изванредно средство политичке махинације и камуфлажно рухо за увођење демократије. Нико није апсолутни господар истине, па ни наука. Свака истина о којој је до сада било речи на неки начин је легитимна јер се за њом искрено трага, сем политичке истине која је често манипулација истином. У томе јој здушно помажу медији, посебно електронски, који креирају сасвим нову, тзв. виртуелну реалност. Какав је однос политике према истини такав јој је однос и према реалности. Констатација да „морамо прихвати-ти реалност“ делује врло просто и убедљиво, али она често има претећи аспект јер се ради о наметању реалности силом и игнорисању међународног права. Због оваквог свог става, политика је у великој мери изгубила свој морални кредибилитет па се данас питамо да ли је време моралне обзирности у политици дефинитивно прошло. Овакав став политике према истини о реалности најчешће погађа историју као науку али не у мањој мери и остале хуманистичке науке, а посебно науку о језику.

И на крају, ако је већ реч о моралу и етици, наука намеће тешка морална питања с обзиром на могућност веома опасних злоупотреба па се многи питају „да ли данас са техно-науком живимо у сенци апокалипсе“ и да ли је 21. век наш последњи век. Јер наука данас напредује на основу далеко непредвидљивијих и потенцијално опасних образаца. Нема сумње да драматичан развој науке и технологије није више питање нових идеја и метода већ етике. Ако се постави питање да ли је наука заиста тако опасна многи научници ће рећи да је научно знање value free, односно да оно као такво нема моралну ни етичку вредност (Волперт). У научном открићу нема ничег ни доброг ни лошег. Опасност и етичка питања настају тек кад дође до примене науке или ако се намерно усмерава у потенцијално опасна истраживања. Јер наука је у суштини научни метод, један од најинтелигентнијих начина којим спознајемо овај свет. Она као и природа нема душу. Њој душу дају они који је примењују, ако је имају. А ако се говори о њеној злоупотреби онда је у великој мери у праву атомски физичар Лео Сцилард који у вези са тим констатује: „То није трагедија науке, то је трагедија човечанства“. На друштву је како ће употребити научно знање и научни метод. У вези с тим духовити Луис Волперт је рекао: „Ја неком могу нанети страшну повреду и својим наочарима“. А што се тиче научне истине и стварности, наука, као што је речено, није једини господар истине јер постоје и други начини на који спознајемо овај свет а поготово човека и његов дух који је универзум за себе. Уколико би се човек лишио било којих од тих искустава, његова култура би била сиромашнија. Посматрано са тог аспекта, нема легитимног конфликта између науке и хуманистике, односно духовне културе. Али, нема сумње да у ово антропотехничко доба, када се наука далеко брже развија него друштво, постоји већа потреба за хуманистиком и духовним стваралаштвом као противтежа техничком уму уколико не желимо крај човека као хуманог бића.

**Историјска лингвистика** : когнитивно-типолошке студије / Јасмина Грковић-Мејдор. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013

**Говорили:** академик Александар Лома  
академик Милорад Радовановић  
дописни члан Јасмина Грковић-Мејдор

У Београду, уторак 14. октобар 2014. у 13 часова

## ДО КОРЕНА РЕЧИ

Имала је Јасмина Грковић-Мејдор четрдесет и једну своју годину када је постала редовни професор универзитета, а педесет када је изабрана за дописног члана САНУ. После читања њене нове књиге *Историјска лингвистика* и у њој осамнаест студија које се споразумевају на неколико језика, од којих је једна о изразу „боли ме глава“, једна о односу „прав“ и „крив“, једна о појму „здравља“ у индоевропским језицима, једна о наличју „греха“, једна о „заклетвама“ у православном свету, свака с толиком сређеношћу и поретком казивања да убија и помисао на немар, с прилазима одсвакуд у једну једину реч да би се видело како долази, каже, до „стварања језичких савеза“, како као „говорници српског језика“ док сведочимо да је неко *скренуо*, да је *уврнуи*, да је *учинио криви корак*, „у бити посматрамо свет на исти начин као и наши преци хиљадама година пре нас“, после читања таквих, овде намах узетих, силазака у корен речи, у њен први и данашњи смисао, у „језик као човекову слику света“, најпоузданији српски научник који би, по недостижном моделу Милке Ивић, написао историју два звања, на почетку речена,

*редовни професор и дојисни члан*, који би то без прекора изучио од помена до нашег дана, јесте управо Јасмина Грковић-Мејдор.

О књизи говоре академик Александар Лома, академик Милорад Радовановић и ауторка.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

Написана и објављена у Новом Саду, потекла из пера једног члана наше куће, књига колегинице Јасмине Грковић-Мејдор с пуним правом се представља и на овој угледној Трибини, након што је 21. маја ове године доживела прву промоцију у своме родном месту, под кровом новосадског огранка САНУ. Мислим да би било корисно представити је и у другим нашим универзитетским центрима, да би се у њено предворје на тај начин увео што шири круг читалаца, не ради признања аутору, већ зарад њихове властите користи. Међутим, сâм сам се данас нашао у помало незгодној ситуацији, будући да сам о овој књизи већ говорио тог мајског дана у Платонеуму. У уметности је уобичајено да се праве варијације на исту тему, сетимо се, на пример, Хокусаијевих „Тридесет шест погледа на планину Фуџи“ или Монеовог циклуса „Руанска катедрала“, где један исти објекат бива сагледан из истог угла кроза све могуће промене дневног светла и временских услова. Но од мене се овде не очекује импресионистичка слика, него објективна информација о научном делу које је пред нама. Тако, описујући вам садржину књиге, не могу избећи да се у којечему не поновим – они од вас који су то већ слушали нека ми опросте – али ћу ипак тај основни нацрт излагања моћи да у овој прилици допуним понеким детаљем и обојим га понеком свежом импресијом, јер је у питању штиво које при сваком поновном читању пружа нове подстицаје.

Књига представља тематски добро осмишљен и складно компонован избор другде већ објављених радова – њих осамнаест, од којих су неки за ово издање дорађени – насталих у последњих седам година, времену које, скупа са оним које тек долази, можемо сматрати периодом ауторове пуне научне зрелости, квалитета који не искључује, већ, напротив, поспешује даље усавршавање и ширење видика. Наслов *Историјска лингвистика* свакако изискује додатно појашњење, које поднаслов *Когнитивно-типолошке студије* даје само у погледу методолошког приступа, али не и конкретног предмета разматрања. Тежиште је на грађи староцрквенословенског и других словенских језика, али је перспектива у којој се она сагледава знатно шира. Та је перспектива истовремено компаративна, будући да се словенска факта сагледавају у

поређењу са сродним индоевропским језицима, и типолошка, јер се осим генетски условљених сличности препознају и језичке универзалије присутне у језицима из свих делова света. Радови обухваћени књигом нису у тренутку свог настајања били намењени искључиво нашој домаћој публици, већ најширем кругу светских слависта а делом и језикословаца других усмерења (три су првобитно објављена на енглеском а овде дата у преводу на српски). Овако сабрани, они пружају могућност српском читаоцу – слависти или просто љубитељу језика и историје – да, полазећи од онога што му је блиско, прошири своје видокруге до далеких и неслућених граница. При томе не мислим само на сагледавање језика, већ и онога што језик одражава, а то је целокупна културна историја човечанства и сами обрасци људског мишљења. Наиме, на страницама ове књиге се традиционалне теме компаративно-историјске лингвистике непрестано преплићу са увидима модерне когнитивистике. Посреди је једно веома напредно усмерење у домену хуманистичких наука. Већ запажен и потврђен на међународном плану, аутор овом књигом чини, по мени веома потребан, искорак према домаћем образованом читалаштву. Циљна скупина нису само њени новосадски студенти, већ свако од нас ко жели да површинско, практично и синхронно познавање језика на прави начин продуби.

Између осталог, читалац ће сазнати да настанку неправилних конструкција типа *игра се с лойџом* у савременом српском претходи хиљадама година дуг језички развој од активног ка номинативном језичком типу, који са когнитивне тачке гледишта одражава ментални помак говорника индоевропских језика од погледа на свет у којем се човек осећа као интегрални део свога природног окружења и прилагођава му се, ка слици света у којој он природу осваја и себи потчињава. Сазнаће даље да су у вези с тим помаком и настанак инфинитива као граматичке категорије, маркирање директне евидентности у конструкцијама глагола опажања са акузативом партиципа, типа старословенске *Видјевшим јеґо всѣавша из мрѣвих*, замена безличног изрицања припадности личним (*жеља ми је да > имам жељу да*). Изненадиће се што обрти типа *боли ме глава* вуку корене из дубоке прошлости, представљајући ергативни синтактички модел старији од номинативног језичког типа. Проследиће поступни прелазак од јукстапозиције ка хипотакси у словенским језицима илустрован примером *ви сѣе нам рекли: „Да се сасѣанемо“ > ви сѣе нам рекли да се сасѣанемо*, где други члан од непосредног исказа прераста у зависну исказну реченицу. Разумеће како се у старосрпском развио футур типа *хоћу учиниџи > учинићу* садејством унутрашњег језичког развоја и језичког контакта. Упознаће се ближе са појавом претварања самосталних лексема у суфиксе, на пример индоевропског глаголског корена *\*ter-* 'пре(вази)лазити' у формант за градњу компаратива. Видеће да се компаратив у индоевропском развио кроз три сукцесивна стадијума: изолативни, аглутинативни и

флексивни. Разјасниће му се универзални механизам семантичких промена путем метафоризације генеричких значења, каквом се, рецимо, дошло до тога да некога или нешто називамо слатким независно од било каквих гастрономских искустава. Научиће да иза структуралистичких бинарних опозиција типа 'прав' : 'крив' стоје когнитивни примитиви, засновани на физичком искуству, према којему је оно што је право и здраво, и обратно, а да *грех* изворно значи нешто криво, одатле скретање са правог пута, погрешку, и тек на крају, у своме хришћанском осмишљењу, и кривицу пред Богом. И још много тога што нећу стићи ни да поменем.

Не би ваљало да на основу примера које сам овако, помало збрда-здола, набацао створите утисак о структури књиге. Она је веома логично компонована и прилози у њој размештени су тако да следе нит излагања од општијег ка конкретнијем, од проблема језичке типологије одражених пре свега у синтактичким појавама, преко питања настанка појединих морфолошких категорија, до нових перспектива које пред етимолошком интерпретацијом лексичких гнезда и појединих речи отвара когнитивна лингвистика. Осим тога, то што сам за илустрације узимао српске и словенске изразе и речи не треба да завања у погледу ширине приступа. На пример, конструкција инфинитива са дативом размотрена је на грађи разних мртвих и живих индоевропских језика; поред старословенског, староруског, старочешког, старосрпског ту су хетитске, староиндијске, грчке и балтске паралеле. Појмовне метафоре којима се изражава значење 'здрав' истражене су најпре на свеукупном индоевропском лексичком материјалу, а затим упоређене са оним што пружају неиндоевропски језици разних породица: семитско-хамитске (староегипатски, хебрејски), кавкаске, синотибетанске, дравидске, угрофинске, палеоазијатске. Сличан компаративно-типолошки приступ примењен је и у свим осталим прилозима.

Ваља истаћи још једну врлину књиге и њеног аутора. Јасмина Грковић-Мејдор спада у оне научнике који не приступају пољу свога истраживања као неузораној ледини, који не руше старо да би градили ново. Њен методолошки поступак је модеран али није помодан, већ ваљано утемељен у укупној историји филологије од њених античких почетака преко компаративне лингвистике у њеном класичном, младограматичарском уобличењу и тековина структурализма до најновијих достигнућа на пољу когнитивистике и језичке типологије. То чврсто утемељење одсликава веома богата, зналачки коришћена и навођена литература на свим светским и словенским језицима, која пружа драгоцену полазиште свакоме кога би читање ове књиге подстакло на даље учење и властито истраживање. Вредност нове књиге Јасмине Грковић-Мејдор је двострука: са научне стране, она пружа нове и значајне доприносе, а са образовне може, на нашем језичком простору, послужити као ваљан увод у свој предмет, историјску лингвистику, на оном ступњу на којем се та наука данас налази у развијеном свету.

## МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ

Књига *Историјска лингвистика (когнитивно-типолошке студије)* резултат је вишегодишњег рада на дијахроно усмереним, дакле палеолингвистичким, а когнитивно-типолошки усредсређеним лингвистичким истраживањима словенских језика у индоевропском окружењу, доминантно у областима синтаксе, семантике и лексикологије.

Њен аутор, проф. Јасмина Грковић-Мејдор, дописни члан САНУ, један је од наших најбољих лингвиста, професор на Филозофском факултету у Новом Саду (Одсек за српски језик и лингвистику), и посигурно један од наших понајбољих историчара језика, притом и међу најтемељнијим палеолингвистима у словенском свету данас. Ауторка је уз све и стручњак веома широких и дубоких знања, писац чије су књиге и студије наилазиле на изванредан пријем и одзив у лингвистичком и славистичком свету. У академским круговима ужива углед једнако врсног предавача и писца. Главни научни доприноси Јасмине Грковић-Мејдор су у областима: језик српске средњовековне писмености, историјска синтакса српског и српкословенског језика, синтакса и лексика старословенског језика, теоријско-методолошке основе историјске синтаксе и семантике, филолошко-лингвистички приступ историјскојезичким темама (с тежиштем на језичкој типологији и когнитивној семантици); диглосија и функционалнојезичка раслојеност у српском средњем веку, етимолошка и семантичка проучавања српског средњег века, с погледом на далекосежне (пра)словенске и (пра)индоевропске процесе, и когнитивни темељи језичке промене у њиховој типолошкој перспективи. Најрепрезентативније за рад Јасмине Грковић-Мејдор јесу следеће синтезе: *Софијска служба светом Сави. Палеографска, ортографска и језичка исписивања*, Нови Сад 1986; *Језик Псалтира из штамарије Црнојевића*, Подгорица 1993; *Списи Димитрија Канџакузина и Владислава Грамајика*, Београд 1993 (приређивање, уводне студије, преводи, коментари); *Ђурађ Црнојевић, Јеромонах Макарије, Октоих њвогласник*, I–II, Цетиње 1996 (приређивање, уводна студија, превод, коментари); *Писања из старословенске синтаксе и лексике*, Нови Сад 2001; *Павле Ивић, Студије из српске средњовековне писмености. Целокућна дела Павла Ивића VI*, Ср. Карловци – Нови Сад 2008 (приређивање); *Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у уникоду*, Београд (САНУ) 2009 (коуредник и аутор); *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*, München–Berlin–Wien, 2010 (коуредник и аутор); *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*, Београд (САНУ) 2010 (коуредник и аутор, Грковић-Мејдор и Радовановић 2010); *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*, Ср. Карловци – Нови Сад, 2013. Најсроднија овде приказиваној јесте књига – претходница овој, *Списи из историјске лингвистике*, Ср. Карловци – Нови Сад 2007 (у

складном следу с овом што је данас представљамо, и тематски и општелингвистички гледано (Грковић-Мејџор 2007).

Књига о којој је данас овде реч садржи следећа поглавља: *Предговор* (5–7); *Когнитивни аспекти развоја њранзијивности* (8–32); *Улога синџаксичке њранзијивности у развоју словенских синџаксичких сџрукџура* (33–54); *Ка реконсџрукцији њрасловенске синџаксе* (55–71); *Датив + инфинитив: њраиндоевројско њорекло и словенски развој* (72–97); *О консџрукцији акузатива с њарџицијом (џиџолошки и когнитивни аспекти)* (98–115); *Развој њредикаџивне њосесије у словенским језицима* (116–138); *Развој фужура у сџаросрџском језику* (139–170); *Образац срџског „боли ме глава“ као синџаксички архаизам* (171–193); *О њраиндоевројском комџарџиву у свеџлу језичке џиџологије* (194–205); *О доџриносу језичке џиџологије еџимолошким исџраживањима* (206–218); *Когнитивне основе семанџичке њромене* (219–245); *’Прав’ и ’крив’ као когнитивни њримџиви* (132–266); *Прилог исџорији лексџико-семанџичке групе -грџх-* (267–291); *Појам здравља у индоевројским језицима* (292–313); *О њрасловенским формулама закљњања* (314–339); *Формуле с њридевом цџљ у сџаросрџским њовељама* (340–349); *О семанџици сџарословенских њридева добрџ и благџ* (350–364); *Глаголи њерџеџије у сџарословенском језику* (365–388), *Садржај* (389–390).

Тематски и методолошки гледано, лако се опажа да се у књизи доминантно трага за когнитивним и лингвистичким узроцима, механизмима и законитостима појединачних, системских и типолошких језичких промена, притом не само описивањем појава у човековом језичком и менталном свету, већ и објашњењима њиховим. Свему се томе у овој књизи приступа, у веома савременом лингвистичком смислу, у контексту природе човекових сазнајних моћи – кроз процесе језиком обликоване концептуализације, категоризације, класификације и систематизације света, а са увидима у опште закономерности мисаоних процедура и перцептивних навика, образаца и моћи човекових – у историјској вертикали њиховој. „Увек с питањем: ако је језик човекова слика света, шта је у тој слици универзално, а шта посебно, везано за поједине заједнице и културе, о чему сведочи обиље структурно и типолошки разноврсних језика? У одгонетању језичког ткања одговор на ово питање није лако дати, будући да је сваки систем сложени преплет општих когнитивних образаца и културом условљених модела света. Трагаоцу који као когнитивни археолог сакупља трагове мозаика расутог у времену и простору награда је тренутак када се наизглед неповезани делови склопе у слику“ (из Предговора). Дугогодишња, темељна и „дубинска“ проучавања језичког феномена приклонила су ауторку теоријском приступу по којем је „основна типолошка детерминанта језика семанџичке природе“. За ауторку ових расправа, „дубински семанџички ’калуп’ језика истовремено је и одраз темељне слике света“, будући да он рефлектује, на пример, „да ли свет посматрамо као датост, чији



смо део, или као простор свог агентивног деловања, којим тај свет контролишемо и мењамо“, што „показује нераскидиву везу когнитивног и типолошког аспекта језика, истакнуту насловом ове књиге“.

Све у свему, од општих теоријских оквира у којима је књига промишљана, неколико њих су у самим темељима савремене опште и дијахронијске лингвистике – то су: *когнитивна семантика*, *језичка психологија*, *лингвистичке универзалије*, *контрактна лингвистика* и *фази лингвистика* градирања односно скалирања појава.

Ево неколико тематских илустрација садржине ове књиге Јасмине Грковић-Мејдор: како Индоевропљани и Словени језички концептуализују појмове здравља и болести (те се у нас може бити чак и „здрово болестан“), како се Индоевропљани и Словени заклињу од давнина до данас, шта је универзално, барем инваријантно у језички исказиваном поимању поседовања, опажања, поређења, транзитивности, персоналности, времена, па у његовим оквирима и будућности, о семантичкој релацији и језичким метафорама изведеним из концепата *прав-крив*, *добар-благ*, *грех-грешан*, о језичким формулама са обрасцем *цео-нецео*, како су се промене у схватању света и дејствујућих сила у њему, а са тим увези и улогом човека у свему, одражавали на синтаксу индоевропске и словенске реченице, [...]. Укратко речено, у овој књизи имамо, с једне стране проциљиву, а са друге ерудитну приповест о језичкој историји и језичкој слици човека и његовога виђења света.

Студије што чине ову књигу настајале су, с једне стране гледано, у духу добре филолошке традиције и, са друге стране виђено, у кључу брижљиво одабираних општелингвистичких и когнитивистичких тековина данашњице – притом са укључивањем у темељне токове савремене дијахроне когнитивне лингвистике, те лингвистичке типологије и контактологије. Но, важно је напоменути и да ауторка у њеном општем приступу не подлеже замкама научних мода и занемаривања научне традиције, ни када су у питању чињенице, знање и лектира, ни када су у питању базична научна полазишта, начела суђења и закључивања о стварима. То је наводи и на размишљање типа: зашто се многи у савременој лингвистици понашају као овисници о потреби да мистификују властиту оригиналност, као да се нико пре њих лингвистиком није бавио, особито на релацији америчка лингвистика с једне стране – европска (француска, немачка и друге), с друге стране, те руска филолошка и филозофска традиција с треће стране? Овакав теоријско-методолошки приступ омогућује увид у крупније типолошке процесе који су одредили развој индоевропских (и словенских) језика у домену синтаксе и семантике, али и разумевање логике језичке промене и њених општијих законитости (о чему посебно, сведоче поглавља *Когнитивни аспекти развоја транзитивности* и *Когнитивне основе семантичке промене*). Књига је приређена „с циљем да лингвистичкој али и широј научној јавности представи холистички теориј-

ско-методолошки приступ у историјској лингвистици, увиде у логику језичке промене и суштинску важност језика за поимање људске природе“. Међу кључним појмовима око којих се усредсређују објашњења посматраних појава у дијахронијској језичкој перспективи – јесу: *градуелности* језичких промена и *фазичности* човековог језичког, семантичког, и менталног света уопште (подробније о градуелности и фазичности: РАДОВАНОВИЋ 2009<sup>1</sup>, HANSEN – GRKOVIĆ-MAJOR 2010<sup>2</sup>; ПАВЛОВИЋ 2013<sup>3</sup>).

Књига *Историјска лингвистика : когнитивно-типолошке студије* професора др Јасмине Грковић Мејдор, дописног члана САНУ, у великој је мери, с једне стране, слика ауторових погледа на науку, човека и његов језик, а са друге, слика темељних актуелних праваца у раду на откривању тајни човекове језичке и менталне прошлости. Аутор овога приказа уверен је да је та књига једна од преломних<sup>4</sup> у развоју српске дијахронијске лингвистике, и важна карика у развоју опште палеославистике и палеоиндоевропеистике.

Диван дан, дивна књига, диван аутор, диван амбијент Академијин, дивна Трибина библиотеке САНУ, диван водитељ, дивна публика, и радосни приказивачи. Треба да будемо пресрећни кад год се толике *добре* и *благ* околности одједном стекну на једном месту у животима нашим. Дакле – хвала Срећи и животном труду аутора књиге – нашем колеги и пријатељу Јасмини Грковић-Мејдор.

#### ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДОР

Почаствована приликом да се промоција моје књиге одржи у САНУ, желим најпре да искажем захвалност уреднику Трибине Библиотеке САНУ, господину Миру Вуксановићу, као и мојим драгим колегама Александру Ломи и Милораду Радовановићу што су у њој узели учешћа.

<sup>1</sup> Радовановић, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009 (Библиотека Елементи, 82).

<sup>2</sup> Hansen, Björn and Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. München–Berlin–Wien: Verlag Otto Sagner, 2010 (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 74).

<sup>3</sup> Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013 (Библиотека Књижевност – језик – култура).

<sup>4</sup> На том путу нарастања новосадске дијахронијске лингвистике, из исте, новосадске „школе“ знања и рада опажамо и књигу: Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* (Павловић 2013). О неким радовима Јасмине Грковић-Мејдор и Слободана Павловића (који чине потку овде приказиване и управо поменуте књиге), уп. у: Радовановић, Милорад. О логици језичке промене. *Глас САНУ* CDXIV (2012): 29–42 (Одељење језика и књижевности 28).

Ова књига се рађала годинама, кроз студије појединих језичких тема. У здању које је ницало темељ је увек била подробна филолошка анализа грађе, а теоријска надградња сама се из ње уобличавала, водећи ка виђењу да је једини ваљани приступ феномену језика – холистички. Онај који му приступа као систему чији су нивои садејствујући делови целине, истовремено сагледавајући његову структуру као спрегу човековог универзалног когнитивног устројства и семиотичког система заједнице којој припада, уз то и мноштва ванјезичких чинилаца.

Аријаднина нит у бављењу наизглед разнородним истраживањима увек ми је било питање: ако је језик човекова слика света, шта та слика, настала у преплету наших когнитивних моћи и света који нас окружује, говори о нама самима? Шта је у њој опште, а шта посебно, везано за поједине системе, о чему сведочи обиље структурно и типолошки разноврсних језика? Историјска лингвистика овим питањима додаје још једну, глотогонијску димензију: како је тај језиком уобличени свет настајао, како се мењао и зашто?

Холистички приступ нужно је водио ка типолошком, у основи којег лежи уверење да је бит језика семантичке природе, те да се конфигурација свакога језика заснива на дубинском концептуалном типу, „калупу“ који одређује устројство свих његових нивоа – синтаксе, лексике, морфологије итд. Временом се рађала увереност да типолошки „калуп“ није случајан, већ да је одраз одређене представе о свету, одакле и поднаслов књиге: *когнитивно-типолошке студије*.

У области синтаксичке типологије уочавају се два основна језичка типа: онај којем је окосница у реченици тема и онај који у први план ставља вршиоца радње. Говорници првога типа виде свет као датост и целину, у њему је људско биће интегрални део сложене структуре постојања, у којој су сви елементи повезани унапред одређеним улогама. У митској свести његових говорника човек стога не може бити супротстављен природи, он се њеним законима прилагођава. Није случајно што је овај тип карактеристичан за ловачко-сакупљачке заједнице. Насупрот томе, говорници другога типа виде окружење као простор свог агентивног деловања, контроле, освајања, они прилагођавају природу себи, и у том смислу се издвајају из ње. На синтаксичком плану ово се манифестује категоријама субјекта и објекта.

Истраживања упућују на то да је праиндоевропски временом мењао свој профил, а овај процес обухватао је и историју из њега пониклих језика, међу њима и словенске групе: кретао се од система у којем је централна тема ка ономе у којем је протагониста – вршилац радње. И оно сведочи о промени поимања човекове улоге у свету.

С обзиром на пригоду, навешћу само једну илустрацију: начин означавања посесије. У праиндоевропском, те и прасловенском, није постојао глагол 'имати' у савременом значењу, иначе редак у језицима света. Посесија

се исказивала конструкцијом која би се могла представити као 'пријатељ постоји за мене'. *Ja* није субјекат који нешто поседује, већ се постојање пријатеља само доводи у везу са мном, а на основу инхерентних особина појма 'пријатељ' закључује се каква је релација у питању. Временом се развија тзв. *habeo*-конструкција којом се дати однос представља као субјекатско-објекатски: 'имам пријатеља'. Глагол 'имати' је постепено ширио опсег употребе, до те мере да у неким језицима данас можете скоро све 'имати'. Још у другој половини XVIII века представник картезијанске лингвистике Димарсе изнео је запажање о умножавању конструкција са 'имати' којима се у француском саопштава о менталним стањима. Две стотине година касније је Фром, на примеру енглеског, показао исто, закључујући да би сâм Димарсе био запањен ширењем *habeo*-конструкција у западноевропским језицима. Те 'имамо идеју / жељу / намеру' и сл. У односу на *желетии* и *жеља ми је*, чиме се саопшта о доживљавању одређенога стања, *имам жељу*, са именицом *жеља* у позицији објекта, имплицира контролу субјекта над доживљајем.

У области историјске семантике, једна од кључних тема у књизи јесте како човек гради апстрактни појмовник: да ли у том, и појмовном и језичком расту постоје законитости. Основни механизам у овоме је, како је давно примећено, метафора са метонимијом, при чему се сложенији, апстрактни појам објашњава једноставнијим, конкретним. У изналажењу дијахронијских путева метафоризације кључну улогу у историјској семантици има етимологија. Етимолошки речници пружају, како је истакао Меје, све што се може пожелети за изналажење узрока промене. Тако откривамо да се речи за емоције заснивају на означавању њихове физиолошке компоненте или индикативног понашања. Рецимо, реч 'страх' може у корену имати 'бег; дрхтање; укоченост': грч. φόβος је још код Хомера 'бег, као последица страха', лат. *pavor* је 'дрхтање; страх', преовлађујуће тумачење казује да је срп. *сѝрах* везано за 'укоченост'. Будући да је реакција на страх универзална одлика *Homo sapiens*-а (и не само његова), исто видимо и у језицима ван индоевропске групе: угрофинским, кинеском, изумрлом акадском итд. Или, ментални процес 'схватања' појмовно и језички је заснован на процесу физичког хватања, што видимо у самом срп. *схваћѝиѝи*, енгл. *grasp*, франц. *comprendre*, итал. *capire*, али и у низу неиндоевропских језика, попут хебрејског, корејског, мађарског, тамилског, индијанских језика. Сличним путевима се градио укупни апстрактни речник.

У обликовању апстрактног лексикона важну улогу игра скуп појмова који сам назвала *когниѝивни ѝримѝивни*. Њима се не само „објашњава“ ново искуство, оно се истодобно класификује и вреднује као позитивно и негативно, те се и јављају у бинарним опозицијама. Једна од њих, распрострањена у језицима различитих породица (кинеском, баскијском, мађарском, јапанском итд.) јесте 'прав' : 'крив'. Навешћу примере из српског језика. Коренове са основним значењем 'крив' крије низ речи, не само лако препознатљиво *кривац*,

већ и *зао*, *луд*, *лукав*, *грех*, *блуд*, *хула*. Све оне припадају сфери негативног, онога што одступа од 'правог', пожељног, било да је реч о понашању, моралној особини, преступу у односу на заједницу итд. Насупрот томе је 'прав' – у *право*, *права*, *правило* и др. У формулама повеља српских средњовековних владара налазимо глагол правити 'управљати': *начехъ съ богомъ краљевати и правити прѣстољь сръбьскіе землі* 'почех с Богом краљевати и управљати престол српске земље', што показује да је дужност краља да 'управља онако како треба, води правим путем', не да *влада*, што је изворно 'имати моћ, власт над неким', тј. 'господарити'.

У скупини ових примитива налазе се и 'сјајан', 'цео', 'чист', 'пун' 'чврст', 'добро обликован, уклопљен', а насупрот њима 'таман', 'не-цео', 'не-чист', 'не-пун', 'не-чврст', 'не-складан' (чиме списак вероватно није ограничен). Они су универзалног карактера, а конкретан језик предност даје некоме од њих. Док је основна појмовна метафора за 'зао' у словенским језицима 'крив', у кинеском је то и 'црн', у баскијском 'не-чист', у алтајским језицима 'не-чврст', у картвелским 'не-пун'. У једном језику можемо наћи и више речи за неки појам, али је њихов концептуални темељ увек из исте скупине. На пример, у старословенском постоје два глагола за 'излечити': *исцѣлѣти* 'учинити целим > излечити' и *истрѣбѣти* 'учинити чистим; вратити нешто у првобитан састав, ненарушен секундарним примесима > излечити'. На дубоку утемељеност когнитивних примитива указује и њихова трајност. Израз сленга да је неко *џукао* разумеће сваки говорник српског језика када га први пут чује, управо зато што је заснован на древном концепту здравља као целости, тако дубоком да сеже све до шаманске праксе исцељења.

И неизбежно питање: зашто је тако? 'Сјајан' је основа за позитивно вредновање јер без светлости нема вида, основног чула, те ни визуалне контроле над окружењем, без ње тешко да можете ловити, сакупљати плодове или гајити биљке. Бити 'прав', 'чврст', 'цео' значи бити здрав, што је за опстанак људске врсте, која је најдужи део свог постојања провела изложена милости и немилости природе, било од пресудног значаја; здрава биљка је чврстога стабла или стабљике, осушена се повија (криви) губећи чврстину; ходати правим путем значи видети далеко испред себе, док кривудава пут онемогућује уочавање могућих опасности.

Когнитивни примитиви су тако утемељени на елементарном и општем искуству *Homo sapiens*-а. Отуда су и универзални. Са становишта генезе језика, они су вероватно имали и адаптивну улогу. Позитивно и негативно вредновање феномена изазива одговарајућу модулацију когнитивног система, налажући различите стратегије којима човек одговара на захтеве које пред њега поставља одређена ситуација: позитивне подстичу холистички приступ, негативне усредсређивање на детаље потенцијално претећих стимулуса. Отуда су примитиви морали имати својеврсну деиктичку функцију, као језички сигнал који је изазивао одговарајући когнитивни одговор. Што



**Косовско-метохијски зборник. 5** / уредник Михаило Војводић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2013

**Говорили:** академик Гојко Суботић  
академик АНУРС Слободан Реметић  
дописни члан Михаило Војводић  
др Рада Стијовић, секретар Уредништва

У Београду, уторак 18. новембар 2014. у 13 часова

## КРСТ И РЕЧ

Када кажемо Метохија, помислимо на метох, на манастирско имање, на Пећаршију и Дечане, и крстове на њима, на немањичке задужбине, на српску земљу, молитву и благослов.

Када кажемо Косово, помислимо на моћ завета и мита, стиха и клетве, на искушавање речи: битка, пропаст, неслога, издаја, кнез, глава, Грачаница, Газиместан, Симонида, очи, Космет...

Крстова ће бити више него људи, на Космету, ако већ тако и није, јер онамо је било на хиљаде кућа с крстовима на слемени, с иконама на зидовима, на стотине православних храмова, јер је у њима све мање верника, јер је мало Срба остало на својим окућницама, јер су под морањем отишли да се не враћају.

Одавно је више српских речи него Срба на Космету, одатле су се далеко чуле, тамо су им колевке и ковчези, а још нисмо нашли именицу која ће тачно рећи шта нас је загушивало од 1389. до данас, онда и данас, и између онда и данас, једнако, мучно и тамно.

Крст чува веру.

Реч чува име.

Зато је у петом тому *Косовско-метохијског зборника САНУ*, као и у претходна четири броја, највише радова о крстовима, храмовима и светим местима којих има и нема, и речима, српским, изворним, тамошњим, од којих су на већинском простору само имена места остала, па су и она зловољно промењена. Зато су највише резултата својих истраживања у *Зборнику* објавили историчари уметности, лингвисти и историчари. Свак на свом послу, с поступком примерним, с осећањем носталгичним, с подацима које не сме-мо да заборавимо.

И зато је природно да о свечаној косовско-метохијској књизи, припремљеној у Одељењу историјских наука, говоре академик Гојко Суботић, историчар уметности, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске Слободан Реметић, језикословац, и уредник *Зборника*, дописни члан САНУ Михаило Војводић, историчар.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ГОЈКО СУБОТИЋ

Последњи у низу *Косовско-метохијских зборника*, чију вам појаву са задовољством представљамо, непосредан је израз све живље делатности Одбора за Косово и Метохију. Са новим уредником и новим члановима редакције, пети том је пробраним садржајем показао не само свежину него и одговорност пред новим захтевима које судбина јужних делова земље намеће. У извесној мери то одликује и природу других публикација посвећених прошлости и наслеђу у крајевима чији су споменици угрожени, а истраживање данас отежано или постало немогуће. Потребно је због тога да се, у измењеним приликама, услови рада и објављивања научних резултата шире размотре.

Данас, у овом виду, зборнике попут *Косовско-метохијског* издаје неколико одбора Српске академије наука и уметности. Подстицаји који су их покренули нису били исти, а временом се и њихов карактер мењао. Подсетимо се, први у низу покренут је у Хиландарском одбору, који је основао академик Георгије Острогорски. Његов циљ је, написао је као уредник у предговору првог броја *Хиландарског зборника*, да „усмеравањем напора различитих дисциплина оствари систематско и свестрано научно испитивање блага сачуваног у овој јединственој ризници наше културе“, истичући да приложи „потичу из пера историчара, историчара уметности, правних историчара, историчара књижевности, теолога и музиколога“, чиме је „остварена сарадња представника различитих струка и, што није мање важно, наша сарадња са истакнутим стручњацима из суседних земаља“.



Шири поглед на издања Српске академије наука и уметности подсећа нас да су се још између два светска рата појављивала обимна и вредна дела, махом тематског садржаја, под називом *зборника* и у њима заузимала угледно место. Она, међутим, нису имала карактер гласила, отвореног за прилоге различитог садржаја, који ће својом појавом и сталним присуством подстицати стручњаке да усмере своја истраживања и у њима објављују своје радове. Прилози у *Хиландарском зборнику* су, као што је истакнуто, у великој мери од почетка били посвећени уметничком наслеђу, што је захтевао другачије ликовно представљање од оног у књигама традиционалног изгледа у издањима Академије. Академик Острогорски је, као и у другим приликама, стрпљиво размотрио разлоге који су говорили у прилог неопходних промена у изгледу публикације и у целости их прихватио. Разлике су, разуме се, изненадиле оне који су се у Академији старали о издавачкој делатности, али нови коцепт није оспорен. У питању је био други формат и битно другачији прелом, у виду који је допуштао могућност да се текст и прилози на адекватан и функционалан начин распореде. Избегнуте су странице уједначеног изгледа, са непотребним белинама и малим репродукцијама на којима се, без обзира на значај представе, ни најважнији елементи не разазнају. Суштина је била у улози прилога који су пратили текст. Илустрације на које су се аутори позивали нису биле само назнака, подсећање на предмет о којем је реч, него неодвојив део излагања, ликовно документовање, доказ одређене идеје. У основи то, разуме се, није било ново, али у старијим издањима Академије такав вид аргументације није постојао.

Нови изглед зборника није остао без одјека, па су га у низу усвојили и други одбори који су покренули публикације сродног карактера – *Сенћандрејски зборник* 1987, *Зборник о Србима у Хрватској* 1989, *Косовско-међохијски зборник* 1990, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 1995. и *Вардарски зборник* 1999. Појединачно и заједно, у складу са приликама и могућностима, они су објављивани у одређеним интервалима и данас представљају особену појаву у издаваштва Српске академије наука и уметности, која је добила место које јој припада. Њена појава би могла бити и предмет одвојеног разматрања, нарочито ако се има у виду ново схватање ликовне компоненте и њене улоге у потврђивању изложених закључака.

И садржај последњег броја нашег зборника, пробран из прошлости Косова и Метохије, чији ће радови овде појединачно бити представљани, обликован је и прилагођен захтевима читког представљања грађе какво раније серије нису познавале. У том смислу морамо бити строги и доследни, увек имати у виду и не посустати у напору да се могућности које публикација ове врсте пружа до краја искористе.

Напоменули смо да је судбина наших јужних крајева наметнула *Косовско-међохијском зборнику* посебну улогу. Нажалост, ни он у томе није остао

сам. Страдање споменика није било само последица времена, чији је проток сам по себи погубан, него и намерног уништавања чији смо непосредни сведоци. То је наметнуло особену обавезу научним установама – задатак да прате и сабирају остатке, писане и ликовне, о споменицима који су тешко погођени или сасвим нестали – споменицима крај којих смо до недавно живели. Оно што се само у песимистичним визијама могло наслућивати постала је стварност. Погроми, припремљени и немилосрдни, пред запрепашћеним становништвом које није било спремно нити се на било који начин могло супротставити, однели су десетине споменика из дубље и ближе прошлости Косова и Метохије.

А када су се након више месеци слегли утисци и осећања, постало је јасно шта се може и мора учинити: сабрати све оно што још у било ком виду постоји у белешкама, скицама и старим фотографијама, уз ретке нове снимке стручњака који су порушене објекте обишли у пратњи међународних снага. Недавно је у том смислу учињен покушај да се сагледа дуги живот једног објекта у Метохији, од доба када је служио као утврђење на северној граници Византијског царства до страдања у лето 1999. године. У међувремену, дарован манастиру Хиландару, као седиште метоха, имао је храм скромних димензија, коме је сада *post mortem* требало вратити изглед. И то је учињено: представљен је у простору, са зидним сликама и натписима богатим историјским садржајем. У овом виду, поновићу оно што сам једној прилици рекао, споменик је почео свој *нови животи*, у виду у којем га нико неће моћи да повреди, сачињен „од ткива од којег се снови граде“.

А недуго потом, као потврда да све могућности нису исцрпљене, такође на основу грађе сабиране у временима када је то било оствариво, написана је монографија и чак прихваћена као докторска дисертација о другом споменику XIV века који је истих августовских дана, 1999, до темеља уништен. Наведени рад, са својеврсним повратком у живот драгоцене целине зидног сликарства из доба краља Милутина подстицај је истраживачима којима прилике данас не допуштају приступ споменицима.

Промене у другим крајевима земље чијој су прошлости посвећени одговарајући *зборници*, мање су видне, али су последице знатне.

Најзад, ни први ове врсте, настао у мирним условима, *Хиландарски зборник*, није се последњих година могао бавити темама као у „мирнодопским“ приликама. У време када се најмање очекивало, јер су споменици били безбеднији него икад, Хиландар је доживео страдање које је надмашило све дотадашње недаће. Марта 2004 – добро то памтимо, јер се стицајем околности, готово у исто време, десио и поменути напад на светиње Косова и Метохије – непажња је проузроковала огромну и ненадокнадиву штету: букнуо је пожар који је захватио и потпуно однео више од половине укупног манастирског комплекса. Од тада је прошло десет година, уложени су велики

напори да се уништено, колико је могуће, обнови, али се томе не види крај. Последице ће зато дуго бити и предмет расправа које ће се писати на основу – у несрећи – откривених нових података. А *Зборник* ће, поред појединачних студија, као стално гласило Хиландара, пратити његов нови живот.

Шта на крају рећи о *Косовско-метохијском зборнику* коме је судбина доделила још тежу улогу – да духовну и уметничку прошлост истражује у условима у којима ни обично кретање из једног места у друго није безбедно, а дужи боравак на отвореном простору ризичан.

Године пред нама, знамо, пуне су неизвесности, али се са истраживањима неће стати.

#### СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

У делу пете књиге Косовско-метохијског зборника, о коме се усуђујем да кажем неколико речи, има извесне симболике. Историја српског народа обележена је и далекосежним инверзијама. Експанзија немањихке државе обележена је њеним ширењем правцем север–југ. Престоница је од Раса „стигла“ до Скопља, а исти смер имале су и миграције српског живља. Доласком Селцука, историја код Срба, чији је културни успон досегао ниво зоре после које никада није свануо дан, како је својевремено написала Ирена Грицкат, добија инверзивни ток. Свеопште узмицање правцем југ–север прати и померање трона српске државе од царскога града на Вардару до престонице Деспотовине на Дунаву. Следе векови мрака, таворења и назадовања. Рече српске популације теку према северу, а касније континуирано у складу са венцима динарских гора: правцем југоисток–северозапад. На скидање турског јарма најдуже је чекала Стара Србија, што је за собом повлачило и одлагање многих почетака како на друштвено–политичком тако и на културном и научном плану. У овом случају турска граница се испречила Белићевом истраживању говора призренско–тимочке дијалекатске зоне у целини. А управо језичка истраживања одмах након балканских ратова верно сведоче о нашим национално–политичким и државотворним опредељењима, стремљењима и заблудама. Приоритетни статус „Старе Србије“ у дијалектолошким испитивањима говора имају области Кочана, Штипа, Струмице, Дојрана, Ђевђелије, Костура, Лерина, Тиквеша и других суседних македонских подручја. Након стварања заједничке државе после Великог рата, западне, пре свега чакавске, области запоселе су челну позицију. Област јужне покрајине, колевка српске духовности и државности, колевка двају дијалеката које ће миграције по најезди Турака и под притиском Арбанаса разнети све до Сталаћа, односно Ђердапа, подуго је била на листи чекања. Неке празнине отклоњене су тек недавно. Предмет данашњег окупљања казује да се понеки дуг управо

одужује, а све са свешћу да смо још итекако дужни и струци и роду. Када је о језичким испитивањима реч, ономастика је, захваљујући организованом прегнућу ове куће, а првенствено труду двојице визионара и прегалаца, академику Павлу Ивићу и његовом првом сараднику Светозару Стијовићу, далеко испредњачила.

Од три прилога цењенога Академијинога гласила о којима ће овде бити речи, први је управо из ове области. Рад Милуна Стијовића и Раде Стијовић „Ономастика девет дечанских села“, који доноси целокупну ономастику девет села Дечанске општине која чине целину и која су Срби, док су још живели у овим крајевима, називали заједничким именом Љубарда (Љумбарда, Дашиновац, Горњи Ратиш, Доњи Ратиш, Доња Лука, Пожар, Кодралија, Мазник и Мали Врановац), настао је на основу грађе коју је 1975. године сакупио Светозар Стијовић. Задатак аутора рада био је да, додатним самосталним истраживањима, како писаних извора тако и усмених информатора – Срба избеглих из тога краја после 1999, дођу до података о селима и њиховом становништву. У раду су дати ономастички подаци, класификовани на начин уобичајен у нашој ономастичкој литератури: (микро)топонимија и антропонимија (презимена, имена, хипокористици, надимци). Ономастички подаци дати су у акцентованим ликовима саобразним локалном говору и имају вредност прворазредне језичке грађе. Дају се и подаци о селима и становницима у њима. Уводно поглавље доноси историјат ових крајева, који су били настањени словенским живљем све до доласка Турака, када на сцену ступа и албански слој, у почетку незнатно, а до велике етничке смене доћи ће тек у наредним вековима. Рад доноси и података да је, примера ради, према француским службеним извештајима из 1807. године Метохија још увек била настањена готово само Србима. Средином XIX века дошло је до брзих и крупних промена на етничкој карти овога краја.

Села из којих се доносе ономастичке чињенице, с изузетком Љумбарде, носе српска имена и из времена пре најновије колонизације између два светска рата, а нека од њих се помињу још у средњовековним споменицима. Аутори с правом подсећају да су имена села Горњи и Доњи Ратиш неодвојива од средњовековног катуна *Рајишевци*, који се помиње у повељи деспота Стефана Дечанског манастиру Дечанима из 1330. године. Навешћемо податак да се и топоним Лука помиње у Дечанској хрисовуљи и, као Доња и Горња Лука, у турском дефтеру из 1485. године. Остала микротопонимија углавном је из времена колонизације после Првог светског рата, и она, као уосталом и целокупна ономастика, носи препознатљив досељенички говорни печат, и то зетско-сјенички (Васојевићи, Бјелопавлићи и Стара Црна Гора) и херцеговачко-крајишки (Ровца и Морача) дијалекатски тип. Објашњење оскудних трагова старине аутори с правом виде „у темељној албанизацији ових крајева у последњим вековима и у чињеници да су новији досељеници

из Црне Горе од државе добијали шуме које су крчењем претварали у обрадиво земљиште“.

Из богатог, пребогатог корпуса чињеница прикупљених руком истраживача који је оставио дубок траг у српској науци о језику, светлост дана угледаше оне за које се везује један велики почетак. Одлазак русисте на терен да прикупља ономастичке чињенице у делу Метохије са пет акценатских система донетих насељавањима из ијекавских крајева након Великог рата, уз затечене Србе „мјештане“, у говорном мозаику са тонским моделима *Др̄а̄гд̄ – Др̄а̄гд̄во, Др̄а̄го – Др̄а̄гд̄во, Др̄а̄го – Др̄а̄гд̄во, Др̄а̄го – Др̄а̄гово, Др̄а̄го – Др̄а̄гино*, не искључујући ни могућност у рубним деловима области ни тип *Др̄а̄га – Дра̄г̄ино* потерао је и мене преко Чакора у питоми Дукађин, дао ми прилику да се поново нађем у дому Милуна Новова Стијовића, метохијског првака, чија је реч мирила и завађене арбанашке фисове. А што се тиче сналажења сарадника Одбора за ономастику на терену, нашао сам се у позицији пољских дијалектолога када их је посетио њихов млађани колега и пријатељ из Новог Сада. О томе је под овим кровом Зузана Тополињска, свестрани лингвиста и слависта, 17. септембра 2003. године изговорила и ове речи: „Никад нећу заборавити како је било кад смо Павла, приликом његовог боравка у Пољској, одвели у једно кашупско село, које је за нас, и за друге наше госте – лингвисте, било врхунац дијалекатске егзотике. После једно пола сата Павле не само да је преузео анкету у своје руке, већ је знао и да нам укаже на неке појаве које ми, аутори будућег кашупског атласа, раније нисмо уочили.“ И ја сам, таман као Пољаци, током седмодневне пријатне екскурзије у Метохији стицао све изоштренију представу о приликама у говору Васојевића, Ровчана, Морачана, Староцрногораца, јер сам врло често, у сусрету са дијалекатски интересантним податком добијеним из уста актуелног информатора, „подсећан“ на прилике код „оних других“. За Љумбарду је, дакле, везан почетак једне озбиљне акције, спасавања од заборав аутентичних сведока неписане историје Свете српске земље. Светозар Стијовић је, поред личног удела у бриљантно осмишљеном и методолошки беспрекорно устројеном подухвату, вичан пословима око подучавања других, отишао драгоцени корак даље и од метохијских средњошколских наставника добијено је пет-шест поузданих сарадника САНУ и њеног Одбора за ономастику. Под Стијовићевим будним оком распламсала се својеврсна колективна борба са временом под плаштом оправдане слутње да српски живаљ у колевци њихове државности и духовности може доживети нови погром, и прикупљена је целокупна ономастичка грађа са простора јужне покрајине. То је урађено у селима у којима је, у време организоване акције, живео бар један носилац српског језика. Ономастика је сличне среће била још и у нишком центру, где је професор Стијовић, уз већ афирмисаног лингвисту Недељка Богдановића, за теренски рад припремио групу агилних посленика, који су, по истој

инструкцији и методологији, од заборава отимали ономастичке чињенице на највећем делу простране призренско-тимочке дијалекатске области у оквиру Републике Србије, припомажући при томе колегама на истом задатку у једноакцентском делу јужне српске покрајине. У Организацији одбора за ономастику истородна грађа је прикупљена и на већем делу Црне Горе, а истраживања су спроведена, у зависности првенствено од кадровских прилика, и у другим српским областима. Прикупљено језичко благо углавном је сређено, исписано у одговарајуће радне свеске и делимично објављено. Озбиљност тренутка и ауторитет крова под којим смо се окупили налажу ми да у вези са почетком и почетником једног визионарског подухвата кажемо још неколико речи. Секретар Одбора за ономастику је најзаслужнији што су дотад анонимни просветни радници из јужне покрајине постали аутори драгоцених, по правилу обимних ономастичких студија и монографија објављиваних у *Ономастолошким прилозима*, који су у рукама Павла Ивића, главног уредника, и његове десне руке Светозара Стијовића дуго баштинили статус уредног годишњака, а онда стижу неприлике: санкције и изолација државе, поболевање двојице подвижника, „милосрдни“ и други „анђели“, измештање из овога света Павла Ивића и Светозара Стијовића, осека у свему и свачему па и у ономастичком атару. Организованог теренског рада, у контексту обима и начина финансирања научноистраживачких пројеката, те кадровских прилика, код нас више и нема, а у случају богате картотеке Одбора за ономастику САНУ, формиране у неко друго време, остаје нада да ће, безбедна, добро смештена, дочекати боља времена, обраду и давање на увид заинтересованој, пре свега страном, а и нашој научној јавности. Судбина се поиграла и горком симболиком наговестила таворење након блиставог узлета једне језичке дисциплине. У претходном, 4. броју часописа, најзад је штампан некролог професору Светозару Стијовићу, а у напомени испод текста стоји: „Прилог Слободана Реметића, Уређивачком одбору Косовско-метохијског зборника достављен пре десет година, због пропуста техничке природе, објављује се у овом броју часописа“. Нама техничке грешке, изгледа, нису иманентна особина само у кошарци.

Најбољи којега смо у дијалектологији имали, пре пет деценија је имао снаге да призна да је узмицање дијалеката пред незаустављивим цивилизацијским токовима нека врста „коллатералне штете“ у односу на већу добит: „Добро је што одлазе дијалекти. Тек тиме се стварно демократизује до краја језичка база наше културе, скида се печат обележености са широких слојева који се не знају служити књижевним језиком, брише се понеки увредљив аспект дистанце између града и села. Наши дијалекти одлазе заједно с опанцима, пеленгаћама, тродневним славама и додолским опходњама, заједно с кукурузним хлебом, чађавим огњиштем, ендемичним сифилисом, високом смртношћу деце и многим другим стварностима које бисмо да што пре за-

боравима“. Следи, међутим, и оно велико АЛИ: „Није губитак то што ишче-зава неисцрпно благо разноврсних прелива нашег народног говора, али јесте губитак ако то богатство ишчезава незабележено“, опомиње први ауторитет науке о народној речи код Словена и не само код њих, а нама се управо то и десило. Доведени смо у ситуацију да воспостављамо језичке тапије на многе области које су Срби у последњем рату привремено напустили а да претходно нису језички истражене. Српски народ је у XX веку задесио пет пустошних ратова, а под руку са већ помињаним политичким заблудама и промашајима иде и чињеница да у оној заједничкој „братској“ држави „братских народа и народности“ српски народни говори, стицајем околности на које се често није могло довољно утицати, нису имали приоритетне статус у два западним републикама. Прилику да спасу што се још спасти може истраживачи су имали, и још донекле имају, снимајући говор избеглица из западних крајева у избегличким насељима између Дрињача и Шамца, у Бусијама код Сурчина и појединачно расутих по градовима Србије. „Милосрдни анђео“ је међу ургентне задатке српске дијалектологије укључио и говоре јужне покрајине. Тај хитни задатак, неодложни дуг, појединци одужују испитивањем и смањем говора „интерно расељених лица“ са простора Косова и Метохије. У косовско-ресавском дијалекатском појасу највише чињеница од заборавача сачувао је прерано преминули Милета Букумирић, а штафету племените акције на тлу призренско-јужноморавског говорног подручја часно и надасве више него успешно, пре свих носе Биљана Сикимић и Радивоје Младеновић – колегиница Сикимић заснивањем научних пројеката и окупљањем агилних сарадника, међу којима се посебно истиче колега Младеновић, по рођењу Призренац, данас један од најпродуктивнијих српских дијалектолога, из чијих руку смо већ добили две посебне монографије и више обимних студија, а можда и највредније су већ на путу.

На основу аудио-грађе прикупљене у оквиру пројекта *Испитивање словенских говора на Косову и Метохији* (2002–2003) настао је рад Светлане Ћирковић „Истраживање будућности у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије“. Ономе ко је преслушао преко 500 сати говора лица избеглих из западних српских области, и не само њему, свакако импонује податак о учинку сарадника на наведеном пројекту, пријатна информација са самог почетка прилога: „Из комплетне аудио-грађе пројекта [...] која садржи око 500 сати снимљеног аудио материјала, као Корпус на ком ће се заснивати анализа, издвојени су и транскрибовани они разговори са расељеним лицима који су као доминантну тему имали рат, бомбардовање и расељавање“. Елаборацији богате грађе снимљене у говору несрећних пресељеника, односно расељеника, претходи озбиљно, на страниј и домаћој литератури утемељено разматрање питања из домена изражавања времена у дискурсу расељених лица са Космета – временској линији и временској граници; појмовне категорије садашњости и прошлости и њихове реализације у језику; појмовне категори-

је будућности и њене реализације у језику. Утисак о примерној озбиљности у прилазу предмету рада оверава и садржајни преглед о статусу *футура првог* у савременом српском језику, те косовско-метохијском дијалекту и призренско-тимочкој дијалекатској области, све у контексту балканске лингвистике. Лимитирани временски оквир даје простора за само две-три ситније опсервације. Богата грађа је показала да је „футур први – стереотип појмовне категорије будућности“ и „у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије“. На основу исказа несрећних људи типа: „Отиша ми син, тај старији отишо ми тамо. Само не знам *како ће бидне*. Ја, ја сам стала викам, ако не иде војска наша или милиција, повратка нема. Живот нема“; „Радим, посо нема овде. Да се вратимо тамо, не смемо још, и не знам *како ће буде*. *Како ће бићи*, шта“ – проистиче очекивани, и једини могући закључак да се „неизвесна ситуација може сматрати стереотипном у појмовној категорији будућности“. Последице долетања „милосрдног“ и осталих белосветских „анђела“, уз наше учинковито суделовање, дају статус стереотипног питања оним Бећковићевим стиховима: „Докле ће ово ’вако, зна ли ико?“. Две лако отколиве ситнице знатно би допринеле вредности и употребљивости драгоценог садржаја импозантног корпуса чињеница прикупљених на терену. Аутентичност народне речи обезбеђује искључиво строго придржавање начела: *ишии као шиио говориши*. Лик *ћредшколско* и у стандардном језику је последица компромисне правописне одредбе. Још лакше је означавати место акцента у идиомима призренско-тимочке дијалекатске зоне, о чему, уосталом, сведоче и хиљаде страница дијалекатских текстова објављених и у издањима овога дома, а добијеним из руку ентузијаста нелингвистичког профила. Но, од ових ситница језикословних далеко више брине чињеница, чијег је значаја итекако свесна колегиница Ћировић, чињеница која позване и прозване, а видим их подоста и у овај сали, подсећа, опомиње и подстиче акцију у цајтноту: „Свакако не треба заборавити да су сви примери забележени три или четири године након расељавања лица са Косова и Метохије, те у било коју језичку анализу треба укључити и могућност да је током тог периода могло доћи до промене матерњег језичког идиома и његовог кориговања што са стандардним српским језиком, што са локалним говором средине у коју су расељена лица пресељена“. Овоме се само може и мора додати неминовна угроженост донетог идиома у – често великој – мешавини међусобно различитих пресељеничких градских и сеоских говорних типова.

Несумњиву, уз то и драгоцену новину у домену науке о језику чини рад Митре Релјић „Језички ставови деце на Косову и Метохији“, прилог у коме се „на основу података добијених анкетним испитивањем“, спроведеним од 15. октобра до 15. децембра 2010. године, 260 деце узраста од осам до дванаест година „у основним школама на подручју Горе, Косовског Поморавља, централног Косова и севера Космета“ утврђују ставови косметске деце која похађају ниже разреде основне школе према свом и туђим језицима, као и



њихови судови о пореклу језичког феномена“ и „сагледавају се социјални, историјски, педагошко-дидактички и други фактори који утичу на формирање тих ставова“. Резултати анкете говоре о прагматичности, реалном расуђивању најмлађе популације. На питање који је језик најбољи (најлепши) већина анкетираних (159) је навела српски, али није мали број ни оних (43) који су предност дали енглеском, руководећи се, по личном исказу, савременим потребама и коришћу од знања језика међународне комуникације. „Отуда је за већину анкетираних он најбољи (најлепши): *Зайто шийо сви у светиу користије енглески, зайто шийо у свакој држави можемо разговарати тим језиком, зайто шийо можемо да се сјоразумевамо са некима из иностранства, Зайто шийо је веома јојиребан* и сл.“). Сасвим су прозирни разлози давања приоритета српском језику: „Зато што ми је матерњи, Зато што је свој језик најлепши, зато што га ми имамо“ и сл. Добро је што је ауторка указала на корелацију између (не)компетенције предавача и дечијих ставова према страном језику. „Сви негативни судови о руском језику (укупно 11) забележени [су] у једној горанској школи у којој наставу из овог предмета изводи лице без одговарајуће спреме“. Многи учесници данашње јавне сцене могли би извући поуку из виспреног одговора осмогодишњака на питање „да ли постоји језик који није леп“: *језик некултуре*. На питање одакле потиче језик само из невиних дечијих глава могу стићи одговори: *Из срца, Из душе*. У том тону су и закључне речи прилога: „На основу свега наведеног, може се закључити да језичке ставове косметских основаца, у поређењу са ставовима одраслих (испитаним у истом периоду), карактерише слабије испољена позитивна симболичка генерализација при оцени свог, ко и мањи степен необјективности, грубости и изричитости при оцени туђег језика“. У упрошћеној пројекцији: искрена дечија душа не уме да мрзи, томе ће их касније (на)учити.

За област јужне покрајине веже нас највећи успон и процват државе Немањића. Колевка националне државности и духовности прва је потпала под Турке, а последња се ослободила њиховог јарма, због чега су и струка и наука нешто касније „стигле на Косово“. Стицај околности и неки питонски загрљаји нису ишли на руку бављењу пословима од националног значаја, а онда нам је историја поново окренула леђа, донела страшни егзодус и привремено опет опустела многе српске земље. Повод данашњег окупљања и разговора показује да не оскудевамо у људима који знају шта им је чинити. Да се оваквим поводима што чешће окупљамо и да гласила типа *Косовско-метохијског зборника* ухвате корак што редовнијег годишњака.

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

Српска академија наука и уметности има за собом дугу традицију изучавања Косова и Метохије, и њени почечи датирају још из времена Српског

ученог друштва тако да се међу творцима одговарајуће научне литературе може срести више наших угледних научних имена. Дакле, рано се исказала потреба за вишестраним научним изучавањем простора Старе Србије односно Косова, Метохије и њима суседних делова, јер се показало да протоком векова нестају трагови претходних цивилизација који су нажалост, у великом броју и намерно уништавани, тако да су се, најчешће под притиском, губила обележја која су сведочила да се управо ради о колевци првог организованог друштва српског народа, или боље рећи њиховог континуираног боравка на том простору још од првих векова нове ере. Уз то пред претњама, злоделима над њим чињеним од стране окупационе власти, српско становништво је било десетковано и приморано да мање-више, понекад и у колонама, напушта своја огњишта или да се повлачи ка Србији, која се после пропасти у средњем веку обновила као држава у 19. веку. Више наших научника почев од Јована Цвијића па све до Владимира Стојанчевића, и других млађих научника, разуме се разних профила, изучавали су прошлост Косова и Метохије, антропологију, језик, споменичку архитектуру, верске објекте, обичаје. Потребне су то изискивале, штавише и протоком година постале су све озбиљније. С обзиром на то да се разним политичким променама у новије време нису поправљале тамошње прилике а да се чак и економски положај Срба у времену после ослобођења Косова и Метохије 1912. године, па и после Другог светског рата, побољшавао у много скромнијим размерама од очекиваних, Србе није чекала ружичаста будућност као ни њихово наслеђе. Сећам се да су 60-их година неколико наших колега историчара приликом обиласка Косова и Метохије у циљу испитивања имена локалитета дошли до поузданих података да су многа српска имена промењена добивши албанске називе и да је тај процес и даље био у току.

С обзиром на то да су у Српској академији наука и уметности били уверени у потребу да се подстакну односно појачају напори око утврђивања стварног положаја српског народа, а уз то имајући у виду и стање у коме се налази српско наслеђе, почетком 80-их година прошлог века основан је међуодељењски Одбор за проучавање Косова и Метохије. Значајну улогу у тој иницијативи имао је Димитрије Богдановић који се представио као писац запажене сажете студије о прошлости Косова и Метохије под насловом *Књига о Косову*. Српска академија наука и уметности се 1983. године на основу образложеног Богдановићевог предлога определила да Одбор у свом програму рада, поред осталог, води рачуна о томе да се откривањем свих околности које се тичу историје српског народа на тим територијама допринесе и стране утврђивању истине о српско-албанским односима у прошлости чиме би се обеснажиле антисрпске претензије које су се разним средствима пропаганде временом увећавале. Управо тада је закључено да ће резултати проучавања политике, економије и друштва бити неопходни и у одбрани тери-

торијалног интегритета и међународног положаја наше земље. У том циљу прихваћено је да се врше систематска археолошка и археографска истраживања античког периода, средњовековних остатака, проучавања нововековних процеса, дакле укупне цивилизацијске заоставштине. На предлог Димитрија Богдановића Српска академија наука и уметности је 1985. године прихватила да се покрене издавање *Косовско-метохијског зборника*.

Први број *Зборника*, који је припремио уређивачки одбор на челу са Антонијем Исаковићем а појавио се 1990. године, био је изузетно богат и садржајан. Иако је био посвећен шестстогодишњици битке на Косову 1389. године, прилози у њему покрили су велики временски простор, све до најновијих година. Једна од карактеристика која се у њему исказала, задржана је и у наредним бројевима. Највише текстова посвећено је богатој културној баштини, пре свега верским споменицима, а у нешто мањем обиму и духовној. Нажалост, била је недовољно заступљена политичка прошлост, што говори о томе да се данас релативно мали број историчара бави Косовом и Метохијом. Пошто се то мора схватити и као упозорење, требало би озбиљно водити рачуна да се такве теме нађу све више пред истраживачима, што значи да се морају побољшати услови за изучавање пре свега архивске грађе у нашим и архивима других земаља. Овај број отворио је питање и уставног положаја Косова и Метохије, односно прогона Срба са тих територија. Један скраћени библиографски попис литературе Косова и Метохије на нашем језику од 1945. до 1960. у њему објављен, требало је да буде почетак праксе да се и тим путем остварује бољи увид у оно чему се треба више посветити.

Други број, који се појавио нешто касније, односно 1998. године, чији је уредник био академик Владимир Стојанчевић, донео је нешто више података о политичкој прошлости Косова и Метохије, али је и даље остао нагласак на споменицима културне баштине. Неколико занимљивих радова у њему односило се и на демографску структуру тог подручја.

Распоред текстова није се много разликовао ни у наредним бројевима. Ваља споменути да је број три *Зборника*, који је објављен 2005. године, чији су уредници били Мирослав Пантић и Стеван Карамата, највећим делом био покривен саопштењима са научног скупа „Ибарски Колашин кроз векове“ одржаног 1998. године у организацији Српске академије наука и уметности и њеног Одбора за Косово и Метохију. С обзиром на то да се ради о подручју са једном од најкомпактнијих српских средина на Косову и Метохији, наша наука добила је тада прилику да проучи и на том примеру прикаже најстарија српска обележја, од давнина наслеђене споменике прошлости, језик, обичаје, а исто тако и да изнесе све тешкоће са којима се бори данашњи староседелац на Косову и Метохији а који упркос свим недаћама бар делимично настоји да тамо и остане. Једино је у броју четири *Зборника*, који се појавио 2011. године под уредништвом Михаила Војводића, било садржано пропорцио-

нално нешто више текстова из историје, односно из политичке и социјалне прошлости Косова и Метохије. О броју пет *Зборника* говориле су вам моје колеге Слободан Реметић и Рада Стијовић.

Дакле, на основу резултата претходних бројева *Косовско-метохијског зборника*, али и других појединачних издања политичке, економске и социјалне садржине, слободно се може рећи да је Српска академија наука и уметности преко свог споменутог међудодељењског Одбора дала значајан допринос проучавању сваковрсних остатака живота на Косову и Метохији у ближој и даљој прошлости. Једно од њих је свакако и књига *Срби и Албанци у 19. и почетком 20. века*. Нажалост, последњих година, како сам рекао, смањило се број оних који се баве истраживањем Косова и Метохије, њихове прошлости, па у извесној мери и културног и духовног наслеђа, чему су допринели различити разлози, укључујући и материјалне, као уосталом и политичко-правне прилике везане за Косово и Метохију. То је у одређеној мери допринело томе да извесне теме које су на почетку рада Одбора замишљене, а уочи појаве прве свеске *Зборника* наведене у плану, нису добиле своје одговарајуће место. Међу њима бих споменуо оне о пореклу и етничким карактеристикама различитих националности, њихове судбине у прошлости и садашњости. Поред осталог, није у довољној мери праћена албанска литература о српско-албанским односима да би се, како је тада било речено, могло адекватно и благовремено реаговати.

Одбор за Косово и Метохију, међутим, уз споменуте свеске *Зборника* имао је у плану да публикује и неке посебне монографије или да буде суиздавач као што је то до сада било у једном случају. Био је, међутим, спреман да објави рукопис покојног Милана Ивановића о уништеним и оштећеним споменицима на Косову и Метохији, али, не нашом кривицом, његово издавање остало је отворено. Застало се и са публикавањем једног рукописа у сарадњи са Филозофским факултетом у Косовској Митровици. Ради се о књизи Митре Рељић *Српски језик на Косову и Метохији данас*. Садашње чланство Одбора за Косово и Метохију, које је успело да се Српска академија наука и уметности у јавности појави и са четвртим и петим бројем *Зборника*, а припрема и шести, верује да ће се можда у наредним годинама побољшати услови за изучавање ове толико значајне проблематике за историју српског народа, разуме се и публикавање резултата. С тим у вези мислимо да би у косовско-метохијским манастирима и Патријаршији требало наставити са прикупљањем старих записа и натписа од 14. до 19. века, а затим и приступити превођењу на српски језик турских дефтера са Косова и Метохије. Било би неопходно наставити рад на „скидању“ угребаних натписа са зидова цркава и манастира на Косову и Метохији насталих у периоду од 13. до 19. века. Исто тако продужило би се и изучавање језичког наслеђа, дакле и данашњих српских говора на Косову и Метохији што је везано за израду дијалек-

толошког атласа. Напокон, мислимо да би се тиме одговорило и на многа питања која се тичу не само упознавања него и очувања српског наслеђа. Поврх свега, текстови о овим и другим темама имали би и свој практични значај уколико би својом садржином охрабривали и све оне одговорне који би, после нелегитимног мењања статуса Косова и Метохије, користили могућност да својим утицајем и упорношћу највише доприносе задовољењу ургентних потреба унапређења живота, школства, економије, и заустављања негативних промена у структури тамошњег становништва и с тим у вези бржег савлађивања тешкоћа око, бар за почетак, учвршћења компактне српске заједнице од преосталих Срба како би се сачували.

#### РАДА СТИЈОВИЋ

Већ су скоро три деценије како је сличним једним поводом академик Војислав Кораћ изјавио: „Иако је доста урађено, све што је остварено знатно је испод онога што се могло урадити и што се може ставити у ред стварних научних потреба [...] Средњовековна архитектура на Косову и у Метохији није довољно проучена у односу према важности целине и према нарочитим вредностима најистакнутијих дела.“<sup>1</sup> Овим разлозима данас морамо додати још неколико других – пре свега чињеницу да нам се давна прошлост отима ширењем грубих неистина, као и да се живи сведоци те прошлости, наши, а по значају и светски, непроцењиви културни споменици бестијално затиру или скрнавe.

Сличан ламент над неурађеним и ненадокнадиво пропуштеним читамо у уводном делу првог рада у *Зборнику*, аутора Драгана Војводића: „Мора се рећи да ни данас, после свих трагичних искустава, у доба високо развијене дигиталне технологије, још нема свеобухватне и темељне документационе базе о изузетно угроженом српском културном благу Косова и Метохије, које чува још многе тајне и многе за нашу историју важне податке. Могло би се стога догодити да драгоцен споменичка сведочанства наставе да нестају у неповрат, пре но што су уочена, забележена и проучена.“<sup>2</sup>

Прилози у *Зборнику* пре свега су настојања да се науци пруже нови, досад непознати подаци, али и труд да се сачува од заборава културно благо

<sup>1</sup> Војислав Кораћ, *Истраживања средњовековне архитектуре на Косову и у Метохији*. – Зборник округлог стола о научном истраживању Косова, Београд (Српска академија наука и уметности. Научни скупови, књ. XLII. Одељење језика и књижевности. Одбор за проучавање Косова, књ. 1), 1988, стр. 67 и 69.

<sup>2</sup> Драган Војводић, *Српски власијоски појиреџи и књијорски најџиси у Богородичиној цркви у Ваганешу*. – *Косовско-метохијски зборник*, књ. 5, Београд (Српска академија наука и уметности. Међуодељењски одбор за проучавање Косова и Метохије), Београд, 2013, стр. 1–2.

Косова и Метохије. Од седамнаест радова десет се односи на историју уметности. Они обухватају широк временски распон од XIV века до данашњих дана. Изложени су хронолошким редом.

Рад Драгана Војводића „Српски властеоски портрети и ктиторски натписи у Богородичиној цркви у Ваганешу“ посвећен је цркви у Ваганешу код Новог Брда, која је од свог настанка 1354/55. године вековима опстојавала, у којој је чак и у најтежим временима бар повремено вршено богослужење, да би почетак XX века дочекала у рушевинама. Обновљена 1963. успела је да избегне злу судбину многих косовско-метохијских цркава – и 1999. и злосрећне 2004. године. Анализирајући, пре свега, два камена ктиторска натписа над улазом у наос и један урађен фреско-техником, као и портрете насликане у припрати цркве, аутор утврђује да је припрата сазирана неко време после изградње наоса, да је цео храм осликан око 1360. године, у доба цара Уроша, да властелин Дабижив није једини ктитор цркве, а да се реченица „Дабижив писа сам“ односи на писање самог натписа, а не на живописање, које је, као и изградња храма, било заједнички подухват више ктитора. У портретима у припрати он препознаје Дабижива са супругом и двоје деце, родитеље ктитора – мајку Вишњу и оца „калуђера“, сасвим оправдано претпостављајући да калуђер није очево име већ његов статус, уочава затим портрете непознате девојчице, чланова породице Дабиживљеве браће Богоја и Храма, као и тадашњег српског владара. У раду се даје и низ других напомена – о сликању портрета српске властеле у вишим зонама живописа, осцени св. Ђорђе убија аждају, која прекида низ портрета и др.

Црква Св. Ђорђа у Речанима код Суве Реке, задужбина непознатог властелина из друге половине XIV века, била је жртва вандалског чина Албанаца у лето 1999, када је минирана и сравњена са земљом. На основу фото-документације начињене 1956. и 1961. Бојана Стевановић у свом раду „Представе Христових прародитеља у цркви Светог Ђорђа у Речанима“ анализира стојеће фигуре у другој зони пиластра речанске цркве. Износи закључак да је неколико светачких ликова насликаних на пиластрима речанског храма представљало Христове телесне претке и да је груписањем ликова Христових прародитеља била истакнута идеја рођења Бога у телу без кога не би била остварена икономија спасења људског рода. Рад Татјане Стародубцев „Прилози проучавању цркава и манастира осниваних или обнављаних у области Бранковића од 1371. до 1455.“ представља први део истраживања о црквама и манастирима које су у области Бранковића у наведеном периоду оснивали или обнављали владари, црквена лица и племићи различитих звања. Поједине цркве подигли су људи о чијим се звањима подаци нису сачували. Наведени храмови су, током прохујалих векова, веома пострадали. Поједини су касније били обновљени, ретки су се сачували у рушевинама. Многи храмови поменути у писаним изворима нису чак ни поуздано убицирани.

У раду „Манастир Убожац“ Бранислав Тодић говори о историји и архитектури овог манастира чији се остаци налазе у близини Косовске Каменице. За разлику од већине ранијих истраживача, који су сматрали да су манастир и његова црква саграђени средином или у другој половини XIV века, Тодић сматра да је реч о споменику насталом у другој четвртини XVI века заслугом охридског архиепископа Прохора. Закључке изводи на основу анализе архитектуре и камене пластике, као и на основу поновних прегледа писаних извора.

Миљана Матић у раду „О иконама из Драјчића“ говори о осам икона с иконостаса цркве Светог Николе из метохијског села Драјчићи у Средачкој жупи, које су настале у току XVI и XVII века. Оне су и раније биле познате науци, али су после конзерваторско-рестаураторских радова на њима почетком шездесетих година прошлог века дале могућност бољег сагледавања иконографије и стила икона, као и тачнијег читања пратећих натписа на њима.

У *Зборнику* се налази и рад дугогодишњег секретара Одбора за Косово и Метохију, некадашњег директора Завода за заштиту споменика у Приштини, Милана Ивановића. Већ сâм наслов рада говори о теми: „Ктиторски натпис из 1863. године у цркви Светог Василија Великог у селу Горња Србица код Призрена“. На основу старих теренских бележака аутор први пут објављује натпис о обнови цркве из 1863. године, за коју су били заслужни мештани, као и призренске занатлије и трговци. Говори и о богослужбеним књигама и иконама које су се некада налазиле у цркви. Цркву су Албанци до темеља уништили јуна 1999. године. У раду је дат и кратак преглед историје села Горња Србица.

Као својеврсна споменица, сећање на аутора и његову неуморну борбу за истину о драгоценом косовско-метохијском српском споменичком наслеђу, на његов рад на откривању, пописивању, заштити и проучавању овог наслеђа, коме је посветио цео свој живот, приложена је на крају књиге Ивановићева библиографија.

Ивана Женарју из Института за српску културу у Приштини, привремено у Лепосавићу, осветлила је улогу Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ на подручју Косова и Метохије до 1913. Одбор је основан да помогне српском народу у дотад још неослобођеним крајевима, а кроз помагање црквама и манастирима. У раду се указује на патриотска залагања Одбора за побољшање црквеног живота, али и на комплексне и тешке услове живота српског народа у Старој Србији.

Рад Александра Кадијевића „О архитектури призренске спомен-чесме 'Косово' (1912) на основу докумената из заоставштине пројектанта Момира Коруновића“, посвећен је, пре свега, овој спомен-чесми, коју је Коруновић подигао 1912. у Призрену, по његовом ослобођењу, у знак почасти палим саборцима и тек ослобођеном а вековима страдалном народу тога краја. Чесма

је скрнављена и 1999. и 2004. и на крају порушена. У раду се говори о архитектонским особеностима чесме, али и о целокупном Коруновићевом делу, његовој идеји националнога стила. Говори се затим и о трагичној судбини српских споменика на Косову и у Метохији у последњих сто година уз опомену, односно веровање аутора да „срушени споменици трајно живе у сећању српскога народа“ и кад-тад бивају обновљени.

Рад Јелене Павличих „Прилог познавању цркве Светог Николе у Приштини“ сачињен је као историографски прилог познавању историје, архитектуре, зидног сликарстава и уметничког мобилијара јединог православног храма у Приштини, који је последњих петнаестак година изложен насиљу косовских Албанаца. Храм је подигнут 1830. године, на месту старије цркве, као скромна грађевина налик на кућу без куполе и звоника како не би парирао високом минарету оближње Царске џамије. До 2004. године имао је богату ризницу икона, књига и светих сасуди, која је тада спаљена.

Срђан Марковић се у раду „Косовска приповедања Светомира Арсића Басаре“ бави оним делом Басариног стваралаштва који представља израз његовог немирења са судбином српског народа на Косову и Метохији, а који је настао у периоду између 1975. и 1988. године, када су „у вајару сазрели услови да горко и снажно проговори о неправдама што су годинама, под маском братства и јединства, чињене Србима на Косову, о стављању у положај грађана другог реда, о уништавању њиховог духовног идентитета“. О скулптурама речито говори и њихови називи: *Хирошима*, *Холокауст*, *Парасит* и *музијама мојим*, *Апокалипса*, *Оклојник цара Лазара*, *Позив на њујовање*. Сам Басара о том периоду каже: „Не окрећем се више према свету као узору, већ према амбијенту у коме живим, из кога сам поникао; окрећући се традицији свога народа, тражим идентитет, доказ о корену, право на будућност“.

Научни радови из пете књиге *Косовско-метохијског зборника* несумњиво представљају значајан допринос остваривању циља које је Међуодељењски одбор за проучавање Косова и Метохије ставио у центар своје делатности – ширењу објективне, научно утемељене истине о Косову и Метохији.



**Иконописци српских сеоба = The icon painters of the Serbian migration /**  
Динко Давидов. – Петроварадин : Покрајински завод за заштиту споменика  
културе ; Нови Сад : Прометеј, 2014

**Говорили:** академик Милосав Тешић  
проф. др Бранислав Тодић  
академик Динко Давидов

У Београду, уторак 25. новембар 2014. у 13 часова

### ИЗ ДОБА СЕЛЕНИЈА И СИРОТИЊСТВА

Има академик Динко Давидов, у антологији икона, у књизи где су раскошно приказани и описани радови зографа од 1690. до 1760. сеобне године, где је после дугог изучавања сабрао иконописце и њихове сведоџбе о одласцима и тражењима топлине на северу, у монографији ове године штампаној, има на више места толико заводљивих речи да испред њих застајемо као и пред иконама. Управо тако, јер је академик Давидов у свечаној збирци *Иконописци српских сеоба*, на два језика упоредо, на српском и на енглеском, опевао руке мајстора речима које нас изгледом, значењем, звучношћу и симболом приближавају времену настајања одабраних икона. Споразумеле су се речи и слике као да су вршњаци. Можда тако и јесте, јер су са светим сликама дошле светолике именице и друге речи врсте.

У наслову академик Давидов пише – *сеобе*, а на почетку књиге каже – *селенија*, како се по некадашњем начину говорило за сељења. Он слично чини у свакодневним разговорима. Притврђује оданост времену просвећености. Мерачи старинско као неправично заборављено. Доноси мирис предвуковског раздобља. То бива очигледно и док дознајемо да су иконописци „имали

своју светозрачну мисију“. Ако наглас понављамо реч *свеїозрачну*, осетићемо да се нешто необично догодило, да се променило и штиво које читамо и место где то радимо. Као да све стиже из оновремене књижевности, „из стихова и омилија Гаврила Стефановића Венцловића“. Такве *омилије* све су нам драже што их ређе чујемо. Личе на дукате које смо негде затурили па су се изненада појавили. Исто је и док Динко Давидов пише о зографима и о људима за које су иконе сликали, у налазу да им је заједничко стање било – *сироїињсїво*.

Одвојена четири примера, *селенија*, *свеїозрачно*, *омилије* и *сироїињсїво*, успешно наговештавају и основну и претежну драж књиге која се пред нама отворила као неочекивани поклон. И таквим поступком може се наћи саопштена истина да су монаси и свештеници у својим преписивачким самцима украшавали *реч*, а зографи у својим радионицама украшавали *иконе*. Заједно су, крајем седамнаестог и у првој половини наредног столећа, испунили празнину која је виђена у другим уметностима Срба тог периода. Заједно су у књизи академика Давидова који је 1963. године написао да у посматрању столетних икона све јасније запажа „одсјај немирне душе нашег народа оног себног доба“, да „ни пре ни после“, никад, српске „иконе нису имале та својства“, а 2014, педесет и једну годину касније, дописао:

„Тако сам мислио, тада. И сада“.

Да није полувековне доследности, не бисмо добили ову јединствену антологију.

Говоре академик Милосав Тешић, проф. др Бранислав Тодић и аутор.

(Реч уредника Трибине)

М.В.

МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Монографију Динка Давидова *Иконописци српских сеоба* чине две целине. Њен први део, уз „Предисловије“, садржи четрнаест записа: у једнима аутор пише о стварносним приликама (историјским, материјалним и културним) у којима се налазио српски живаљ у првој половини XVIII века на угарским просторима Хабзбуршке монархије, то јест у областима под Карловачком митрополијом; у другима се он, уз доступне биографске податке о њиховим животима, естетички осврће на дела тамошњих и тадашњих иконописаца. (У тринаести запис из овог скупа Давидов је – у знак сећања на Лепосаву Шелмић, кустоса и управника Галерије Матице српске – укључио њене описе трију од највреднијих зографских дела из тог времена, иконе *Богородица са Христом* из Цркве Светог Николе у Сивцу и икона Станоја Поповића *Свеїи*

*Никола са жиџијем и Свџи Јован са жиџијем* из Цркве Вазнесења Господњег у Мохову.) – Други део ове монографије представља антологијски избор репродукција икона из тог времена, урађен по строгим естетичким критеријумима, у чему се ненаметљиво наслућује и ауторова субјективност. Ту репродукцијску антологију зографских дела чини седам одељака са иконама непознатих и познатих зографа, међу којима су: Остоја Мркојевић Чрнојевић, Станоје Поповић, Георгије Стојановића, као и мајстори из темишварског „молерског руфета“ Недељко Поповић, Георгије Раните и Шербан Поповић, међу којима је деловао и даровити Иконописац из Сенђурђа.

Иконописачко сликарство прве половине XVIII века, дуго недовољно познато, али и потцењивано, у развоју новије српске уметности захвата период између позновизантијског и ранобарокног сликарства. Историјски гледано, то је време у којем се збило неколоко српских сеоба: Велика сеоба (1690), Друга сеоба под патријархом Арсенијем IV Јовановићем (1739), као и више сеоба у Русију у периоду од 1724. до 1759 године.

Да би се одржао у тим несигурним и тешким временима, српски живаљ се морао борити и за голи живот и за очување сопственог идентитета. Отуда је Србима и било потребно да што брже изграде своје богомоље, цркве брвнаре и да их опреме неопходним црквеним стварима и предметима, у чему су иконе – те жаруље у тамнилу њихове унутрашњости – имале прворазредни значај. Оне су, служећи за верске и обредне сврхе, у истој мери биле и значајан чинилац за очување и јачање српског колективног духа и националног осећања, за одржање оног што чини историјску, традицијску и културолошку свест једног народа. Оне су, најпосле, у том добу биле и медији за зближавање и масовнија окупљања прекосавског и прекодунавског српског становништва. Да би српско иконописачко стваралаштво у том смислу испунило своју улогу, то јест да би на прави начин послужило својој сврси, места њиховог настанка морале су бити сеоска и временом створена грађанска средина – јер у тим новим крајевима Срби нису још имали ни моћну црквену организацију ни богато племство нити јаке духовно-културне центре.

Међутим, ма колико да је у таквим друштвеним околностима иконописање било Србима неопходно и судбински значајно, зографи, уз изузетке, нису сматрани уметницима већ обичним занатлијама, чија су се дела називала и *просјитим молеријама*. Давидов је у неколико махова у својој монографији укратко и живо оцртао и социјални статус тих путујућих сликара и услове у којима су деловали, и променљиво понашање црквених кругова према њима, и стваралачке неприлике, које су их вијале по панонским просторствима, као и конкурентске сукобе међу њима. (Тако се, на пример, у једном писму темишварски удружени иконописци жале владици Георгију Поповићу на самосталне, еснафски неударжене зографе, на те – како се каже – „битанге“ које „отиду пре и посао приме и погоде и нам цену и посао кваре и

муштерије одбијају“ (стр. 114). Са друге стране, стиче се утисак – а на то нас упућује и унутрашњи смисао излагања Динка Давидова – да је црквени хијерархијски врх с нестрпљењем чекао да српско зографско сликарство прве половине XVIII века што пре заврши своју националну мисију и да се отвори према европским барокним и рокајним утицајима. О томе несумњиво сведочи циркуларно писмо патријарха Арсенија IV Јовановића из 1743. године, којим се „зобрањује црквама и манастирима да купују иконе од путујућих ’којекаквих молера и богомаза’, односно да се иконописци упућују на даље учење код Москаља Јова Василијевича у Сремске Карловце“ (стр. 125), што значи на обуку код барокног сликара. Због таквог црквеног става многи иконописци, и знани и незнани и даровити и недаровити, којима су била страна нова европска ликовна струјања, западали су у велике неприлике и недаће. Неки од њих доживели су и то, што је за уметнике увредљиво и понижавајуће, да им се иконе избацују из цркава и одлажу на недолична места да би се замениле барокним поставкама. И због тога српски иконописци из прве половине XVIII века заслужују статус уклетих сликара.

Али, какво је њихово сликарство, независно од његове патриотске функције у још једном по Србе тешком историјском периду? Колики су естетички домети српског иконописа из прве половине XVIII века, у чијем је корпусу, према поузданим проценама, крајем треће деценије тог столећа било око 10 000 икона (уп. стр. 56).

Пре него што је изнео своју оцену о уметничким вредностима тих зографских радова, Динко Давидов се позвао и на мишљења других наших историчара уметности. Тако је, на пример, Светозар Радојчић, поводом изложбе *Иконе српских цркава у Мађарској* пророчки наговестио: „Неки до сада слабо познати мајстори и још мање позната њихова дела свакако ће, преко ове изложбе, ући у антологију српског сликарства XVIII века“; Миодраг Коларић истиче да тај иконопис поседује емоционалну смиреност, једноставност, чедност и чистоту (стр. 72); Дејан Медаковић говори да те иконописце одликује уметничка маштовитост и непоквареност ликовног инстинкта (захваљујући чему се „њихов колорит може мерити једино са бојеним хармонијама које познаје наш народни текстил“ (стр. 72–73); а Павле Васић каже да је на иконама тих мајстора „колористички лиризам добио крила“ и да оне „више нису суви естетски облици, него тријумф боје у оквиру једног превазиђеног схватања“ (стр. 73).

Наредним речима Динка Давидова заокружује се, добијајући вредносну пуноћу, естетичко виђење о српском иконопису и његовим творцима из прве половине XVIII века: „Били су велика деца нашег сликарства, умели су да се играју бојама, и то су чинили спонтано и простосрдечно [...] По духу, по темпераменту казивања, по непоновљивој декоративности и смислу за колористичке игре – као и по оном посебном изразу који се тешко може одредити, а који је приближавао иконе људима, а не обрнуто – ова уметност је

припадала најширим народним слојевима“ (стр. 31) и „Отуда зографске иконе делују као нека чаробна огледала која су на лицима светитеља сачувала одсјај ликова оних који су пред њима стајали“ (стр. 75).

Живећи махом „у велицеј бури и метежу“ – како је записао Кипријан Рачанин – а живо суделујући у уметничком животу свог времена, у синкретизму са проповедништвом и песништвом – у чему је далеко предњачио Гаврил Стефановић Венцловић – српски иконописци из прве половине XVIII века не само да су одржали континуитет у даљем развоју иконописачке уметности него су је, поседујући и стваралачки индивидуализам, у својим највреднијим делима обогатили непосредним, простодушним и такорећи рођачким сликарским умећем.

Њихове иконе данас се чувају – одакле и зраче – у црквама, манастирима и музејима, односно налазе се на вишедржавном простору са Београдом на југу и Сентандрејом на северу, са Темишваром на истоку и Загребом на западу – а са својим златним језгром у сталној поставци Галерије Матице српске. (Та је институција најзаслужнија за њихово враћање из таме заборавља у нови живот. Њој је Динко Давидов са пуно наклоности посветио ово своје најновије дело.)

Монографија *Иконописци српских сеоба* круна је вишедеценијског рада Динка Давидова на истраживању и изучавању српског иконописа из прве половине XVIII века, рада у којем је он прешао пут од сакупљача прашњавих, црвоточних и натрулих икона до „Антологијског избора икона које – како се даље вели – верно осликаше духовни мир и немир епохе српских сеоба“.

#### БРАНИСЛАВ ТОДИЋ

У старој српској уметности постоје два раздобља која су опасно запретила не само кризом, него и потпуним прекидом уметничког стварања: време око 1500. и око 1700. године. Прву епоху су обележили губитак државне и црквене самосталности пре обнове Патријаршије 1557, а другу – три велике сеобе, од којих је најтежа била она из 1690. и живот у негостољубивој и иноверној аустријској држави.

То друго кризно раздобље, не само зато што нам је по времену ближе и што га осветљава неупоредиво већи број текстова и докумената, изгледа теже и болније. Везу са Лонгином и Георгијем Митрофановићем, Јованом и Радулом одржавали су како-тако сликари из рисанске породице Димитријевића на суженој тремећи Црне Горе, Херцеговине и Старе Србије, али су се и они убрзано удаљавали од великих узора и губили у упрошћеном изразу од матице одвојене уметности. Највиталнији део народа, са својим патријархом и епископима, са духовницима и преписивачима, нашао се 1690. у Хабзбуршкој монархији, изложен римокатоличком прозелитизму, материјалној беди,

вечитим сеобама и страдањима по европским бојиштима. Више него икад у својој мучној повести, српски народ је тада чувањем своје вере, свог језика и културе био принуђен да чува и голи живот, само своје постојање и свој национални идентитет. Као никада до тада, његова уметност је око 1700. године попримила егзистенцијално и судбинско обележје, и то јој је дало изузетну и до данас недовољно схваћену важност.

Тој и тако сагледаној уметности посвећена је књига историчара уметности Динка Давидова. Она није писана с намером да буде исцрпни преглед ове уметности, ни њена подробна анализа или учено тумачење – такву је књигу Динко Давидов писао целог живота, од детињства у Стапару, преко небројених путовања траговима древних иконописаца, до мукотрпних архивских и кабинетских истраживања, и преточио је у многе студије и чланке, у изложбе и каталоге, у књигу без наслова и корица која има свој почетак, али никако и крај. У књизи коју данас представљамо сложено је четрнаест његових текстова који се називима, изгледом и духом надовезују на сличне истргнуте записе што су стари писци и сликари пером и четкицом остављали на хартији и дасци, у сталној журби и страху, између две сеобе и две неизвесности, између нескривене чежње за оним што је заувек напуштено и притајене жудње да створе нешто трајно, још боље и лепше.

И као у тим давним записима, Давидов пише кратко и језгровито о зографима сеобама развејаним, о њиховим непрекидним и мучним путовањима, о иконама које су остављали по скромним храмовима и кућама убогих сељака, какви су и сами били, о Венцловићу који је својим неуким земљацима објашњавао смисао иконе, много писао и своје књиге ведро китио бојеним цртежима; пише Давидов и о иконописцу Остоји Мркојевићу, последњем баштиннику средњовековног наслеђа, о банатским зографима Недељку Поповићу и Георгију Раните који су у далекој Сентандреји оставили нека од својих најлепших дела, о београдско-карловачком иконописцу Георгију Стојановићу, о потресној судбини Станоја Поповића, попа и сликара из сремских Мартинаца, али и о онима чија је имена време развејало, а који су нам подарили иконе у Сланкамену, манастиру Сенђурђу, Сивцу, Мохову и у толиким другим храмовима од Срема до Острогона и од Баната до Гомирја.

На страницама ове књиге наглашено избијају на видело две чињенице, кључне за разумевање уметности стваране у последњој деценији XVII и у првој половини XVIII века. С једне стране, разговетно је показано колико је та уметност била чврсто utkана у живот паора, ситних трговаца, мајстора и калуђера, колико им је била блиска, драга и разумљива, и како је она нагло, декретом, била забрањена, напуштена и заборављена, да би уступила место новом и модерном барокном „художеству“, које је стизало најпре из Русије и Украјине, а затим из Беча и других европских градова. Стари иконостаси су били брзо демонтирани, а иконе премештене на зидове припрата, у звонике и на таване и тамо вековима остале заборављене или у најбољем

случају у неком тренутку пресликане. У црквеним протоколима и пописима обично су збирно навођене као „стари молерај“ или „стара зографија“, и право је чудо ако данас на њих наиђемо тамо где су и првобитно стајале. Нама је данас лако разумети такав однос само једног млађег поколења према иконама које су наручивали, пред којима су се молили и побожно целивали њихови родитељи, јер се он може објаснити материјалним благостањем новог „гражданства“, одличним образовањем црквене јерархије и променама њиховог укуса и културе, али се далеко мање зна какав је то морао бити страشان лом у душама обичних људи и њиховом раскиду са вековним вредностима, као што се мало зна и томе шта се десило са старим иконописцима и каква је била њихова потоња судбина. А баш је то овде закупило пажњу Динка Давидова и он нам је баш то објаснио на ретко јасан и узбудљив начин.

У његовој књизи ишчитавамо и другу поразну чињеницу – да је ова уметност предуго била изван сваког интересовања науке и учених људи који су се бавили нашом културном и уметничком прошлошћу. Мада је у књизи то ненаметљиво саопштено, ми веома добро знамо да је Динко Давидов био један од првих, и свакако најзаслужнији, што је та заборављена уметност била пронађена, достојно репрезентована, проучена и као незаобилазна карика укључена у историју српске уметности. Писац нас је подсетио како је пре пола столећа са Олгом Микић и Оливером Милановић-Јовић са узбуђењем откривао одбачене, прозукле и потамнеле иконе, како је стрпљиво надгледао њихово чишћење, конзервирање и укључивање у сталне музејске поставке, како је 1963. у Галерији Матице српске приредио изложбу *Иконе фрушкогорских манастира*, затим 1971. изложбу *Иконе арадске и шеминварске епархије* у истој галерији, како је 1973. написао књигу *Иконе српских цркава у Мађарској* поводом истоимене изложбе, а 1977. са Лепосавом Шелмић приредио изложбу *Иконе српских зографа 18. века* у Галерији Српске академије наука и уметности. Тај узбудљив посао Давидова био је најприсније везан за Галерију Матице српске, што он никад није заборавио, па јој је посветио и књигу о којој данас говоримо. Људско и научничко поштење Динка Давидова излило се на њеном почетку и крају у захвалност професору Светозару Радојчићу, који је међу првима осетио лепоту позног српског иконописа ствараног у Хунгарији и луцидно га повезао са светом *Сеоба* Милоша Црњанског.

У овом, за мене свечаном чину представљања књиге колеге Давидова, не бих хтео да трошим речи на то како је она стручно и добро написана и са колико су пажње и знања изабрана дела која треба да представе време српских сеоба. То се од њега, искусног и толико пута доказаног истраживача, једино и очекивало. Уместо тога, желим да истакнем ауторов емотивни однос према овим иконама, јер он провејава књигом од њене прве до последње стране. Давидов пише о иконама дирљиво, топло и нежно, као о рођеној деци, и читаоцу присно дочарава њихову непосредност, духовну чистоту и чудесну лепоту, ненатрућену сложеним мислима, порукама или значењима. Сагледао их

је у муклој светлости ниских и тескобних храмова од дрвета и плетера, облепљених благом и покривених трском, шашом и шиндром, замислио их је на дашчаним олтарским преградама оживљеним једино плитким рељефима и дуборезним крстовима, пред којима се пре срицало него читало из на брзину написаних књига. Али и тако изговорена или неспретно певана, реч Божја је у оваквим храмовима звучала чисто и невино, примана је срцем и непосредно, и стапала се складно са исто таквим сликама светаца на иконостасима.

Динко Давидов не жели да убеђује читаоца да су те иконе биле изузетна ликовна остварења, али се жестоко противи мишљењима да су припадале наивној уметности. Настале у једном претешком времену испуњеном свим могућим недаћама, оне су не само премостиле јаз између велике средњовековне уметности, коју су пресељеници оставили у свом завичају, и углађеног сликарства какво ће неговати већ њихови синови и унуци; ове иконе су биле најчистији израз њихове непомућене вере и схватања лепог и божанског, њихових духовних чежњи и потребе да очувају оно што им је било највредније, и да све то пренесу и оставе потомцима. У томе су садржани смисао, аутентичност и узвишеност ове уметности. Тачно је да она није била уметност елите, тачно је и то да ју је та елита укинула, али је исто тако тачно и да су патријарх Арсеније Четврти и владике Василије Димитријевић или Јован Георгијевић присно сарађивали, и од њих наручивали иконе и друга дела, са Георгијем Стојановићем, Христофором Жефаровићем, Недељком Поповићем, Георгијем Раните и са многим другим зографима, како је то лепо показао Давидов. Због тога, али и не само због тога, чини ми се да се превише инсистира на оштром резу између зографског и барокног сликарства, до кога је дошло око средине XVIII века. Висока уметност научена на академијама у Кијеву и Бечу сменила је традиционално сликарство и унела у српске храмове нове слике, нову иконографију и нову естетику, али никада није напустила – макар на знаковном нивоу – свој православни карактер. Без икона о којима тако лепо и тачно пише Динко Давидов, тешко је замислити прелаз од средњовековне у нововековну уметност код Срба. Иако на први поглед тешко уочљив, тај прелаз је ипак био поступан и дуго препреман, још од времена патријарха Арсенија Чарнојевића. У том брзом ходу ка лепшем, бољем и савршенијем, уметност и иконопис прве половине XVIII века имали су изузетно важну и никада до краја схваћену улогу.

Све нам је то на једноставан, убедљив и узбудљив начин испричао у овој књизи Динко Давидов. Вратио нас је у време које је далеко иза нас, које пречесто заборављамо, из нехата, заблуда или занесени великим делима која су му претходила и следила. Ова књига нас подсећа да су и та тамна раздобља наше историје имала своју живу уметност, која је блиска духу и привлачна оку и човека нашег времена. Треба је само открити и уз мали напор разумети. За почетак је довољно отворити књигу Динка Давидова о иконописцима српских сеоба.



**Простата** / Томислав П. Пејчић, Јован Б. Хаџи-Ћокић, Драгослав Т. Башић.  
– Београд : Elit medica, 2014

**Говорили:** академик Јован Хаџи-Ћокић  
др Томислав Пејчић  
доцент др Драгослав Башић  
проф. др Зоран Џамић

У Београду, уторак 2. децембар 2014. у 13 часова

## КЊИГА И ПЕСМА О ПРОСТАТИ

Српски песник, приповедач, романописац, хуморист, сатиричар, који је у свом великом низу књига, од оних за најмлађе до епских трилогија о послератном времену и титовском добу, који живи у Поатјеу, у Француској, па је зато члан ван радног састава наше Академије, мада по неколико месеци, у сунчаном делу године, ради на свом имању у Србији, уз остало и у Српској књижевној задрузи као њен председник, обрадио је сијасет мотива, догађања, успомена и сродних доживљаја. У једној збирци Милована Данојлића нашли смо песму, погодну за казивање на почетку данашњег сусрета. Назов Данојлићеве песме је „Улазак простате у мој живот“, а чита се овако, кроз разговор доктора и његовог пацијента:

„Мали проблеми у простати...“

„Да ли ће на томе и остати,  
Или ће убудуће, драги докторе,  
То ићи на горе и све на горе?“

„Знате, у овим годинама,  
 Ништа као некад не годи нама,  
 Ближи се крај, буљиш у бездан,  
 Органи отказују, један по један,  
 Па ваља да се једном годишње  
 То снима, прегледа и контролише...“

„Докторе, ја мрзим ту простату,  
 До јуче такорећи непознату,  
 Па бих, ко и у животу бившем,  
 Најрадије да је игноришем...“

„Сујетна је она, као и људи,  
 Осетљива као жена носећа,  
 Почеће ноћу да вас буди  
 И да вас на постојање своје подсећа!“

Шта је човек? – Космички атом  
 Обдарен интелигенцијом и простатом.

Тако песник, носталгично и шаливо, а тројица српских научника написали су и ове године објавили неходну за здравље старијих људи књигу *Просјаша*.

О књизи говоре аутори, академик Јован Хаџи-Ђокић, др Томислав Пејчић, научни сарадник Клинике за урологију, др Драгослав Башић, ванредни професор Медицинског факултета, и рецензент др Зоран Џамић, ванредни професор Медицинског факултета.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ЈОВАН ХАЏИ-ЂОКИЋ

Када смо се моји сарадници и колеге и ја договарали да напишемо ову књигу, руководили смо се сазнањем да на нашем простору у литератури не постоји једна свеобухватна и савремена књига о простати. Такође, руководили смо се значајем који простата и болести простате имају у животу мушкараца. Решили смо да напишемо књигу која ће обухватити поглавља од еволуције простате, анатомије, хистологије, физиологије, до болести простате као што су бенигна хиперплазија, запаљењска обољења и карцином простате.

Ја сам писао поглавље о карциному простате. Ово је значајан здравствени проблем јер практично сви мушкарци после педесете године живота могу да оболе од карцинома простате, мада постоји и бенигно обољење са практично истим симптомима, које се назива бенигна хиперплазија или аде-ном простате. Велика медијска пажња има оправдање у великој учесталости болести простате. Иако се чини да је карцином простате најчешће малигно обољење код мушкараца у развијеним, као и у земљама у развоју, висока пре-валенца осталих болести које могу бити фаталне за старије мушкарце указује на то да карцином простате није увек примарни узрок смрти. У обе попула-ције по учесталости се налази на трећем месту, иза карцинома плућа и дојке. Повећање смртности због карцинома простате је веће него што се може оче-кивати, и у Сједињеним Америчким Државама, и поред релативно активног лечења локализоване болести радикалном простатектомијом или зрачењем. Клинички изражен карцином простате је редак код мушкараца млађих од пе-десет година, а инциденца се повећава са годинама старости брже него што је то случај код других карцинома. Морталитет због карцинома простате сигур-но расте преко педесете године живота, а многи оболели умиру пре седам-десет пете године старости. Важно је напоменути да је тешко проценити уче-сталост клиничког карцинома простате у свету, због недовољних података из земаља у развоју. Карцином простате се појављује ретко пре педесете а најчешће после 60 године живота. На основу статистичких података из европских земаља, овај тумор се појављује у десет до дванаест процената свих малигнух тумора код мушкараца и по учесталости је на трећем месту, после карцинома бронха и желуца. У САД-у, са учесталошћу од 17%, карци-ном простате је на другом месту и представља најчешћи карцином урогени-талног система мушкарца. Као узрок смрти карцином простате је на трећем месту, иза карцинома плућа и карцинома колоне и ректума. У почетном стади-јуму развоја ово обољење може бити без симптома. Касније, када се симпто-ми појаве, они су слични као код бенигне хиперплазије простате. Јављају се отежано мокрење, учестало мокрење, ноћно мокрење, појава крви у мокра-ћи и хемоспермија. Могу да постоје и слаб млаз урина, осећај недовољне ис-пражњености мокраћне бешике и ургентни нагон на мокрење. Оно што је најопасније је да човек може имати рак простате а да нема никакве тегобе.

Одређивање нивоа простата-специфичног антигена (PSA) у серуму и трус-биопсија простате су незаобилазне дијагностичке методе у откривању карцинома простате. Вредност PSA у крви од 1,1 до 2,0 ng/ml носи ризик за присуство карцинома простате од 17%, а ниво од 3,1 до 4,0 ng/ml, ризик од 26,9%. Индикација за биопсију простате је повишен PSA преко 2,5 ng/ml, раније преко 4,0 ng/ml и суспектан налаз на ректалном прегледу или налаз на ултразвучном прегледу. Трус-биопсија простате у локалној анестезији, са 12 до 24 узорака је стандардни начин узимања ткива простате за патохистолошки преглед.

Скрининг карцинома простате подразумева преглед мушкараца без тегоба који имају повећан ризик од оболевања. То је покушај да се идентификују болесници са сумњом на постојање карцинома простате, код којих ће касније уследити инвазивније методе дијагностике. У оквиру скрининга за карцином простате изводе се дигиторектални преглед и одређивање вредности PSA у серуму. Потенцијална добит за популацију пацијената код којих је карцином простате откривен током скрининга је смањивање нивоа морталитета, зато што је болест откривена у раној фази. Најважније лечење карцинома простате је хируршко лечење и уколико се оно уради у раној фази излечење може бити у 100% случајева. Лечење се изводи радикалном простатектомијом која се може урадити ретропубичним приступом, перинеалним приступом, лапароскопски или уз примену робота.

Карцином простате је хетерогено обољење. Наше познавање механизма који обухватају андрогену независност карцинома простате је и даље некомплетно, али у данашњим испитивањима постаје све јасније. Хормон рефрактерни карцином простате (HRPC) је све више познат и као кастрационо резистентан карцином простате. Третман овог тумора обухвата неколико модела терапије који сви имају краткотрајно и палијативно дејство. Очекивано преживљавање пацијената са овим карциномом је између 12 и 16 месеци.

Вакцина у лечењу карцинома простате је први пут примењена са успехом у облику препарата sipuleucel и једина је до сада покзала бенефит током примене на 512 испитиваних пацијената. Ова вакцина је активна целуларна имунотерапија са аутолозима мононуклеара периверне крви. Код пацијената на овој терапији установљено је време преживљавања од 25,8 месеци у односу на плацебо контролну групу у којој је преживљавање било 21,7 месеци.

Надам се, да смо написали једну добру, савремену, свеобухватну и разумљиву књигу за све оне који је буду читали.

ТОМИСЛАВ П. ПЕЈЧИЋ

Простата је орган који не обавља виталне функције код мушкарца и није неопходна за живот појединца. Међутим, простата је неопходна за продукцију врсте свих животиња из класе сисара.

На грчком језику, „prostatēs“ (προστάτης) значи „онај који стоји испред“, али и „заштитник“, и ова реч је у Грчкој углавном означавала титулу. Све до ренесансе, анатоми су овај орган звали „жлездано тело“, а тек око 1600, du Laurens је увео термин „prostatae“, погрешно сматрајући да се ради о парном органу.

У данашње време болести простате имају огроман здравствени и социоекономски значај. Бенигна хиперплазија простате (БНП) је најчешће бенигно обољење код мушкараца и четврта најчешће лечена болест (после коронарне

болести, хипертензије и дијабетеса). Карцином простате (СаР) је десета најчешћа болест код мушкараца старијих од 50 година, а по трошковима лечења се налази на првом месту.

Покушаћу да изнесем најинтересантније детаље из одређених поглавља књиге „Простата“. Поделио бих ово кратко излагање на неколико делова.

## 1. Еволуција простате

За већину људи, мало је чудна чињеница да је простата орган који је далеко старији него сам човек. Наиме, простата се појавила код првих сисара пре око 65 милиона година. Главна функција простате, као и других мушких аксесорних полних жлезда (булбоуретралне, ампуларне и семене кесице) је сте секреција семене течности, која омогућава транспорт, исхрану и преживљавање сперматозоида.

Пре појаве сисара, генитални систем животиња није имао простату. Код нижих кичмењака (рибе, водоземци, рептили, птице), семена течност се производи у сперматичним каналима. Мужјаци мекушаца (пужеви, сипе) и зглавкара (ракови, инсекти), убацују сперматозоиде упаковане у формацију облика пројектила, директно у тело женке. Са друге стране, еволуционо најстарије животиње (сунђери, медузе, бодљокошци итд.) избацују слободне сперматозоиде у морску воду.

Физиолошка функција простате је слична код свих сисара, иако постоје разлике у облику и величини. Простата код торбара (који не спадају у праве сисаре) је велика, има карактеристичан облик шаргарепе и састоји се од три лобуса; њена величина се мења сезонски и највећа је у време парења. Сезонске варијације у величини простате виде се код већине сисара (бубоједи, ровчице, шишмиши, глодари и др.).

Сви сисари који су облигатни биљоједи, имају релативно мале простате и велике и развијене семене кесице, које луче највећи део волумена семене течности. Простата је код неких биљоједа дисеминована и налази се у зиду уретре.

Као и сви сисари, биљоједи и сви примати, и човек има развијене семене кесице. Уретралне жлезде које се налазе дуж целе мушке уретре, луче ПСА и не разликују се од секреторних жлезда простате, па се називају и „мале простате“. Ове жлезде подсећају на дисеминовану простату код неких биљоједа.

Месоједи имају развијену простату и потпуни недостатак семених кесица.

Код мачке никада није описана хиперплазија простате. Описани су апсцес и пар карцинома простате. Код пса, естрогени имају велики значај за развој стромалне хиперплазије.

Примитивни примати (просимијани) веома ретко оболевају од тумора гениталног система, који код њих чине свега 2% свих тумора. Простата цер-

копитецида, или репатих мајмуна Старог света (макаки, бабуни, мандрили) састоји се од два одвојена лобуса: кранијалног, који одговара транзиторној зони, и каудалног, који одговара периферној зони код човека. Само се простата шимпанзе по анатомији и грађи не разликује од људске. Осим тога, и код шимпанзе се појављује хистолошка БХП у старијем животном добу. Сви мајмуни као и хоминиде (гориле, шимпанзе) синтетишу простата специфични антиген (PSA) идентичан људском.

## 2. Физиологија простате

Основне физиолошке функције простате су секреторна и хормонска активност. Простата секретује бројне не-пептидне супстанце (лимонска киселина, полиамини, холестерол, липиди, цинк итд.) и протеине, као што су простата-специфични антиген (PSA), жлездани каликреин (hK2), простатична кисела фосфатаза (PAP), простата-специфични протеин (PSP-94) и друге.

У простати се синтетишу и протеини који делују из стромалних ћелија на секреторне ћелије и супротно, или делују унутар саме ћелије. Односно, простата синтетише паракрине факторе (ткивни фактори раста (FGF, EGF)) и интракрине факторе (дихидротестостерон, DHT).

Најважнији процес који се одиграва у ткиву простате је строма-епител интеракција. Овај процес почиње у ембрионалном периоду, убрзава се у пубертету, траје кроз цео период одраслог мушкарца и поново се убрзава у старости. Молекули тестостерона константно (Т) дифундују у стромалне и секреторне ћелије простате. У секреторним ћелијама се везују за андрогени рецептор (AR), улазе у једро и активирају синтезу различитих протеина. Један део молекула Т се претвара у DHT, у реакцији са ензимом 5- алфа редуктаза тип 1 (5AR-тип 1). И молекули DHT се везују за AR, али чвршће него молекули Т и са њим улазе у једро. Са друге стране, молекули Т у ћелијама строма стимулишу синтезу фактора раста, који делују на пролиферацију и раст базалних, односно секреторних ћелија. Са друге стране, у стромалним ћелијама се налази далеко већа количина другог типа ензима 5AR, односно 5AR-тип 2. Овако у ћелијама строма настаје велика количина молекула DHT, који улазе у екстрацелуларни простор и потом у секреторне ћелије, где додатно стимулишу синтезу протеина.

## 3. Патофизиологија бенигне хиперплазије простате

Класично схватање је да бенигна хиперплазија простате (БНП) настаје због поновног буђења ембрионалних интеракција строма-епител. Међутим, одлучујућу улогу вероватно игра дуготрајна, дугогодишња стимулација ћелија простате молекулима Т, која доводи до нагомилавања DHT у строми.

Повећање количине ДНТ доводи до убрзане пролиферације строме, повећања синтезе фактора раста (EGF и TGF-beta) и пупљења нових жлезда из постојећих дуктуса.

Данас не постоји консензус о томе да ли је концентрација ДНТ заиста повећана код ВНР, због различитих метода за мерење ткивне концентрације ДНТ. У студији која је спроведена на Клиници за урологију Клиничког центра Србије, у сарадњи са Катедром за аналитичку хемију Хемијског факултета Универзитета у Београду, потврђено је да је концентрација ДНТ у ткиву ВНР повишена. Наиме, просечна концентрација ткивног ДНТ код малих простата, запремине  $\leq 30\text{mL}$ , износила је  $4.5 \pm 2.8 \text{ ng/g}$ , а код увећаних простата, запремине  $> 30\text{mL}$ ,  $14.6 \pm 6.3 \text{ ng/g}$  ( $p < 0.001$ ) (Пејчић, Тости и Тешић, 2013).

С друге стране, нагомилавање ДНТ и повећање броја ћелија доводе до повећане синтезе PSA. Од раније је познато да концентрација PSA у серуму  $> 1.6 \text{ ng/ml}$  представља фактор ризика за прогресију ВНР. Осим тога, у студији која је спроведена на Клиници за урологију Клиничког центра Србије, доказано је и да концентрација секретованог PSA (који се избацује путем урина)  $> 150 \text{ ng/ml}$  представља додатни фактор ризика за прогресију ВНР (Пејчић Т, Цан Ј Урол. 2013).

Медикаментозно лечење ВНР се спроводи због симптома ВНР, ако нема апсолутних индикација за хируршко лечење. Најчешће коришћени лекови су инхибитори ензима 5-AR (финастерид и дутастерид),  $\alpha$ -блокатори (врше релаксацију мишића врата бешике и строме простате), инхибитори PDE-5 (врше релаксацију глатких мишића простате и крвних судова кавернозног тела пениса) и бројни фитотерапеутици.

#### 4. Фактори ризика за настанак болести простате и могућности за превенцију

Несумњиво, главни разлог за настанак бенигне хиперплазије и карцинома простате је старење. Наиме, аутопсијски подаци показују да 90% људи  $> 80\text{g}$  има ВНР, а 70% има хистолошки CaP. Генетски фактори су, чини се, везани за почетак настанка болести, тако да сви појединци немају у исто време клинички значајну болест. Данашњи Homo sapiens живи знатно дуже него током највећег дела своје историје, када је живео свега око 30 година.

Дуг живот савременом човеку омогућава и знатно дужу сексуалну активност, која је праћена дуготрајном хормонском стимулацијом простате. Подаци Кинси института показују да просечан мушкарац од 18 до 30 године живота има око 1500 односа и исто толико од 30 до 70 године живота. Другим речима, данашњи Homo sapiens има двоструко већу сексуалну активност него његови преци.

Ако се посматрају најближи човекови сродници, хоминиди (човеколики мајмуни), види се да је животни век животиња у 300 вртовима око 40–50

година, док је у дивљини знатно краћи. Животни век еволуционо удаљенијих примата је још краћи, само 20–30 година. За разлику од човека, код већине примата је сексуална активност искључиво везана за репродукцију и има сезонски карактер. Наиме, сексуална активност траје током пролећа и лета, а престаје током јесени и зиме, када се региструје пад нивоа полних хормона и смањење запремине тестиса и простате.

Човек је током последњих неколико хиљада година драстично променио начин исхране. Наиме, на основу филогенетске сличности са најближим приматима, присуства великих семених кесица итд, данас се сматра да је *Homo sapiens* раније био облигатни биљојед. Од свог настанка, пре око 200.000 година, *Homo sapiens* се углавном хранио биљном храном, која је укључивала око 3.000 типова воћа, поврћа и цереалија. Пре око 90.000 година, човек је научио да лови рибу, а пре око 12.000 година, почео је да гаји животиње, да једе њихово месо и прешао на седантерни начин живота.

Савремени западни човек у свакодневној исхрани користи свега око 20 типова биљака. Његова исхрана се карактерише великим уносом меса и масти, пржењем и печењем хране, што доводи до оксидативног стреса и оштећења ДНК. Осим претераног уноса хране, и смањена физичка активност доводи до развоја дијабетеса, гојазности и других болести које доводе до бројних метаболичких и хормонских поремећаја. Ово је један од најважнијих фактора за настанак „експлозиј“ жлезданих, хормон-зависних карцинома простате и дојке код *Homo sapiens*-а. Ове болести су екстремно ретке код већине хоминида и осталих примата.

Данас није позната специфична превенција за ВНР и СаР. Међутим, сматра се да искључивање фактора ризика за појаву ВНР и СаР може да утиче на бољу контролу тока ових болести. Односно, препоручују се исхрана богата поврћем и воћем (антиоксиданти, фитостероли, каротеноиди), већи унос протеина из коштуњичавог воћа и рибе, смањени унос прженог меса и масти, контрола гојазности и физичка активност. Важну улогу има и примена медикамената, као и рано откривање болести, односно редовне уролошке контроле.

#### ДРАГОСЛАВ БАШИЋ

До данас, а нарочито током 90-их година 20. века, објављено је мноштво монографија, уџбеника, оперативних техника и истраживања који се тематски односе на простату и болести простате, па се поставља питање да ли је неопходно још публикација и која је њихова сврха.

Одговор на то питање садржан је у чињеници да болести простате имају више лица, са динамичном и варијабилном клиничком презентацијом, током



и одговором на терапијске мере, што је посебно изражено последњих година, те сматрамо да ажурирање података и знања, а понајвише оних која се тичу спорних питања, може бити од користи.

Примера ради, концепт лечења пацијената са локализованим или локално узнапредовалим карциномом простате, битно је измењен током протекле деценије. Осим тога, употреба ПСА и примена скрининга и раног откривања, иако су постали уобичајени, остављају и даље многа отворена питања и недоумице. Сведоци смо многих промена у лечењу БПХ, где су до недавно терапијске опције биле сведене и примарно ограничене на ТУРП, док су данас многобројне и разноврсне, од медикаментне терапије до примене минимално инвазивних техника. Сам појам простатитиса као нозолошког ентитета, претрпео је значајне измене, од редефиниције појма болести до преиспитивања дијагностичко-терапијских могућности. Прихватање креативних идеја, теорија, па чак и хируршких техника, често је у научним круговима праћено мањом или већом дозом скептицизма, а нарочито онда, када се ради о научним дисциплинама које се сматрају догматским и пасивним. Међутим, време често демантује оправданост таквих ставова.

Све до средине 20. века сматрало се да је анатомија простате добро изучена и представљена, те да у тој области нема много простора за нова сазнања. Ипак, 1968. године, захваљујући револуционарном концепту зоналне анатомије простате, који је представио Џон Мекнил (John Mc Neal), данас смо у прилици да не само боље разумемо етиопатогенезу болести простате, већ да на бази тог концепта унапредимо дијагностичке и терапијске поступке. Даља истраживања у овој области толико су одмакла да је данас у највећем броју случајева могуће успешно уролошко лечење пацијената са најтежим обољењима простате, који су раније сматрани иноперабилним.

Технологија представља интегрални део модерног друштва. Уролози су имали ту привилегију да током протеклих година са одушевљењем прихватају нова технолошка достигнућа како би подigli на виши ниво квалитет лечења. У појединим случајевима, почетни ентузијазам губио се под оптерећењем ригорозног научног надзора. Тако, као припадници групације технолошких лидера у медицини, јако добро знамо да оно што је ново, није увек и нужно добро.

Појава тзв. минимално инвазивних уролошких техника током раних деведесетих година прошлога века, није примљена са ентузијазмом уролошке заједнице. Оправдано се тражило да се ове технике докажу у погледу исхода мерених успехом процедуре, како у односу на саму болест и пацијента, тако и у односу на материјалне трошкове. Поређење свих наведених параметара вршено је у односу на тзв. златни стандард отворених уролошких операција простате. Током кратког временског периода, показало се да је исход операција применом минимално инвазивних техника подједнако добар

као и код отворених, уз сигнификантне предности које се односе на стопе постоперативног морбидитета и компликација. Временом су минимално инвазивне технике потпуно прихваћене захваљујући поновљивим и трајним резултатима. Наравно, не одричемо се ни старих техника, које, иако се ретко примењују, и даље представљају део обавезних знања и вештина уролога.

Сврха овог новог поглавља је да представи искуства експерата из ове области у погледу најефикаснијих наставних техника као што су:

1. Трансуретрална аблација простате иглом;
2. Трансуретрална микроталасна терапија простате;
3. Ласери у терапији БПХ;
4. Трансуретрална ресекција простате;
5. Трансуретрална вапоризација простате;
6. Трансуретрална инцизија простате;
7. Отворене операције БПХ (ПТВ Харис и ПТВ Милин).

Иако симптоми доњег уринарног тракта као и хронични пелвични болни синдром нису орган специфични, њихова етиологија често је у вези са болестима простате. Међу њима простатитис заузима значајно место, јер се јавља и у популацији млађих мушкараца, а чија дијагностика и терапија још увек представљају контраверзну тему у урологији. Клиничко сагледавање пацијената са неким од наведених синдрома посебно је отежано и ограничено немогућношћу објективизације података, као и недостатком студија са доказима нивоа I. У ствари, сама природа генитоуринарног бола отежава овакву врсту истраживања, уобичајено изводљиву када су у питању неке друге болести, где су инклузиони критеријуми и терапијски исход дефинисани далеко објективније. С једне стране, у ери evidence-based медицине, приморани смо да се супротставимо овом ироничном недостатку доказа, док, с друге стране, то пружа посебне привилегије и могућности у погледу наше креативности.

Како популација стари, расту и потребе за безбедним и ефикасним решавањем поремећаја и стања, који нарушавају квалитет живота. Међу њима, важно место припада и болестима простате, те је наша обавеза да пружимо својим пацијентима највиша знања и технологије које урологија данас поседује. Надамо се да ће садржај ове књиге представљати важан корак у том подухвату. Појавом нових терапијских модалитета и откривањем непознатих интеррелација између процедура и исхода, као и утврђивањем најважнијих предиктивних параметара у процени терапијског одговора у одређеним групама пацијената, терапијски концепти ће и даље напредовати и развијати се.

По свом садржају, наша књига намењена је не само уролозима, већ и свим осталим лекарима, мада, с обзиром на то да у њој по први пут налазимо детаљан опис филогеније простате, она тематски излази из уско медицин-

ских оквира ка сродним научним дисциплинама, као и широкој читалачкој популацији. Иако је конципирана тако да представи најновије научне ставове у погледу на дијагностичко терапијске процедуре и њихове алтернативе за болести простате, током писања ове књиге, било је неопходно успоставити равнотежу сопственог ентузијазма са базичном науком, транслационим истраживањима и клиничким резултатима. Тежња нам је била да сва поглавља буду концизна и омогуће читаоцу увид у *up-to-date* информације. Верујемо да ће наше дело застарети већ кроз неколико година и надамо се, уколико буде добро прихваћено и уколико научни прогрес у овој области буде настављен истом динамиком, да ће у блиској будућности имати нова издања, представљајући читаоцима најновије трендове у евалуацији и терапији обољења простате.

Верујемо да ће ова књига пропагирати едукативни тренд, са узором на иновативне, храбре урологе, који су се одважили да доведу у питање дуготрајна, укореењена веровања у погледу на одређене уролошке норме, много пре него што је већина од нас била спремна да прихвати те промене.

Надамо се да ћете уживати читајући је, бар онолико колико смо и ми уживали док смо је писали.

Израду књиге „Простата“ помогли су многи појединци и институције.

Нарочиту захвалност желим да упутим Српској академији наука и уметности, на разумевању и подршци у изради нашег дела. Посебно се захваљујем нашим цењеним рецензентима, проф. др Милану Ђокићу, проф. др Зорану Цамићу, проф. др Ивану Игњатовићу и проф. др Благоју Станчићу, на указаном поверењу и помоћи. Захвалио бих се и представницима компанија које су помогле издавање ове књиге.

Неизмерну и пријатељску захвалност дугујем асист. др Томиславу Пејчићу, на исказаној колегијалности и напорима које је уложио током стварања наше књиге.

И на крају, желео бих да се посебно захвалим академику Јовану Хаџи Ђокићу, свом великом учитељу и ментору, неуморном инспиратору, на свему што је учинио за нас и за мене лично, на безрезервној подршци коју ми пружа од мојих почетних корака у урологији до данас. Надам се да ће неисцрпна стваралачка енергија академика Јована Хаџи Ђокића бити и даље темељан супстрат за наш заједнички научни и стручни рад.

ЗОРАН ЦАМИЋ

Као корецензенту књиге *Простата*, групе аутора Томислава П. Пејчића, Јована Б. Хаџи-Ђокића и Драгослава Т. Башића, указана ми је велика част да дам своје мишљење о делу изузетне стручне вредности. Задатак је био

још захтевнији јер је један од аутора мој учитељ и човек који је био главни ослонац у мојој стручној каријери, а то је академик Јован Хаџи-Ђокић.

Савременом човеку је данас на располагању обиље информација о болестима простате: на Итернету може да се нађе око 25 милиона информација о појму „простата“ или „простате“, на разним светским језицима и још најмање 30 милиона информација на кинеском и другим специфичним језицима који не користе алфабет. С друге стране, путем телевизије и других медија, мушком делу популације се упућује велика количина информација и реклама о повољном дејству разних препарата на мушко полно здравље, здравље простате итд. Медицински професионалци путем медија упућују сразмерно мањи број информација, у којима се углавном истиче значај редовних лекарских контрола за успешно лечење болести простате.

Велика медијска пажња има оправдање у великој учесталости болести простате. Наиме, по укупној преваленцији, бенигна хиперплазија простате (БХП) се (после коронарне болести, хипертензије и дијабетеса) налази на четвртом, а карцином простате на десетом месту најчешће лечених болести. Простатитис је веома чест разлог због кога се млађи мушкарци јављају урологу. Карцином простате је најчешћи карцином и други најчешћи узрок морталитета од карцинома код мушкараца у развијеним земљама. По трошковима лечења, карцином простате заузима прво место, а БХП осмо место у развијеним земљама. Ови подаци показују колики је огроман социо-економски значај болести простате на друштво и здравствени систем.

С друге стране, мало се зна о постанку и еволуцији простате, која је веома стар орган, који се појавио још пре 65 милиона година. Важна је чињеница да простата постоји код свих сисара, али је само хумана простата подложна појави честих и тешких болести.

Идеја аутора је била да напишу књигу која ће објединити савремена знања о анатомији, хистологији, физиологији и функцији простате, као и најновија сазнања везана за узроке, настанак, клиничку слику, дијагностику и лечење БХП, простатитиса и карцинома простате. Осим тога, у одељку о еволуцији простате, по први пут је сакупљена и систематизована грађа о основним особинама простате код различитих врста животиња.

Текст књиге је подељен на седам поглавља: 1. Еволуција простате, 2. Анатомија, хистологија и физиологија простате, 3. Епидемиологија, етиологија, патофизиологија, клиничка слика, 4. Дијагноза и медикаментозно лечење бенигне хиперплазије простате, 5. Минимално инвазивно и хируршко лечење бенигне хиперплазије простате, 6. Простатитис и 7. Карцином простате.

У књизи се налази 56 слика и оригиналних цртежа, 20 оригиналних интраоперативних фотографија и 14 табела. У књизи су наведене 803 референце, од чега су 9 ауторереференце (аутоцитати) у часописима М20 и М50, а 15 коререференце, односно, коцитати. Обим рада сваког од три аутора књиге превазилази 50 страница са 1.800 текстовних знакова.

Књига је на првом месту намењена специјалистима и специјалистима урологије, као и лекарима других специјалности и студентима медицине. Осим тога, делови ове књиге ће бити корисни и онима који желе да се лично информишу о болестима простате, њиховом настанку, симптомима и могућностима лечења. Основна идеја за писање одељка о еволуцији простате је била да се лекари упознају са неким чињеницама о грађи и функцији простате код животиња, како би боље разумели болести хумане простате. Међутим, овај одељак би могао да буде интересантан и студентима и професионалцима на пољу биолошких, ветеринарских и пољопривредних наука. Сматрам да објављивање ове књиге представља значајан допринос обогаћивању наше стручне медицинске литературе и да ће као таква, а имајући у виду да је писана јасним, прецизним и разумљивим језиком, наћи свој пут до академица свих горе наведених области на територији Републике Србије и шире.



**Aquatica** : књижевност, култура / уредници Мирјана Детелић, Лидија Делић.  
– Београд : Балканолошки институт САНУ, 2013

**Говорили:** проф. др Снежана Самарџија  
проф. др Драгана Вукићевић  
др Мирјана Детелић

У Београду, уторак 16. децембар 2014. у 13 часова

## ДЕТЕЛИЋ, ЗБОРНИЦИ

Најпре смо на овом месту приказали зборник научних радова *Жива реч*, посвећен академику Нади Милошевић Ђорђевић као знак оданости за њен професорски посао. Зборник је уредила Мирјана Детелић. Окупила је малу јединицу стручњака који умеју о различитим темама, који су сложено удружени на корисном прегнућу.

Потом смо на истом месту приказали још један зборник испод исте уредничке руке, с насловом *Птице: књижевности, култура*. И опет је Мирјана Детелић својим свестраним знањем призвала екипу сарадника који умеју да тумаче симболе у временима која се веома брзо смењују.

Нисмо приказали наредни зборник о гујама и акрепима – да би низ био намерно прекинут, да се не би чуо још који злурад глас што не уме да именује искреност а признање види као пристрасни поступак.

Сада је пред нама нови научни зборник, у издању Балканолошког института којим руководи професор Душан Батаковић. Име зборника је на латинском: *Aquatica*. У основи је *аква*, а вода као мотив у усменој и писаној књижевности, у уметности, веровањима, животу који се штити. Опет је уредница др Мирјана Детелић, научник чије књиге и расправе бивају запажене

када се појаве, јер су друкчије, пуније, јер су откривачке иако се враћају у давнину, дуго проматрану и тумачену. Прва сарадница њој, у уредничком раду, као и раније, јесте др Лидија Делић, млада али делатно уверљива, са институтским искуством. Оне пишу, у заједничком уводу, да су зборници делови „пројекта чија је иницијална намера била да се посредством бића која се везују за небески и подземни свет маркирају полови просторне и митске вертикале, а тиме и симболика и семантика везана за њих од најстаријих времена до данас“.

Тако, с мултидисциплинарним присуством и успехом, с нашом жељом да наставак буде такав.

Говоре професорке Филолошког факултета Снежана Самарџија и Драгана Вукићевић, а потом уредница зборника *Aquatica: књижевности, култура*.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

СНЕЖАНА САМАРѢИЈА

У историји српске науке о фолклору могуће је уочити неколико етапа, а свака од њих је повезана са одређеним типом издања. Сабирање и штампање грађе доминира током 19. века. Тада се објављују бројне збирке народних песама и приповедака, док записи постају редовне рубрике различитих часописа. Од краја овог (XIX) и током првих деценија наредног столећа сакупљене, тек забележене умотворине и откривени старији записи постају предмет истраживања најугледније генерације јужнословенских и страних научника – филолога, историчара, компаратиста и историчара књижевности. Резултате, који су до данас остали незаобилазни при озбиљном испитивању баштине, изложили су у историјама књижевности (В. Јагић, С. Новаковић, П. Поповић), монографијама о епској народној поезији (А. Шмаус, Н. Банашевић, Р. Меденица) и стручним периодичним публикацијама, иза којих су стајале научне институције или лични ентузијазам научника. За другу половину 20. века били су значајни конгреси и зборници Савеза фолклористичких друштава Југославије, а публиковане су све докторске дисертације из области народне књижевности. Почетак новог миленијума, са свим друштвеним, политичким и технолошким изменама, изгледа да ће обележити тематски зборници. Издања овог типа посвећена су заслужним професорима или се односе на поједина питања трајања усмене баштине и фолклора, на особности усмених родова и врста, стилизацију мотива и живот традиције.

Тој врсти публикација припада и зборник *Aquatica. Књижевности, култура*, у издању Балканолошког института САНУ. Зборник су уредиле Мирјана



Детелић и Лидија Делић, као трећу тематску целину о бићима из одређене просторне сфере. Након птица и рептила, небеског и подземног пространства, у центру пажње нашли су се становници вода, односно водени простори и њихове функције у реалном, ритуално-магијском, митолошком, религијском, литерарном и уметничком контексту. Већ тако осмишљен пројекат указује и на битне квалитете овог *Зборника*, јер су повезане сродне, а особене области језика, традицијске и савремене културе, усмене и писане уметности речи. То се испољава и кроз три одељка: *I Лингвистика, II Усмена књижевност, фолклор, III Ауторска књижевност, историја уметности, филм.*

Средишњи сегмент посвећен је разноврсним стилизацијама воденог света и представама о воденим бићима, обликованим у свим усменим родовима и врстама. Овај тематски блок чине прилози једанаест аутора: Снежане Самарџије, „Из дубина и вирова. Представе о подводном свету у српској усменој прози“; Suzane Marjanić, „Od anatolijske boginje ptice grabljivice preko starogrčkih sirena do morskih djevica u hrvatskim usmenim predajama“; Смиљане Ђорђевић-Белић, „Власински водени бик. Фолклорни текст, ритуална пракса и замишљена заједница“; Биљане Сикимић, „Загонет(а)ни подводни свет“; Љубинка Раденковића, „Водени дух – водењак. Словенске паралеле“; Љубице Ђурић, „Рак и жаба у свадбеном контексту“; Љиљане Пешикан-Љуштановић, „Поморљива риба из граничне воде. Именовање и функција“; Ђурђине Трубарац-Матић, „Вода босилјкова и Сунчева сестра“; Мирјане Детелић, „Епски бунари“; Лидије Делић, „Провре вода мутна и крвава. Епска атрибуција воде“; Светлане Ћирковић, „Водени екосистем у фолклорном кључу. Случај једног канала у селу Батковић“.

Амбивалентна симболика воде повезује се са својствима оностраних бића и представника фауне везаних за водена пространства – текућа и стајаћа, велика и мала, слана и слатка, питка и отровна, близу или далеко. Значења и воде и њених становника – демона, риба, ракова, жаба, шкољки, сунђера, морске медведице, локалних, ретких и истребљених врста, суштински се меревају кроз односе према човеку, те је антропоцентричност заједничка фолклорним обрадама. Радови у овом *Зборнику*, што је битан чинилац његових квалитета, посвећени су свим усменим формама. Функције воде, оностраних и реалних водених житеља тумаче се у контексту поетике приповедних жанрова (басна, бајка, шаљива новела, шаљива прича, легендарна прича) и свих категорија предања. Испољавају се такође и међужанровске везе, у широком распону од „класичних“ обрада из штампаоног корпуса до локалних наратива који сабирају стварност и искуство одређене заједнице. Исти елементи сагледани су и кроз стилизацију усмене лирике, епике и лирско-епских песама. Кроз радове више аутора уочава се ревитализација архаичне подлоге песничког фонда – подврсте сватовске лирике, малог круга митолошких варијаната, као и тематски блиских лирских песама и балада, у којима

се јаче или слабије испољавају стилизовани елементи обреда прелаза. Осветљено је и епско обликовање простора, било да се сиже детерминише кроз пресеке значења планине и воде, култ плодности и мртвих, граничне позиције ликова или се помоћу учесталих атрибута досеже до древних исходишта формуле, слике, мотива и модела. Заступљени су такође и говорни усмени облици – загонетке, изреке, изрази и клетве у чијој структури се сабирају ре-алије и начин живота колектива, елементи материјалне и духовне културе са елементарним грађењем стилских фигура и песничког језика.

Аргументи ових једанаест радова почивају на изузетном обиљу грађе, те је приложена библиографија драгоцен пресек кроз векове трајања фолклорних форми и традицијске културе. Временски распон од половине 16. столећа до првих деценија 21. века додатно је обogaћен изворима који припадају српској, хрватској, јужнословенској, балканској, словенској, европској и индоевропској баштини. Границе се још више шире, или суштински бришу, реконструкцијом словенске митологије, али и указивањем на сродне црте из митолошких система Анадолије, Египта, Грчке, Рима, нордијских народа, Индије све до митова створених под окриљем савремених технологија, нових медија и маркетинга.

Поред осветљавања удела поетике усмених облика при реализацији значења воде и функција водених бића, теоријска истраживања усмене прозе, поезије и кратких говорних форми чине само једну димензију овог одељка *Зборника*. Књижевнотеоријске приступе прати и особена књижевна археологија, досезање до митских, магијских и обредних исходишта вербалног фолклора. Долазе до изражаја и различито постављене компаративне перспективе. Национална баштина сагледава се у ширем цивилизацијском контексту; упоређене су различите фолклорне форме или се открива особена генеза представа и тумаче метаморфозе сижеа, повезане са простором и временом бележења грађе. Теоријском и културноисторијском пресеку придружују се и другачија полазишта – од етнолингвистике до књижевне екологије и еколошке антропологије, од антрополошко-лингвистичких анализа до феминистичког угла, психоаналитичких тумачења и живота традиције у новим медијима.

Уосталом, како су уреднице нагласиле, један од циљева подразумевао је мултидисциплинарно сагледавање одабране теме. Мноштво приступа би можда подстакло критичара да посумња у ваљаност резултата, јер немогуће чак и замислити научни апарат који би умесно објединио све методе и типове анализа. Али, предност оваквих и овако конципираних тематских зборника управо се испољава кроз ефикасну симбиозу разних истраживачких углова при осветљавању истог фолклорног и литерарног феномена.

Биљана Сикимић је доследно у етнолингвистичком кључу испитала пригодан круг загонетки са широког простора. Већ провокативни поднаслови

овог рада указују на сложене механизме скривања смисла и ширења асоцијација помоћу којих се подстиче превођење значења загонетних слика и појмова. Заслугом Биљане Сикимић настало је још неколико прилога у Зборнику. Упркос немогућим условима, њен тим је посвећен теренским истраживањима фолклора, а успостављене су везе са новосадском школом проф. др Зоје Карановић и новим снагама са Филозофског факултета из Бањалуке.

Сузана Марјанић је изложила сегмент велике области својих истраживања митских тема у фолклору. Сви корени и варијације представа о сирени припадају сферама које је са коауторима Сузана Марјанић представила склапајући књижевне, фолклорне и културне бестијарије. У већ провереним оквирима компаративне митологије и етнологије Љубинко Раденковић сачинио је особену биографију воденог демона. Указао је, као и у претходним монографијама и бројним студијама на све компоненте представа о воденом духу и сродним бићима из словенске традиције. Поетика усмених врста, снага жанровских конвенција и динамика њихових веза дошли су до изражаја у другачије заснованом компаративном приступу Љиљане Пешикан-Љуштановић. Слојевитост мотива водила је ка дубинским талозима традиције из којих се назире блискости обреда прелаза, соларна и хтонска, паганска и хришћанска компонента чудесне рибе, у чијој су власти рађање, плодност и смрт.

Досадашњим фундаменталним истраживањима поетике простора и епског песништва Мирјана Детелић је придружила нову студију. Указујући на рефлексе дуалистичког поимања света, пратила је семантичко богатство одређених вишезначних топоса (бунар/извор), слике девојке на води, улогу воде у погребним ритуалима. Напоредо с тим осветлила је природу епске технике, између реалија и архаичне матрице. Указала је на зависност обрада од живота и назора колектива, али и на чиниоце културе који су старији од различито заснованих деоба. Закључак овог рада могао би се издвојити и као мото целог зборника:

„Вода је, са своје стране, као најстарија материја – једина која је постојала и пре стварања света – способна да „прогута“ сваки код и да се свакој епској потреби у потпуности прилагоди. Због тога у свакој својој манифестацији – као бунар или извор, врело, кладенац, зденац, језеро, река, море или само киша – она чува сав свој примордијални потенцијал и манифестује од њега оно и онолико колико је песми потребно“ (стр. 227).

Сродном типу приступа епизи припада и рад Лидије Делић, чији су резултати аргументовани обиљем грађе. Испитани атрибути воде и учесталост алтернативе појмова нису одабрани по принципу случајног узорка или произвољног утиска, напротив. На најбољи могући начин ове анализе потврђују нужност базе фолклорног корпуса и предности њеног промишљеног кори-

шћења при свим истраживањима. Полазећи од поетике детаља, Лидија Де-лић попуњава важне делове поетике епског песништва.

У раду Смиљане Ђорђевић-Белић изврсно је повезана стара грађа са непосредно снимљеним материјалом, као што су савршено примењена старија истраживања, нови теоријски приступи фолклору и студиозно испитивање хетерогене категорије предања. Другачије је заснован прилог Светлане Тирковић, такође посвећен анализи наратива са терена. Приложени транскрипти откривају сложеност непосредне комуникације, битну модификацију „идеалног“ текста предања и динамику уношења нових мотива. Структура се попуњава реминисценцијама на кризне тренутке колектива или појединачни удес утопљеника, док се из блиске прошлости колектива неочекивано помаљају локални обриси другачијег живота епског јунака, какав је Филип Маџарин.

Неомитолошки и неоритуалистички приступи фолклорном „тексту“ обогаћени су прилозима Љубице Ђурић и Ђурђине Трубарац Матић. Њихове анализе настоје да врате стилизоване мотиве у исконску митску и ритуалну матрицу. За почетним значењима песничких врста, мотива и песничких слика трага се помоћу реконструкције магијског и обредног комплекса традицијске културе, који су током векова делимично или потпуно изгубили примарна значења, а стекли нове функције и ново, песничко „рухо“.

Овај одељак *Зборника* васпоставља сложену, вишедимензионалну симболику воде, оностраних и реалних водених бића. Те компоненте се никада не реализују симултано, у једном тексту, жанру, или усменом роду. Време и место бележења, афинитет ствараоца и његова умешност, знање и укус публике, контекст импровизације и поетика облика учествују при избору једне честице или неколико валера слојевитог симбола. Богатство њихових значења и улога у традицији и уметности могуће је сагледати само помоћу више истраживачких перспектива.

И *Aquatica* се може читати онако како се најчешће приступа зборнику, селективно, уз издвајање појединих радова. Али, ова публикација неочекивано постаје кохерентна, мозаична целина, чији се делови укрштају и допуњавају управо захваљујући разноврсним приступима. Истраживачки ослонци и резултати дају комплексну слику, у широком распону од фиктивног света из народних умотворина, преко осцилирања сижеа међу стравом и комиком, до спонтаног повезивања представа из прошлости са еколошким проблемима локалне заједнице и живота на Земљи. Занимљиво се испољава, баш у том нивоу читања баштине, и особен процес инверзије односа. Док су некада човеков свет угрожавали водене стихије и различито замишљани водени демони, технолошки напредак је преокренуо позиције. Човековом заслугом истребљене су поједине животињске врсте и више их нема у водама Јадрана, рекама, језерима или данас запуштеним каналима.

Слична судбина може задесити и саму фолклорну баштину, јер се непрекидно и на више начина показује колико су делотворне моћи „мрзле воде забитљиве“. Ипак, зборник *Aquatica*, заједно са претходним и, надајмо се, будућим зборницима овог типа, доноси окрепљујуће „жубор воде“ и „живе воде“. Тешко је одгонетнути одакле оне долазе, из ког тајанственог или стварног Крепичевца, који је могла да пронађе само Мирјана Детелић и заједно са коуредницом, Лидијом Делић, постави високе стандарде истраживањима фолклора, не само у нашој, већ у свакој научној средини.

#### ДРАГАНА ВУКИЋЕВИЋ

У години 2013, у српској науци о књижевности појавиле су се две књиге које у свом наслову имају реч вода. Међународни зборник радова *Acqua alta* издао је Институт за књижевност и уметност, а други зборник *Aquatica* штампан је у оквиру рада на пројекту Балканолошког института САНУ „Језик, фолклор и миграције на Балкану“ (Посебна издања САНУ, Балканолошки институт 122). Око синтагме која у Венецији означава плиму *Acqua alta*, у новом асоцијативном пољу сабирају се радови у којима се мапира тема Медитерана у модерној српској и италијанској књижевности. У зборнику *Aquatica*, који је тема наше анализе, шири се семантичко поље ове речи на: 1. лингвистику, 2. усмену књижевност, фолклор 3. ауторску књижевност, историју уметности, филм. Уреднице Мирјана Детелић и Лидија Делић показале су се као вешти кормилари који разнородне текстове успевају да интегришу следећи композициону схему ранијих зборника. Ако су наше читалачке асоцијације ишле у правцу тематских повезивања поменутих зборника, уреднице нас подсећају на други беочуг текстова: зборник *Aquatica* „трећи је у серији посвећеној животињама везаним за одређене просторне сфере и природне елементе“ (претходно су објављени зборници *Пишце: књижевности, култура*, 2011, *Гује и јакреји: књижевности, култура*, 2012).

Мада би слика на насловној страни „Country bath inn“, art print by Charlene Winter Olson, требало да сугерише авантуру читања која би нам нудила задовољство налик оном које ствара купање у старинским кадама, урањање у прве лингвистичке студије демантује овако очекивање. Наше читање је више наликовало динамичном сплаварењу. Будући да су радови који се односе на усмену књижевност тема анализа Снежане Самарџије задржаћемо се на оним студијама које су нам пружале задовољство непредвидивих брзака и неочекиваних открића водених светова писане речи.

Радови Софије Милорадовић „Вода и понешто од воде у српским дијалектаским речницима“ и Марије Илић „Рибе у разговорном и медијском дискурсу у Србији“ издвојени су у односу на остале, а и ми их издавајмо,

али не само због лингвистичке тематике. Вода је прасловенска и свесловенска реч – то је реч која се шири језицима словенских народа и кроз време и кроз простор, па је тиме њен велики и семантички и творбени потенцијал очекиван, а рад на опису тог потенцијала у самим својим почецима обесхрабрујући. Ипак, у раду Софије Милорадовић представљене су лексеме изведене од именице *вода* или придева *воден* које су забележене у заиста импозантној грађи коју је ауторка студије користила – 28 српских дијалекатских речника и збирки речи. Софија Милорадовић нас не води кроз свет речи, прецизније, не води нас само кроз свет речи иако би на први поглед такав утисак остављало њено набрајање семантичко творбених низова који се шире око речи вода. Ако је реч вода попут камена који се баца у непредвидиви ток језика, а онда се прате кругови које та реч обликује, у раду Софије Милорадовић сваки круг архивира и неку културну реалију. У нашем етнокултурном кругу као кључна издваја се синтагма жива вода.

Да је свет речи истовремено и свет приче и да лингвистичка студија може бити занимљива попут фикције потврђује и студија Марије Илић. У њој се анализира значење речи *риба* у говору и у медијима. Полазећи од стабилних појмовних метафора *великог ланца* којима се повезују домени животињског и људског света, ауторка прати значењске варијације метафоричне једначине „човек је риба“, „друштво је риба“ и „људско понашање је риба“. У пољу њеног истраживања су андроцентрични сленг (жена је риба, глуп мушкарац је сом), медијски говор, појмовне метафоре које нотирају понашање (ћути као риба, као риба у води, риба на сувом, златна рибица, ајкула, мала риба итд.). Инвентар рибљих метафора којим се прати узајамно пресликавање људског и рибљег света додатно је илустрован паратекстом (Брехт) и „одјавном шпицом“ (песмом Ђорђа Балашевића „Блуз мутне воде“).

Поглавље које се односи на водени свет у ауторској књижевности, историји уметности и филму мање сумира или репрезентује/типизира, а више иницира, подстиче на нова тумачења воде унутар ових области. Доживљавамо га као првог у низу засебних монографија – *Вода на њајинима српских уметника* или *Вода и филм...* Број радова у трећем тематском поглављу у којем су се на истом месту нашли и књижевност и филм и ликовна уметност (укупно 11 радова), открива исту заступљеност студија које се односе само на усмену књижевности (такође 11 радова). С друге стране, таквим груписањем текстова поновила се композициона структура ранијих зборника чиме се јединство остварило на једном ширем текстуалном плану. Иако се радови односе на различите уметности и припадају ауторима с различитих језичких подручја, све их обједињује водена метафорика, па се води не даје само географска одређеност (море, река, океан) већ јој се придају и шира симболичка значења. Она су „омеђена“ контрастима, вода је истовремено и симбол живота и симбол смрти. Интерпретативни потенцијал појма који симболички

обједињује антрополошке полове живота и смрти тиме је постао готово неисцрпан.

У студији „Riba Faronika, bitje voda in sveta v izročilu in v sodobnih interpretacijah“, словеначка ауторка Марјетка Голеж Каучич фокусира се на портрет сирене Фаронике који се варира у словеначким баладама, књижевним текстовима, ликовним представама или музичким обрадама. Генезу мотива доводи у везу са сеизмичким потресима и митовима о стварању/пропасти света, интерпретира кроз архетип жене (анима) као и еколошки наратив. У ликовној уметности мотив рибе Фаронике јавља се на фрескама и повезује се са реалном животињом – фоком.

У раду Марије Шаровић „Бродарица и Ундина, водена вила у компаративном контексту“ фантастично биће – вила, постаје мост, једна врста општег „когинитивног рама“ (жанр, лик, слика, симбол) преко којег „мисле“ слично и различито (опет то, али много другачије) две културе – с једне стране је вила наше усмене и писане традиције, а с друге – водена нимфа или ундина која се јавља у западноевропској традицији. Њена најпознатија варијанта је из бајке Фридриха де ла Мот Фукеа „Ундина“. Ауторка не само да прати „хоризонталне“ (просторне) пројекције мотива виле, већ и њена дијахронијска мењања (вила као паганско водено божанство, као чуварка воде (прелаза), као принцип женствености. (Индикативна је веза која се преко виле успоставља између воде – интуиције – прорицања.) Марија Шаровић истовремено сумира ранија тумачења виле као духа воде (Парацелзус), као метеорног бића у облаку (Нодило), као локалног божанства којем се приноси жртва. Упркос сличностима, на обликовање наше „ратоборне и мушкобањасте виле“ утицали су закони жанра – епска поезија и фигура (епског) јунака. За разлику од Фукеове романтичарски обликоване Ундине, српске виле су по својој ратоборности и дволичности/хировитости ближе валкирама.

У обимној студији „Подводна митологија у слици света савременог езотеризма“ за сплаварење кроз воде езотеричног – тамног и загонетног – добијамо доброг путовођу, Немању Радуловића, и на пут крећемо са пуном опремом (у уводном делу је уклоњено све што је могло стварати термилошки неспоразум око појмова езотеризам, њу ејц и окултура). У раду се наратив о потонулим световима прати у теозофији (подводни светови у функцији сакралних наратива, митских пројекција које замењују русоовску верзију златног доба, митологему племенитог дивљака митологемом технички супериорне цивилизације), потом кроз рецепцију у њу ејцу (код Срба се као креатор њу ејц наратива препознаје Милић од Мачве), напоследку и у езотеричном неонацизму и струјама ритуалне магије, првенствено у правцима леве руке и сатанизму (сатанисти преокрећу егземпларну и дидактичку функцију мита о Атлантиди и наизглед исти имагинаријум адаптирају својој слици света). Акватички симболизам се уклапа у мит о пропасти света, као немеза која долази после хибриса, док се у њу ејцу представа о Атлантиди као скровишту, добром месту,

варира паралелно са темама делфинске интелигенције и делфинске цивилизације. У последњој магијској етапи, уместо етиолошке функције мита, која се активира преко наратива о потонулим световима, испољава се есхатолошка функција или се Атлантиди приписује значењска амбивалентност. На таласима антиирационалног и према миту оријентисаног фашизма, Радуловић у езотеричном нацизму и хитлеризму мапира Арктик и Антарктик као нова скривита митска места и анализира реинтерпретације Хитлера као аватара, десето оваплоћење Вишнуа (трилогија Чилеанца Мигела Серана). Радуловићев рад није експликација езотеричних учења која се односе на подводну митологију. У духу свог – књижевног – опредељења, Радуловић проучава текстове који су из сфере имагинативног (реторичког) прешли у митолошко (деривативно). По њему, таква је судбина Лавкрафтове имагинативне прозе.

У студији Бојана Јовића „Вода као елемент утопијског пројекта“ полази се од спекулативног термина „утопијски хронотоп“ изведеног на основу Бахтинових радова о хронотопу и Морове *Утопије*. Прелазак преко границе (вода је елемент сепарације) на путу ка утопији (рајски вртови и реке) повезује се и са сцијентистичком футурологијом, што Јовић доказује на примеру текста симптоматичног наслова *Београд после 200 година* који, будући објављен 1871, из наше временске перспективе постаје додатно реторички маркиран. Подстакнути Јовићевим радом, паралелно исписујемо виртуелни наратив о „води као елементу хтонског хронотопа“ призивајући у сећање Матавуљево приповетку у којој се, у Београду, граду мртвих, две реке, Сава и Дунав, не уливају једна у другу.

У раду Валентине Живковић, уз занимљиве ликовне илустрације, анализира се „мотив воде и водених бића у традицији Котора (16–17. век)“. Обимну грађу ауторка класификује у две групе – у једној су мотиви везани за топографски контекст воде, у другој, мотиви из домена духовне и правне традиције Котора. У причу о води – њеном значењу у свакодневном животу Которана, као и њеним симболичким репрезентацијама – ауторка нас уводи већ самим поменом речи Котор (етимолошке претпоставке назив града везују за именицу Декатера, насталу од грчког „катарео“ – врела), „јер град је у кишне дане сав у врелима“. Од имена града, као од епицентра, важност семантеме *вода* додатно се потврђује кроз которску традицију поморства, веровање у светитеља који штити од водених несрећа и локалне приче о стварним или измаштаним воденим бићима. У раду Валентине Живковић пратимо како је реч вода избијала на површину не само у свакодневном говору Которана окренутих морепловству и риболову, већ се манифестовала и у административном говору (преко бунара су се лоцирале куће мештана; индикативан је и закон о одржавању чистоће бунара, спречавању зараза од воде и сл.). Посебна пажња се посвећује уметничким обрадама мотива воде – сиренама и нимфама у делима ренесансних которских уметника, ликовној представи делфина на олтарској слици (хришћанског симбола спасења и васкрсења,



али и симбола Венеције под чијом управом је Котор био). Култ светог Николе и његово повезивање са патроном града светим Трипуном преко наратива о преносу реликвија, легенда о чудесној појави иконе Богородице с мора, предања везана за култ блажене Озане о риби која је прогутала прстен бачен у море, откривају плодотворност семанте вода и на пољу религиозног доживљаја света.

У раду Владиславе Гордић Петковић пратимо „слику воде у Шекспировом драмском опусу“. Иако делује да су помени воде ретки, ауторка маркира неколико упечатљивих сцена повезаних са водом: опсесивно-компулсивно прање руку Леди Магбет, Офелијино дављење, Просперово острво, имагинарни топоним приморске Бохемије, метафоричне помене воде у Хамлетовом монологу. Симболичка значења воде се денотирају преко представа двојности телесног и духовног, женске несталности, емотивне слабости, сукоба људске воље и божанског наума... Осим анализе директних помена речи (Отело за Дездемону каже да је „неверна као вода“), ауторка шири метафорички потенцијал речи па преко водене симболике тумачи и Отелово неконтролисано импулсивно понашање налик воденој стихији. Шекспирове трагедије сагледава кроз наратив о имагинарној кривици која је „повод реалној сили да се манифестује у свом најгорем облику: вишак страсти и мањак разума“).

Нашу читалачку пажњу додатно је привукао поднаслов рада Драгане Машовић „Лакома водена бића и лаком, човек“ који гласи „о могућим исходима културног депрограмирања“. Реинтерпретирајући метафорику воденог света у Мелвиловом роману *Моби Дик*, пролазећи кроз готово непроходну шуму ранијих интерпретација овог дела и усредсређујући се на оне које су писане у духу постколонијалне критике и деконструктивизма – ауторка се усредсређује на начине (процесе) стварања аналогичности између животињског и људског света, али и на репрограмирање тог односа. У методолошком смислу, ауторка следи Мелвила који је, „пре морнар него писац“, прикупљене наративе о воденим бићима више деконструисао, „љуштио“ слој по слој, него што их је „преносио“ у своје дело. Причу о потрази за великим китом она ишчитава кроз фигуру антропоморфизације (пољуђења животињског света) и анимализације (позверење човека). По принципу фисије – јединствена прича омеђена оквирним наративом о китолову распрскава се у мноштво прича, као што се распрскава идентитетска монолитност водећих ликова у непредвидљивост хетероликова. Одсуство завршетка на семантички јаким местима (и Ахав и бели кит тону на дно океана), ауторка тумачи у поглављу индикативног наслова „депрограмирање – кад приче утихну...“ алудирајући на немогућност коначне приче – истине о човеку и истине за човека. Мелвилони јунаци са копна које симболизује сигурност, али и ограниченост/заробљеност, крећу према воденом бескрају, према простору који их грли (романсирани загрљај сирене) или гута. У ауторкиној интерпретацији, то је прометејски

искорак бића који Џојсови људи – киклопи (они који једним оком гледају у једно време и једну ствар) не могу да направе.

У коауторском раду Невене Даковић и Биљане Митровић „Бела неман путовања – Моби Дик и филмска адаптација“ жанровска хетерогеност и херменеутичка сложеност Мелвиловог „америчког епа“ из 1851. (антички, библијски претекст, традиција пикарског и авантуристичког романа), доводи се у везу са метафоричним значењима воде у делима *20.000 миља њод морем*, *Старац и море* и *Пијев живоји*. Пажња ауторки је концентрисана на упоређивање шест филмских и телевизијских адаптација романа, прецизније на шири друштвено-историјски као и поетички контекст који се рефлектовао кроз различите редитељске реинтерпретације истог књижевног претекста. Зависно од редитељских интенција поједини интерпретативни модели се ресемантизују (нпр. библијски слој, метафизика зла), а под утицајем нових означавајућих пракси други активирају – авантуризам америчког предузетничког духа, мултинационализам америчког друштва, постколонијално буђење... Ауторке у вишеструкој симболизацији немани (метафизичкој, психолошкој, индивидуалној, колективној) откривају значења која су била непозната у доба настанка романа.

О воденој симболици у дечијој књижевности написана су два рада. У студији Тијане Тропин *Од засипрашјућег до њрисног* већ се насловом сугерише емпатички рецепцијски лук који прати мотив водењака у књижевности за децу. Трансформација класичне атрибуције водењака од опасног бића до пријатеља анализира се у делима Карела Ербана, Франца Прешерна, Карела Чапека и Отфрида Пројслера. Нова портретизација је и реторски маркирана – иронија, комика и пародија или неоромантичарско сентименталистичко моделовање водењака у домаћој књижевности, у делу Александра Пераграша (Палавестре) (*Але и бауци*), Миленка Бодирогића (*Прогнана бића*) и Ненада Гајића (*Словенска митологија*). Лексикографска обрада имагинарних бића заснива се на фолклорном, традицијом стабилизваном наративу о водењаку (његовом физичком изгледу са пловном кожицом међу прстима, сукобу са воденичарем, наношењу штете рибарима, утапању путника...), али се његова хтонска природа преозначава – уместо бића које кажњава смрћу, модеран водењак је близак несташном добром детету.

У раду „Симболика рибе у модерној српској поеми за децу“ Јован Љуштановић анализира поеме Бранка Ћопића *Рибар и мачак*, Арсена Диклића *Плава риба* и Стевана Раичковића *Гурије*. Симболичну трансформацију рибе он прати у луку од древних значења архивираних највише у Ћопићевој поеми до модерних и психолошких значења којима се афирмише животна једноставност и суштинска повезаност човека са природом. Модерна српска поезија за децу интерпретира се кроз богатство амбивалентних значења у којима је вода истовремено и симбол животне енергије и симбол смртне опасности. Трагање за плавом рибом у Љуштановићевом инвентивном читању

јесте антиципација антићевског трагања за плавом звездом и раичевићевског утопизма човека који је остварио сагласје с природом (*Гурије*).

У студији Золтана Вирага наслов „Водени светови: алузије и илузије“ преноси се и на методологију аутора – стварање асоцијацијских мрежа око фигура реке, делте и мора у делима стваралаца окупљених у часопису *Uj Symposion*.

Наша пловидба се овим радом не завршава. Настављамо је асоцијацијским виртуелним брзацима кроз текстове у којима Рајић и Доситеј пишу о мореплавенију, Стерија о „дољним пределима Дунава“, преко Крфа и *Плаве гробнице* ка водама у поезији наших савременика... Символизација чина читања преко воде (пловидба, матица приче, урањање) у нашем раду није била само реторска досетка. Она има и своје теоријско упориште у студијама Мари-Лори Рајан (Marie-Laure Ryan) у којима се преко феномена урањања описују различити начини апсорпције света прича у процесу читања (концентрација, имагинарно учење, занос и зависност – синдром Дон Кихота). Читање зборника *Aquatica* стога завршавамо цитирајући Мари-Лори Рајан:

„У најбољем случају, урањање може бити авантуристичко и окрепљујуће искуство упоредиво са пливањем у хладном океану на моћном сурфу. На почетку, окружење се чини непријатељско, улазите у воду невољно, али када се поквасите и поверите своје тело таласима, не пожелите да их икада напустите“.<sup>1</sup>

#### МИРЈАНА ДЕТЕЛИЋ

Пре више од годину дана, када је ова књига била управо изашла из штампе, замољена сам да саставим кратак текст о њој, не више од једне стране, како би њен приказ стајао међу вестима о најновијим издањима мог института. Тада ми је још све било сасвим свеже и компилирала сам овај мали текст из многих дописа које смо моја колегиница и уредница Лидија Делић и ја током рада на књизи састављале и слале на све стране. Мислим да би данас био сасвим примерен, па ћу вам га прочитати.

Зборник *Aquatica: књижевност, култура* трећи је у серији посвећеној животињама везаним за одређене просторне сфере и природне елементе. Он је објединио анализе митова, њихових рефлекаса у средњовековном и познијем фолклору, али и у мистичним учењима, ауторској књижевности, филмографији и језику и на добар начин показао да су сустицања различитих методолошких приступа и научних сфера не само драгоцене, већ и неопходна за иоле целовито сагледавање феномена, мотива и симбола како традицијске, тако и модерне културе.

<sup>1</sup> „At its best, immersion can be an adventurous and invigorating experience comparable to taking a swim in a cool ocean with powerful surf. The environment appears at first hostile, you enter in reluctantly, but once you get wet and entrust your body to the waves, you never want to leave.“

И претходно објављени томови, о птицама (*Птице: књижевности, култура*, 2011, ур. Мирјана Детелић и Драган Бошковић) и рептилима (*Гује и јакеји: књижевности, култура*, 2012, ур. Мирјана Детелић и Лидија Делић), једнако као и овај о бићима из воде, део су пројекта чија је иницијална намера била да се посредством бића која се везују за небески и подземни свет маркирају полови просторне и митске вертикале, а тиме и симболика и семантика везана за њих од најстаријих времена до данас.

Показало се, међутим, да би се раслојавање могло спроводити и по другим основама (ваздух : земља : вода : ватра), па су се уреднице одлучиле и за четврти том који би томе био подобан. С обзиром на чињеницу да су зборници преваходно усмерени на животињски свет, четврти елемент – ватра – не пружа, нажалост, довољно простора за књигу овог типа, између осталог и стога што су се и оне малобројне животиње које традиција везује за ватру, попут феникса и саламандера, већ нашле у оквиру претходних томова. Уреднице, међутим, сматрају да би се она (ватра) могла врло добро заменити крвљу (која је врела, пламена, ватрена итд.), те – пуштајући ову (трећу) књигу у свет – најављују и четврту *Крв: књижевности, култура* која би могла адекватно да заокружи пројекат у целини.

У данашњој прилици овоме могу да додам само две ствари.

Прво: идеја да се свет посматра из угла „другог“, тј. са становишта нељудске доминанте, водила је ка дезантропоцентризацији чувеног става „човек је мерило свих ствари“. Ова девиза није само штетна – јер је дала оправдање за уништавање биосфере на планетарном нивоу, јер је довела до ратова који трају без престанка, до општег загађења и на материјалном и на нематеријалном плану и до још много тога на шта не морам да вас подсећам – већ је и глупа, јер ниједна интелигентна врста не би тако арогантно у први план стављала своје најгоре особине: грамзивост, агресивност и нетрпељивост. Нажалост, показало се да, и поред најбоље воље, човек о свету око себе може да говори само из позиције човека. Супериорна интелигенција, на коју је тако поносан, изневерила га је потпуно у овој ствари. Отуда почињем да мислим како сама девиза није била тек Протагорина самозадовољна пројекција, већ пре вапај усамљеног у пустињи. Као истраживач народне књижевности, могла сам то и сама знати по баснама и причама о животињама, али сам вероватно жарко желела да не будем у праву. Константни део наслова у сва три-четири случаја – *књижевности, култура* – говори о поразу моје првобитне идеје.

Друго и важније: рад на овим зборницима дао ми је изванредну прилику да сарађујем са младим и вредним људима – у Крагујевцу са професором Драганом Бошковићем, а овде са др Лидијом Делић из Института за књижевност и уметност. То је моја главна привилегија у овом послу – да после 35 година рада ставим своје име уз шачицу бриљантних младих имена пред којима стоји значајна будућност.

**Српска демографска библиографија : 1945–2012. / уредник Часлав Оцић.**  
– Београд : САНУ, 2013

**Говорили:** проф. др Бранислав Ђурђевић  
проф. др Мирјана Рашевић  
дописни члан Часлав Оцић

У Београду, уторак 23. децембар 2014. у 13 часова

## ДЕМОГРАФИЈА У БИБЛИОГРАФИЈИ

У обимној књизи на коју данас окрећемо пажњу научне јавности сре-  
ле су се две именице које се римују – демографија и библиографија.

Сама од себе, у години када смо често говорили о почетку Великог ра-  
та за његову стогодишњицу, дошла је помисао да ли имамо расправу о де-  
мографском удару тог светског потреса. Историчари су нам саопштили да је  
у Првом светском рату страдало у биткама и у осветничким налетима на не-  
јач, милион и по Срба. Да ли је, дакле, стручно, демографски, протумачен  
тај трагични податак? Да ли је показано колико смо до данас изгубили на-  
следника погинулих милион и по Срба, а колико још од оних што су нестали  
у Другом великом рату? Да ли се неко нашао пред истином да су преци са-  
дашњих Срба, у ранијим вековима, у свакој кући имали по неколико синова, да  
су свесно и мирно очекивали да ће половину синова у ратовима изгубити,  
али да ће им опет остати широки траг у породици? Једнако се, дакле, некад  
рађало за жртвовање и за наслеђивање, за одбрану части и очување прези-  
мена. Не би нас било да су као данас већина били јединци.

Отварао сам *Српску демографску библиографију 1945–2012*. Има без-  
мало девет стотина страница и осам и по хиљада јединица. Аутори су Сања

Цвркота и Силва Феризовић, уредник дописни члан Часлав Оцић, издавач Одељење друштвених наука САНУ и њен Одбор за проучавање становништва. У предметном регистру тражио сам одговоре на малочас постављена питања и запазио да то није лако. Када је реч о српским нестајањима не може се само под одредницама које именују рат наћи одговор. У великом азбучнику морамо гледати испод речи: геноцид, Глина, логор, Јасеновац, Жртве рата, Жртве фашизма, Срби, Србија, Косовска битка и даље. Укрштају се имена, догађаји и времена. Шире се библиографски коцентрични кругови као увек што бива у овој недовољно признатој а неопходној помоћној науци. Демографи ће ову књигу држати што ближе руци. Ту је њена вредност и ту је њена незамењива улога.

Говоре чланови Уређивачког одбора проф. др Бранислав Ђурђев и др Мирјана Рашевић, а потом и уреник *Библиографије*, дописник члан САНУ Часлав Оцић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

БРАНИСЛАВ ЂУРЂЕВ

Прва библиографија дела и чланака из области демографије ових простора појавила се 1963. године у издању Центра за демографска истраживања Института друштвених наука. Библиографија је евидентирала радове објављене у периоду од 1945. до 1961. године и садржала је „949 библиографских јединица сврстаних у три регистра: регистар дела према ауторима, регистар аутора и предметни регистар. Избор радова је обухватио 74 југословенска часописа, затим самосталне радове и радове објављене у зборницима, као и 17 страних часописа у којима су објављени радови о демографским проблемима Југославије“. Библиографију су уредиле Вера Ђорђевић и Драгомир Поповић по упутствима Милоша Мацуре.

Пола века касније, 2013. године, у спомен на академика Милоша Мацуру (1916–2005), САНУ публикује *Српску демографску библиографију* (СДБ), која обухвата период од 1945. до 2012. године. Поред предговора, методологије израде и начина коришћења СДБ 1945–2012. и листе скраћеница, *Српска демографска библиографија* има два дела. Први део чини попис 3.356 монографија обрађених по Међународном стандарду за библиографску обраду монографских публикација. У оквиру пописа радова истог аутора библиографске јединице су сређене хронолошки. Други део чини попис 5.124 чланка објављена у часописима и зборницима и периодика у којој су објављени прилози пописани у другом делу библиографије, а што укупно чини

скоро десет пута више библиографских одредница него у првој библиографији. Следе узбучени регистар аутора, са 2.434 имена, као и називи 108 колективних аутора, међу којима се најчешће помињу научни скупови као што су „Власински сусрети“ (Власотинце), „Регионални развој и демографски токови балканских земаља“ (Ниш) и „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“ (Пријеполје). На самом крају наведен је предметни регистар са азбучно сређеним темама о којима се писало у пописаним публикацијама, а што укупно чини чак 900 страница текста. Библиографију су саставиле Сања Цвркота и Силва Феризовић, под уредништвом Часлава Оцића, коме можемо захвалити што је наставио да води Академијин Одбор за проучавање становништва и што је успео да објави ову библиографију упркос очекиваним и неочекиваним препрекама. Управо су расправе у Одбору резултовале предлозима пројеката за израду СДБ, које су написале Мирјана Рашевић и Светлана Радовановић.

Водећа научна установа у Србији која се бави демографијом је Центар за демографска истраживања (ЦДИ) Института друштвених наука у Београду. У ЦДИ проучавају се све појаве демографског развојка, њихових тенденција, детерминишућих фактора, законитости у кретању и очекиване промене у догледној будућности. Посебно се идентификују и истражују проблем развојка становништва Србије и указује на могуће демографске, економске, социолошке и друге последице у областима у којима је присутан популациони фактор. У низу тема које се истражују заступљена је просторна компонента као и етничка димензија код појава у којима је она важан узрок њихових манифестација. Налази квантитативних и квалитативних анализа служе с једне стране као извор потребних знања за унапређење теоријско-методолошког оквира, а с друге стране за усмеравање политичког деловања у овој сфери. Најзначајнији реализовани пројекти Центра за демографска истраживања Института друштвених наука су „Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији“ (1980), „Искуства популационе политике у свету“ (1996), „Развитак становништва Србије 1950–1991“ (1995) и „Развитак становништва Србије 1991–1997“ (1999). Резултат рада на различитим пројектима чији је носилац био Центар је 65 књига издатих од стране Центра за демографска истраживања Института друштвених наука. Од тога је 30 монографија и 35 публикација са два или више аутора.

Најшире струковно удружење у овој области је Друштво демографа Србије (ДДС) које је почетком 2009. године имало 109 чланова и 97 чланова који су имали студентски статус. Готово петина чланова су из иностранства (БиХ, Француска, Грчка итд.). Први председник ДДС био је Бранислав Ђурђев, а од 2011. на овој функцији је Биљана Радивојевић. Основне активности ДДС везане су за популаризацију демографије, а од свог оснивања бави се организовањем и реализацијом научних истраживања из демографије као и издавачком делатношћу. Најзначајнији пројекти Друштва су монографије о становништву и домаћинствима према пописима 2002. и 2011. године. Та-

кође, Друштво демографа је 2005. године било и суорганизатор међународне научне конференције *Migrations, Crises and Recent Conflicts in the Balkans* (DemoBalk, 85 учесника из 18 земаља). Сваке године се одржава и традиционална трибина ДДС на којој се представљају резултати демографских истраживања или разматрају одабране теме које се односе на актуелни демографски тренутак Србије.

Међу разним часописима који објављују радове са демографском тематиком, треба поменути оне који се у библиографији најчешће појављују, а то су следећа четири: „Демографски зборник“, „Становништво“, „Зборник Матице српске за друштвене науке“, „Демографија“ и „Демографски преглед“.

*Српска демографска библиографија 1945–2012* објављена је у осмој књизи *Демографског зборника* Српске академије наука и уметности, Одељења друштвених наука, Одбора за проучавање становништва. У шестој књизи овог зборника 2001. године објављена је наша најзначајнија историјско-демографска студија, са чак 795 страна: *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, коју је уредио Милош Мацура.

Као најстарији демографски часопис на Балкану, *Становништво* је покренуто 1963. године, непосредно по оснивању Центра за демографска истраживања Института друштвених наука, с циљем да окупи демографе и истраживаче сродних научних дисциплина. Покретач и први уредник је био академик Милош Мацура. Од 1990. године, поред Центра, суиздавач часописа је и Друштво демографа Србије. Дуже од четири деценије *Становништво* је представљало једини научни часопис из науке о становништву у бившој Југославији. Такође је и један од ретких демографских часописа на простору југоисточне Европе. У протеклим деценијама у часопису је своје радове објављивало више од 100 аутора из целе бивше Југославије. Угледу и значају часописа својим су радовима допринели и демографи из света, укључујући и најпознатије истраживаче из науке о становништву. Часопис је значајно помогао и помаже развој демографије, омогућава ширење релевантних знања међу истраживачима других научних дисциплина, важан је извор сазнања из демографије студентима на редовним и последипломским студијама и има улогу у ширењу позитивне популационе климе и изградњи свести о важности популационог фактора. Не само да су саставни део свих чланака и опширни резимеи на енглеском, већ се последњих година објављују одабрани чланци на енглеском и француском језику. Оваква концепција је омогућила да CICRED-ова „Review of Population Reviews“ редовно објављује апстрактне чланака изашлих у часопису *Становништво*. Библиографски подаци о часопису могу се редовно пронаћи на интернету. Издавање часописа финансијски помаже Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Поводом 50 година излажења, у децембру 2013. године изашао је јубиларни, тематски број, посвећен развоју демографске мисли у часопису *Становништво*.



Демографске теме објављују се и у *Зборнику Матице српске за друштвене науке*. У оквиру „Прегледа садржаја Зборника Матице за друштвене науке (свеске 101–120)“ Драго Његован је издвојио седам наука чија се проблематика разматра у часопису, укључујући и демографију са 67 јединица. Заступљеност демографских тема повећавају чланци који се излажу на традиционалном демографском симпозијуму посвећеном демографском развоју Србије и суседних региона и који се публикују у тематским бројевима Зборника (то су бројеви 102–103/1997, 110–111/2001, 121/2006, 131/2010 и 148/2014).

Географски факултет Универзитета у Београду од 2004. издаје часопис *Демографија*, са циљем да развија, афирмише и интегрише разне аспекте истраживања становништва (географске, социолошке, економске, етнолошке итд.).

У *Демографском прегледу* указује се на карактеристике демографског развитка и популационе политике у Србији. Публикација је намењена државним органима, невладиним организацијама и медијима, али и студентима демографије и сродних дисциплина, као и онима који су заинтересовани за проблематику проучавања становништва. Демографски преглед издаје Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања у сарадњи са Центром за демографска истраживања Института друштвених наука и Друштвом демографа Србије. Излази од 2000. године, четири пута годишње.

И у другим економским, географским и социолошким часописима универзитета у Београду, Новом Саду, Нишу и Бањалуци такође се често обрађују демографске теме.

*Српска демографска библиографија 1945–2012* представља непристрасну оцену достигнутог знања о становништву, најсвеобухватнији преглед досадашњих резултата демографских истраживања и још дуго времена биће подстицај и незаобилазни приручник свима онима који се баве проучавањем становништва.

Србија је у многим аспектима део традиционалног света. Библиографија је доказ да смо у демографским аспектима део модерног света и, нажалост, убедљиво сведочанство о нестајању Срба. До сада су многи народи нестали, углавном на мање или више мистериозан начин: Етрурци, Вандали, Трачани... Захваљујући овој библиографији нестајање Срба биће одлично документовано.

МИРЈАНА РАШЕВИЋ

### Популациони изазови

Србија се суочава са низом озбиљних популационих изазова. Најважнији су рађање деце далеко испод потреба замене генерација, интензивно одлагање рађања, доминација традиционалног модела контроле рађања који

укључује ослањање на намерни прекид трудноће, депопулација, прекомерно популационо старење, релативно високе стопе смртности становништва и негативан миграциони салдо.

Отуда постоји посебна потреба да се проучавају карактеристике, детерминишући фактори, последице, законитости у кретању и очекиване промене у будућности сваког од издвојених популационих изазова. То је задатак демографа. Истовремено се од истраживача науке о становништву очекује да помогну у проналажењу одговора на актуелне дилеме у оквиру популационе политике.

У том смислу се поставља више питања. Базична су везана за степен изградње институционалног оквира и едукационе основе демографије код нас, развијеност дисциплине, као и напоре које би демографи требало да учине како би налазе науке о становништву наметнули доносиоцима политичких одлука. Објављивање *Српске демографске библиографије 1945–2012* је не само добар повод да размотримо одговоре на издвојена питања, већ представља и добру основу за њихово дефинисање.

### Утемељење демографије

Упркос бројним, претежно парцијалним разматрањима појединих тема о становништву, и то у оквиру других наука, првенствено економије, демографија се као научна дисциплина конституисала тек у 20. веку. Мада поједини аутори настанак науке о становништву поистовећују са формирањем *Популационог удружења Америке* 1931. године<sup>1</sup>, многобројнији су они истраживачи, међу којима су и Сови, Глас, Лоример, Хаузер (Sauvy 1954, Glass 1957, Lorimer 1959, Hauser 1959), који сматрају да су се тек средином прошлог века, после спорог и дуготрајног процеса, остварили садржински и формални услови за дефинисање демографије као посебне научне дисциплине<sup>2</sup>.

И почеци утемељења науке о становништву у Србији се везују за исти временски период, односно за 1959. годину и увођење Демографије као посебног предмета у програм студија социологије на Филозофском факултету у Београду. Милош Мацура је био иницијатор да се овај предмет уврсти у програм студија, осмислио га је и био његов први предавач.

У 1960-им годинама демографија је уведена као предмет под различитим називима, Демографија, Географија становништва, Демографска статистика, на основним студијама на Катедри за географију Природно-математичког

<sup>1</sup> Van Dalen, H., P. K. Henkens (2012) What is on a demographer's mind? A worldwide survey. *Demographic Research*, Volume 26: 363–408.

<sup>2</sup> Мацура, М. (1974) *Прилози теорији и политици становништва*. Београд: Економски институт.

факултета, Економском факултету и Факултету политичких наука у Београду. Истовремено или са временским помаком демографија почиње да се предаје у оквиру студија социологије, географије и/или економије и на другим универзитетским центрима у Србији. Нови квалитативни корак у стварању едукативне основе за развој науке о становништву у Србији је формирање студија Демографије на Географском факултету у Београду 1999. године. На набројаним факултетима је одбрањено више магистарских, односно мастер радова, и докторских теза из демографије.

Године 1962. основан је Центар за демографска истраживања Института друштвених наука. Милош Мацура је био покретач и први управник Центра. Рад и развој Центра за демографска истраживања заснива се на задацима прокламованим приликом његовог оснивања. То су истраживање развојка становништва, унапређење демографске мисли и развој научне методологије у овој области. Отуда је програм рада Центра константно широко постављен и обухвата активности на комплексном сагледању стања, тенденција и проблема становништва Србије, региона и европских земаља.

Непосредно по оснивању Центра за демографска истраживања Института друштвених наука, 1963. године је покренуто *Сџановнишиџво*, најстарији демографски часопис на Балкану, са циљем да окупи демографе и истраживаче сродних научних дисциплина. Покретач и први уредник часописа био је Милош Мацура. У протеклих 5 деценија у часопису је своје радове објавило више од 100 аутора из целе бивше Југославије као и низ познатих светских демографа. *Сџановнишиџву* се од 2004. године придружује и часопис *Демографија* који издаје Географски факултет Универзитета у Београду.

Милош Мацура је учествовао и у конституисању Одбора за проучавање становништва Српске академије наука и уметности 1982. године и усмеравању његовог рада као дугогодишњи председник. Одбор окупља истраживаче различитих дисциплина и истиче, разматра или чак организује рад на приоритетним темама из сфере науке о становништву. Тако је Одбор, између осталог, покренуо изучавање *Насеља и сџановнишиџва обласџи Бранковића 1455. године*<sup>3</sup> на основу турског пописа, организовао расправу поводом *Соџијалних и економских мера у џрилог рађања*<sup>4</sup> 1988. године, и спровео научни пројекат *Еволуџија џоџулационе џолиџиџке у Србији од 1945. до 2004. године*<sup>5</sup>. Милош Мацура је покренуо у Српској академији наука и уметности 1988. године нову едиџију *Демографски зборник*, у оквиру које је издато 7 књига.

<sup>3</sup> Мацура, М. и сарадници (2001) *Насеља и сџановнишиџво обласџи Бранковић 1455. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.

<sup>4</sup> Мацура, М. (ур.) (1999) *Соџијалне и економске мере у џрилог рађања*. Београд: Српска академија наука и уметности.

<sup>5</sup> Мацура, М., А. Гавриловић (ур.) (2005) *Еволуџија џоџулационе џолиџиџке у Србији од 1945. до 2004. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.

### Стање дисциплине

Демографија је наука интердисциплинарног карактера. То условљава сâм предмет науке о становништву. У демографију су конзистентно, поред завршених демографа, укључени и истраживачи који базично, према основним студијама, припадају различитим блиским наукама, и друштвеним и природним наукама. Демографијом се баве и социолози, антрополози, економисти, политиколози, географи, статистичари, математичари, психолози, лекари, историчари.

Отвореност демографије према другим наукама врло је велика. Отвореност је везана не само за различитост наука из којих долазе истраживачи, већ, последично и природно, и за методологију, теорије, емпиријске резултате, концепте примене коју демографи преузимају из других наука. Но, ова отвореност демографије истовремено је и база за продор њених налаза различите природе у друге науке.

Отвореност демографије за размену са различитим друштвеним и природним наукама представља њену снагу, јер демографија има свој јасно изграђен идентитет. Он је створен, између осталог, чврстом везаношћу демографије за податке и њиховим екстензивним коришћењем. Та чињеница битно разликује демографију у односу на друге науке. Попис становништва и витална статистика основни су извори података који се традиционално користе у демографији.

Поред тога, у демографији се све чешће циљано спроводе анкете дубинског типа и користе фокус групе и експертски интервјуи као методолошки инструменти. Убрзан информатички развој последњих година отвара нова истраживачка поља у науци о становништву и омогућава да се теоријске поставке провере и надграде. Тако се надомештава недостатак учествовања Србије у великим репрезентативним демографским анкетама које се периодично спроводе у већем броју европских земаља.

Научни резултат је ширење теоријских знања везаних за предмет истраживања што, поред емпиријског значаја, омогућава верификацију и конструкцију релевантних теорија. На тај начин се демографија још јасније профилише у односу на друге друштвене науке, а демографска истраживања и радови који проистичу из њих мењају свој карактер од високо квантитативних ка онима који су и квалитативног карактера.

Предмет истраживања, окупљање сарадника из више научних дисциплина, отвореност дисциплине и ширење методолошких могућности омогућили су да и теме којима се демографи баве буду све разноврсније и разгранатије. То добро илуструју помак у насловима радова који је јасно видљив у *Српској демографској библиографији 1945–2012*. Тако, поред општих демографа, истраживачи који се баве науком о становништву данас се могу класификовати

и као „социјални демографи“, „демографи породице“, па чак и као „демографи понашања“<sup>6</sup>.

Мада већина интервјуисаних српских демографа позитивно оцењује развој, стање и позиционирање науке о становништву у нас, постоје и они који мисле другачије<sup>7</sup>. Критички тонови се односе на недостатак теоријских генерализација карактеристичних за становништво Србије, често присутну „статистичку ситничавост“ у радовима, и делимично обрађивање маргиналних тема. Један од интервјуисаних колега чак сматра да у демографији већ годинама није направљен значајан искорак.

### Перспективе науке о становништву

Сви интервјуисани експерти мисле да су перспективе демографије веома добре или добре. Они верују у даљи развој или у пораст значаја науке о становништву или чак да демографија има шансу да постане „наука будућности“. Српски демографи виде перспективе ове науке у њеном повезивању са ширим кругом наука (посебно су истакнуте антропологија, молекуларна биологија, медицина и екологија), апликативности демографије и/или већој ангажованости истраживача у спровођењу јавних политика<sup>8</sup>.

Већина демографа, мада не сви, желе да своје налазе, и поготово њихово тумачење, поделе са заједницом релевантном за доношење одлука, свесни да развитак становништва Србије, у условима одсуства јаког, константног и одговорног политичког деловања, води великим популационим поремећајима. Истовремено, формулисање одговарајућих политичких одлука, њихово прихватање и евалуирање захтева добру информисаност. Многе препреке онемогућавају дијалог између демографа и доносилаца политичких одлука. За њихово ублажавање потребан је и посебан напор истраживача из науке о становништву.

Демографи у Србији би, користећи искуства из других средина везана за представљање пројектних резултата у функцији дефинисања јавних политика као и јачање дијалога између истраживача и доносилаца одлука, могли учинити да се популациони изазови високо рангирају на политичким агендама, као и наметнути своја истраживачка знања доносиоцима одлука, у циљу ублажавања проблема из сфере фертилитета, морталитета и миграција становништва. Последично, истицањем социјалне и политичке корисности демографије, као и постизањем веће јавне видљивости њених истраживача, јачала би се, директно и индиректно, и сама наука о становништву. У против-

<sup>6</sup> Burch, T. K. (2003) Demography in a new key: A theory of population theory. *Demographic Research*, Volume 9: 263–284.

<sup>7</sup> Рашевић, М. (2013) Српски демографи о демографији, *Становништво*, Volumen 51: 39–51.

<sup>8</sup> Исто.

ном ће демографија остати оно што је и сада – „фасцилатна мала дисциплина“, како је то написао Табутен<sup>9</sup>.

Развој демографије уопште зависи не само од препознавања важности њених налаза и знања од стране администрације, већ и од способности истраживача да дубље развијају науку о становништву. То је могуће учинити отварањем нових тема, надградњом теоријских концепата и/или, како подвлаче Морган и Линч<sup>10</sup>, методолошким усмеравањем ка добијању података са микронивоа путем каузалних модела и објашњењу индивидуалних различитости у оквиру демографских феномена. Има и супротних размишљања. Тако, Ли<sup>11</sup> лamentsира над занемаривањем формалне демографије и данас све масовнијим окретањем демографа истраживањима везаним за појединца.

Демографија према Међународној унији за научно проучавање становништва има још једну шансу за развој<sup>12</sup>. Потребно је да се донесу нови глобални стратешки циљеви развоја за период од 2015. године. У том смислу је основан Панел експерата Уједињених нација који је, поред предлога оквира и агенде развоја, истакао потребу за побољшањем података. Према усвојеном документу, инсистира се на откривању сфера које нису покривене подацима, бољем квалитету података и већем коришћењу података<sup>13</sup> (United Nations, 2014). Управо је централна вештина демографа да разумеју ограничења постојећих извора и база података, унапреде их и учине доступним.

#### ЧАСЛАВ ОЦИЋ

Када је 2005. године преминуо академик Милош Мацура (чију стогодишњицу рођења ове године обележавамо и коме је и посвећена ова библиографија), доведен је био у питање опстанак Академијиног Одбора за проучавање становништва чији је он био врло агилни дугогодишњи председник. На молбу чланова Одељења друштвених наука (а да се Одбор не би угасио) прихватио сам да водим тај Одбор. Привремено – док се у Одељење, односно за члана САНУ не изабере демограф, друштвени географ, социолог или

<sup>9</sup> Tabutin, D. (2007) Whither demography? Strengths and weakness of the discipline over fifty years of change. *Population*, Volume 62: 15–32.

<sup>10</sup> Morgan, Ph., S. Lynch (2001) Success and Future of Demography: The Role of Data and Methods. *Annals New York Academy of Sciences*, Volume 954: 35–51.

<sup>11</sup> Lee, R. D. (2001) Demography abandons its core. *Annual Meetings of the Population Association of America*.

<sup>12</sup> IUSSP (2014) Defining and successfully accomplishing the Data Revolution – The perspective of Demographers, *Meeting Demography and the Post-2015 Data Revolution*, 9–10 October 2014, Paris, France.

<sup>13</sup> United Nations (2014) Data Revolution, Background document prepared for the *Meeting Demography and the Post-2015 Data Revolution*, 9–10 October 2014, Paris, France.

етнолог/антрополог. То „привремено“ се нажалост одужило, а и испоставило се да Одбор не може да настави да ради на исти начин као у време академика Мацуре. Он је својим ауторитетом (поред – симболичних, али редовних – буџетских средства) могао да обезбеди и додатна средства за веће истраживачке пројекте. Та могућност је његовим одласком нестала, тако да се на (проширеном и подмлађеном) Одбору поставило питање како средства (недовољна за амбициозније истраживачке пројекте) намењена Одбору најсврсисходније уложити. Одбор је у два маха (за анализу популационих промена између два пописа и за састављање српске демографске библиографије за последња два века), у сарадњи с Центром за демографска истраживања београдског Института друштвених наука, покушао да конституише истраживачке пројекте средњег обима (али од фундаменталног значаја). Безуспешно. Стога је прихваћен предлог председника Одбора (дат почетком 2006. године) да се минимална буџетска средства које Одбор годишње добија за свој рад уложе у научноинформациону инфраструктуру, тј. да се отпочне с израдом *Српске демографске библиографије* (СДБ).

О концепцијским питањима израде такве специјалне библиографије у пролеће 2006. године расправљало се на седницама Одбора. Основа за расправу, поред иницијалних усмено изнетих идеја, чинила су два предлога која су написале др Мирјана Рашевић, научна саветница Института друштвених наука, и др Светлана Радовановић, професорка Београдског универзитета. Оба предлога пројекта израде СДБ била су врло садржајна, информативна и практично применљива. Све релевантне идеје из ова два предлога и све конструктивне идеје изнете на састанцима Одбора сложене су у конзистентан (и у датим условима) остварљив концепт. У сврху успешније реализације формиран је и посебан Уређивачки одбор СДБ, у који је, поред чланова Одбора, ушла и истакнути библиограф др Александра Вранеш, професорка Филолошког факултета у Београду (имена чланова Уређивачког одбора наведена су у импресуму на страни 4). Професорка Вранеш предложила је и екипу млађих библиографа који би радили на СДБ. Њен предлог је прихваћен и после годину дана рада (у пролеће 2007. године) сарадници на СДБ су представили резултате свог рада. Тиме су, поред осталог, подстакли и чланове Одбора да се активније укључе у рад на СДБ, стављајући своје персоналне библиографије на располагање стручним сарадницима. Они су тиме допринели већем обухвату и вишем квалитету СДБ.

У раду је било много очекиваних (и још више неочекиваних) препрека и сметњи; оне су упорношћу и истрајношћу сарадничког тима савладаване, и када је прва фаза овог напорног и умногоме фрустрирајућег посла приведена крају пред нама се нашао рукопис од око 2000 страна. Тај обим је опасно угрожавао могућност публикувања, па је уредник морао да уведе систем ригорозног скраћивања назива институција, зборника радова, ... који се у

библиографији често јављају, да би смањио број рукописних страница и створио простор за списак (домаћих и страних) часописа (с најважнијим подацима о њима) у којима су објављивани чланци пописани у другом делу СДБ (стр. 387–743). На крају, Градимир Кнежевић је сачинио посебан програм за израду регистара. У првобитној верзији именског регистра налазила су се имена аутора, уредника, приређивача, преводаца, организатора и др. Тај списак је испао предугачак тако да се на крају именски регистар свео на ауторски. Тај регистар садржи имена 2434 аутора и листу од 108 колективних аутора чији су радови наведени у СДБ.

Први део СДБ (монографије) обухвата 3356 јединица, а у другом делу (чланци) пописано је 5024 јединице, што укупно чини 8480 библиографских јединица. Иако непотпун, број је свакако импресиван. На први поглед импресионира и тематска релевантност тих радова: аутори нису пропустили прилику да се ухвате у коштац с изазовима најтежих и најосетљивијих тема држећи се врхунских научноистраживачких стандарда. Иако они нису бежали од виталних и стратешких тема, нека подручја српске демографије остала су необрађена или недовољно систематично истражена, тако да ове „беле мрље“ указују на потребне (или бар пожељне) правце будућих истраживања. У сваком случају, овај инвентар резултата седмодеценијског рада демографа важан је путоказ за истраживаче почетнике у овој научној дисциплини, али и за друге посленике у области друштвених и хуманистичких наука.

Надамо се да ће ова библиографија представљати важан елемент у нашем систему научних информација, а ако се учини доступном и широко (европској и светској) научној заједници, она може да пружи репрезентативан увид у достигнућа наших демографа (статистичара, етнографа/антрополога, социолога, историчара, медицинара, економиста, политиколога итд.) у проучавању становништва. Желели бисмо да СДБ буде инспирација за нове (не само библиографске) истраживачке пројекте, али и незаобилазна основа и ослонац свим друштвеним актерима у Србији који учествују у формулисању мера популационе (и општеразвојне) политике.

Библиографију су саставиле Сања Цвркота и Силва Феризовић Вујичић. Одбор за проучавање становништва САНУ им захваљује на прилежном и савесном раду. Председник Одбора благодари члановима Одбора који су својим персоналним библиографијама и другим активностима допринели изради СДБ. Они су својом кооперативношћу показали предности и доказали вредности синергије и остварили висок степен хармоничности којом се одликовао рад Одбора током последњих осам година.



## ИМЕНИК АУТОРА, УРЕДНИКА И ГОВОРНИКА

- Арбутина, Петар В. 49  
Атанацковић, Теодор М. 69, 72  
Башић, Драгослав Т. 193, 200  
Бећковић, Матија 141, 142  
Властар, Матија 119  
Војводић, Михаило 167, 177  
Вукићевић, Драгана 207, 213  
Вуксановић, Миро (М. В.) 10, 20, 32, 49,  
54, 58, 70, 78, 91, 105, 106, 120, 134,  
141, 144, 156, 168, 186, 194, 208, 222  
Грковић-Мејдор, Јасмина 119, 124, 155,  
162  
Давидов, Динко 185  
Делић, Лидија 207  
Детелић, Мирјана 207, 219  
Ђорђевић, Владан 69, 70  
Ђурђевић, Бранислав 221, 222  
Живојиновић, Мирјана 119, 120, 133, 134  
Зорица, Душан 69  
Икодиновић, Небојша 91, 95  
Јеротић, Владета 49  
Кањух, Владимир 57  
Клајн, Иван 31, 44  
Ковачевић, Зоран Л. 143, 151  
Костић, Александар 91, 100  
Крестић, Василије Ђ. 19  
Крсмановић, Бојана 133, 137  
Лома, Александар 155, 156  
Максимовић, Љубомир 133  
Миловановић, Градимир 69  
Милошевић-Ђорђевић, Нада 105, 107,  
143, 144  
Ненин, Миливој 9, 13  
Оцић, Часлав 221, 230  
Пејчић, Томислав П. 193, 196  
Пенчић, Милутин 77, 78  
Пилиповић, Стеван 69, 74  
Пипер, Предраг 31, 41, 57, 58, 105, 114  
Поповић, Богдан А. 9, 11  
Проле, Драган 143, 146  
Радовановић, Милорад 31, 32, 155, 159  
Радојевић, Мира 19, 26, 91, 92  
Ракић, Љубиша 105  
Рашевић, Мирјана 221, 225  
Реметић, Слободан 167, 171  
Самарџија, Снежана 207, 208  
Симовић, Љубомир 9, 17  
Станић, Драган (Негришорац, Иван) 19,  
20, 57, 62  
Станковић, Богољуб 69  
СТИЈОВИЋ, Рада 167, 181  
Суботин-Голубовић, Тајјана 119, 128  
Суботић, Гојко 167, 168  
Танасић, Срето 31, 37  
Тешић, Милосав 185, 186  
Тодић, Бранислав 185, 189  
Хајдин, Никола 9  
Хаци-Ђокић, Јован Б. 193, 194  
Црнобарац, Јован 77, 78  
Џамић, Зоран М. 193, 203  
Шкорић, Драган 77, 86

CIP – Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

81/82(049.32)

ТРИБИНА Библиотеке САНУ = The SASA Library Forum / уредник  
Миро Вуксановић = editor Miro Vuksanović. – Год. 1, бр. 1 (2013)– .  
– Београд : Српска академија наука и уметности, 2013– . – 24 cm

Годишње

ISSN 2335-0121 = Трибина Библиотеке САНУ

COBISS.SR-ID 205777164